Tonga

LAO KI HE NGAAHI KAUTAHA TANAKI MO NO PA'ANGA 2021

Lao Fika 6 ‘o e 2021

Tonga

LAO KI HE NGAAHI KAUTAHA TANAKI MO NO PA'ANGA 2021

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

KONGA I - TALATEU **11**

1 Hingoa Nounou mo e Kamata'anga ... 11
2 Taumu'a ... 12
3 'Uhinga'i Lea ... 12

KONGA II – KO E PANGIKE PULE MO E NGAAHI TU'UTU'UNI FAKALUKUFUA **14**

4 Pangike Pule ... 14
5 Vahe'i ... 14
6 Kau Faisivi ... 14
7 Mafai ke aleapau ki he ngaahi ngaue fakapalofesinale ... 14

KONGA III – LAISENI 'O E NGAAHI KAUTAHA TANAKI MO NO PA'ANGA **15**

VAHE 1 – NGAAHI TU'UTU'UNI KI HE LAISENI 15

8 Tapui mei he fakahoko pisinisi kautaha tanaki mo no pa'anga 'ikai ha laiseni, hingoa kautaha tanaki mo no pa'anga mo e tautea hia ... 15
9 Tohi kole ki ha laiseni ... 15
10 Ala ngaue lelei 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga ... 16
11 Ngaahi Tu'utu'uni tu'upau ... 17
12 Tu'utu'uni ki ha tohi kole ki ha laiseni mo hono 'oatu 'o e laiseni ... 17
13 Tangi ki he Fakamaau'anga Lahi 'o Tonga ... 18
14 Ngaahi tu'utu'uni ki he kamata 'o e pisinisi ... 18
15 'Aho ngata ki ai 'a e kamata pisinisi ... 19

16 Ngaahi totongi kamata 19
17 Hiki mo e ngaahi feitu'u kehe 'o e pisinisi 19
18 Faka'ata mei he tukuhau pa'anga hu mai 19
19 Lao ki hono ngaue hala 'aki 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga 19

VAHE 2 – NGAAHI TU'UTU'UNI FAKALUKUFUA 20

20 Ngaahi totongi 20
21 Malu'i mei he ngaue fakalao 20

KONGA 3 – MEMIPA 20

22 Kau Memipa 20
23 Ngaahi tohi kole ke memipa 21
24 Fakataha 'a e kau memipa mo e paloti 21
25 Fakatonutonu 'o e ngaahi tu'utu'uni 22
26 Mo'ua 'o e kau memipa 22

VAHE 4 – KAU TALEKITA, KAU 'OFISA MO E NGAAHI KOMITI 23

27 Makatu'unga mo e ngafa 'o e poate 'o e kau talekita 23
28 Ngafa 'o e poate 24
29 Ngaahi lakanga 'ata mo e fakamalolo 25
30 Kau 'ofisa mo e komiti ngaue 'o e poate 25
31 Pule Ngaue 26
32 Komiti Sivi 26
33 Komiti Fakakautaha 28
34 Fakata'e'aonga'i 'o e kau talekita, kau memipa 'o e komiti, mo e kau 'ofisa 29
35 Fepaki 'o e kaunga 29
36 Totongi huhu'i 30
37 Kau talekita, kau memipa 'o e komiti, mo e kau 'ofisa 30

VAHE 5 – FAKAMATALA PA'ANGA MO E 'AOTITA 31

38 Ngaahi tohi mo e ngaahi lekooti 31
39 Fakamatala pa'anga mo e ta'u fakapa'anga 31
40 'Aotia mo e tu'unga taau 'o e 'aotita 31
41 Founga 'aotita 'e taha ke fili mei ai ma'ae kautaha tanaki mo no pa'anga iiki 33

VAHE 6 – SINO'I PA'ANGA, PA'ANGA TALIFAKI MO E TU'UNGA FAKAPA'ANGA 34

42 Pa'anga talifaki 34
43 Vahevahe 'o e pa'anga talifaki tu'uma'u 34
44 Tu'utu'uni ki he sino'i pa'anga 34
45 Tu'utu'uni ki he tauhi 'o e tu'unga fakapa'anga 35

KONGA IV – PULE'I 'O E KAUTAHA TANAKI MO NO PA'ANGA 35

VAHE 1 – NGAAHI MAFAI 'O E KAUTAHA TANAKI MO NO PA'ANGA 35

46 Mafai fakalukufua mo e mafai fekau'aki ... 35
47 Mo'ui ta'engata, mafai ke kau ki he ngaahi aleapau ngaue mo e mafai ke faka'ilo mo fakakikihi ... 36
48 Fakatau mai mo e fakatau atu 'o e kelekele ... 36
49 Memipa 'i ha kautaha 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga mo fakahoko ngaue ko e kautaha tanaki mo no pa'anga pule ... 36

VAHE 2 – 'AKAUNI 'INASI, 'AKAUNI FAKAHU PA'ANGA MO E NO 37

50 'Inasi 'o e memipa ... 37
51 Mafai ke fe'ave'aki 'a e fakahu pa'anga ... 38
52 Vahenga 'o e 'inasi mo e tupu ... 38
53 Toho mei he 'akauni ... 38
54 Ma'u, liliu, mo e totongi 'o e pa'anga ... 39
55 Fiema'u 'a e fakangofua 'a e Pangike Pule ki he ngaahi no mai ... 39

VAHE 3 – 'AKAUNI FA'AHI-TOKOLAHI 39

56 Fotunga 'o e 'akauni ... 39
57 Mafai 'o e kau ma'u 'akauni ... 40
58 Fakahu pa'anga ke tupu taimi loloa ... 40
59 Tukuage 'o e mo'ua 'i hono totongi ... 40
60 Vahevahe 'o e 'akauni 'i he pekia ... 40

VAHE 4 – 'AKAUNI 'A E KAU TA'U SI'I 40

61 Mafai 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga ki he 'akauni ... 40
62 Paloti ma'u 'o e lakanga ... 41
63 Tukuange 'o e mo'ua 'i hono totongi ... 41

VAHE 5 – NO ATU MO E PA'ANGA FAKAHU KE TUPU 41

64 Mafai ke no atu ... 41
65 Fakangatangata ki he no ... 41
66 Tu'unga 'o e tupu mo e totongi ki he no 'oku malu'i mo 'ikai malu'i ... 42
67 Fiema'u 'a e aleapau tohi ... 43
68 Fakangatangata 'o e no ... 43
69 Tapui 'o e ngaahi tu'utu'uni Tie in ... 43

VAHE 6 – FEHU'AKI MO E TALEKITA, 'OFISA, TAHA NGAUE MO E MEMIPA 'O E KOMITI 43

70 Tu'utu'uni fakalahi ki he no ki he talekita, 'ofisa, taha ngaue ma'olunga, mo e memipa 'o e komiti ... 43
71 Fakangofua ke ngaue ko e taha kaunga-kole pe taha malu'i ... 44
72 Fakatau mai 'o e koloa mo e pa'anga mo e ngaue mei he ni'ihi 'i loto ... 44

VAHE 7 – TU'UTU'UNI KEHE KI HE NO 44

73 Totongi ‘e he taha no ‘a e fakamole ki he no 44
74 Totonu ki he tomu’a totongi 44
75 Totongi tautea ki he totongi tomui 44
76 Ngaahi malu’i mo e ngaahi totongi 45
77 Totongi ki he mole ‘i he no 45
78 Tokanga’i ‘o e no mo e koloa mo e pa’anga kehe 45

VAHE 8 – FAKAHU PA’ANGA KE TUPU MO E NO KI HE NGAAHI KAUTAHA PAU 46

79 Fakangofua ‘o e fakahu pa’anga ke tupu 46
80 No ki he kautaha ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga 46

VAHE 9 – NGAUE FAKAPA’ANGA KEHE 47

81 Malu’i ma’ae memipa 47
82 Ngaahi liliu faka’elekitulonika 47
83 Pangike faka’elekitulonika 47
84 Totongi ‘o e ngaahi puha fakahu pa’anga malu 48
85 Ngaue fakapa’anga kehe 48

VAHE 10 – NGAAHI MA’U MAFAI MO E NGAAHI TAPUI KEHE 48

86 Ngaahi totongi 48
87 ‘Eke ‘a e fa’ahi ‘e taha 49
88 Ngaahi ‘akauni ‘ikai toe ngaue’aki 49
89 Koloa li’aki 49
90 Ngaahi tapui fakalukufua 50
91 To’o ‘o e ngaahi ‘inivesi ‘ikai tatau 50

KONGA V – TOKANGA’I MO PULE’I 52

92 Foaki ‘o e ngaahi tu’unga fakapotopoto 52
93 Ngaahi sivi 52
94 ‘Ataa ki he fakamatala 53
95 Kau fakamo’oni mo e fa’u ‘o e ngaahi tohi ngaue 53
96 Lipooti ‘o e sivi 53
97 Sivi ‘o e ngaahi sino felave’i 54
98 Ngaahi lipooti 54
99 Fakapapau’i ‘o e anga ta’etaau 54
100 Ngaahi ngaue fakamalohi’i 55
101 Hopo tangi ‘o e ngaahi ngaue fakamalohi’i 56
102 Pulusi ‘o e ngaahi tu’utu’uni aofangatuku 57

KONGA VI – FAKAPULIPULI 57

103 Fakapulipuli ‘a e fakamatala ‘o e Pangike Pule 57
104 Fakaha ‘a e ngaahi lekooti ‘o e memipa mo e fakapulipuli 58

KONGA VII – NGAAHI FEHU’AKI ‘OKU FAKATAHA’I MO

FAKAMA'OPO'OPO **59**

105 Ma'u mafai ke fakataha'i pe fakama'opo'opo 59
106 Tohi kole ke fakataha'i pe fakama'opo'opo 59
107 Tu'utu'uni 'e he Pangike Pule 60
108 Ngaahi fakakaukau 'i hono fakapapau'i 60
109 Koloa pe pa'anga, ngaahi fatongia, mo e ngaahi mo'ua 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga 'e hoko mei ai 61
110 Ngaahi tu'utu'uni ke fakahoko ha ngaue ki he ngaahi founga ngaue pau 61

KONGA VIII – PULE'I FAKALAO **61**

VAHE 1 – TU'UTU'UNI PULE'I FAKALAO 61

111 Tu'utu'uni pule'i fakalao, fokotu'u 'o e taha pule'i fakalao 61
112 Tufa 'o e tu'utu'uni 62
113 Tali ki he tu'utu'uni 62
114 Toe vakai'i fakangaue mo faka-fakamaau'anga 'o ha tu'utu'uni pule'i fakalao 63
115 'Ikai ke faile ha tali pe kole ha hopo 63

VAHE 2 – PULE'I 'O E PULE'I FAKALAO 63

116 Ngaue'aki 'o e tu'utu'uni pule'i fakalao pea fakatatau 'a e taha pule'i fakalao ki he pule 'a e Pangike Pule 63
117 Mafai ke malu'i, tauhi ke tolonga, mo tanaki 'a e koloa 63
118 Ngaahi fatongia 'o e taha pule'i fakalao 64
119 Holoki 'i he ngaahi mo'ua 65
120 Teemi 'o e taha pule'i fakalao 65
121 Hiki 'a e pule'i 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga kuo fakalelei'i 65
122 Fakamole 'o e pule'i fakalao 65
123 Fakahoko 'o e ngaahi fakalelei fakangaue 65

KONGA IX – VETEKI **66**

VAHE 1 – TU'UTU'UNI VETEKI, NGAAHI FAKAFEPAKI 66

124 Tu'utu'uni veteki mo e fokotu'u 'o e taha veteki 66
125 Tufa 'o e tu'utu'uni 66
126 Toe vakai'i fakangaue mo faka-fakamaau'anga 'o e tu'utu'uni veteki 66
127 Taha veteki 66

VAHE 2 – PULE'I 'O E VETEKI 67

128 Ngaahi ngaue 'oku ala faka'ataa 'i he veteki 67
129 Totongi huhu'i 'a e kau ngaue mo e kau 'ofisa 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga 67
130 Ma'u, fakama'opo'opo, mo e tuku atu 'o e ngaahi koloa pe ngaahi pa'anga 67
131 Faka'ikai'i 'o e ngaahi ngaue fehu'aki fakakavenga 67

132 Ngaahi aleapau ‘oku fakahoko mo e ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga ‘oku hiki ki mu’a ‘a e veteki....67
133 Ngaue, mafai mo e feitu’u ‘o e fakamaau’anga....68

VAHE 3 –NGAAHI ‘EKE FELAVE’I MO E KAUTAHA TANAKI MO NO PA’ANGA ‘OKU VETEKI 69

134 Ngaahi ‘eke ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga....69
135 Fanongonongo ki he kau kuletitoa mo e kau memipa....69
136 Fakamu’omu’a ‘o e ngaahi ‘eke....69
137 Vahenga ‘o e ‘inasi veteki....70
138 Ngaahi ‘eke ‘oku ta’ofi....70

VAHE 4 – TAHA VETEKI 70

139 Tukuange ‘o e taha veteki....70
140 Fetongi ‘o e taha veteki....71
141 Fepaki ‘a e kaunga fakataautaha....71
142 Totongi huhu’i....71

VAHE 5 – KAKATO ‘O E VETEKI 71

143 Lipooti ‘o e veteki mo e vahevahe....71
144 Kaniseli ‘o e laiseni....71

KONGA X – VETEKI TAU’ATAINA 71

145 Tali ‘e he Pangike Pule....71
146 Tu’utu’uni ‘a e poate....72
147 Fanongonongo ki he Pangike Pule ‘a e veteki ‘oku fokotu’u....72
148 Fakataha makehe ‘o e kau memipa ke veteki....72
149 Ngaahi fakahoko ngaue ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga ki mu’a pea hili ‘a e fili....72
150 Fanongonongo ki he Pangike Pule ‘a e fili pau ke veteki....73
151 Fokotu’u ‘o e taha veteki....73
152 Tokanga’i ‘o e veteki tau’ataina ‘e he Pangike Pule....73

KONGA XI – KAUTAHA ‘O E KAUTAHA TANAKI MO NO PA’ANGA 74

153 Fokotu’u mo e konisitutone ‘o e kautaha ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga....74

KONGA XII – NGAAHI HIA 74

154 Lau’ikovi....74
155 Fakaha ‘o e fakamatala fakapulipuli....75
156 Fakafetongi ki he no, ‘inivesi, pe fakatau mai....75
157 No ki ha taha ‘ikai memipa....75
158 Ngaahi fakamatala pe ngaahi tohi ngaue loi mo e faka’auha ‘o e ngaahi lekooti....75
159 Tautea mo e tu’utu’uni fakangaue....76

KONGA XIII – TOE VAKAI'I FAKANGAUE MO FAKA-FAKAMAAU'ANGA **76**

160 Toe vakai'i fakangaue mo e toe vakai'i faka-fakamaau'anga 76
161 Toe vakai'i fakangaue pe faka-fakamaau'anga 'o e ngaahi tu'utu'uni pule'i fakalao mo e veteki 77

KONGA XIV – NGAAHI ME'A KEHE **77**

162 Ngaahi 'aho pisinisi, ngaahi 'aho malolo fakapule'anga, pisinisi mo e ngaahi fehu'aki 77
163 Tapuni lolotonga 'a e ngaahi me'a fakafokifa mo e ngaahi 'aho makehe kehe 78
164 Ngaahi me'a mahu'inga 'oku hoko, fiema'u ke fanongonongo 79
165 Tauhi mo e faka'auha 'o e ngaahi lekooti pau 80
166 Fakataimi 81
167 Fakapekia 82

Tonga

LAO KI HE NGAAHI KAUTAHA TANAKI MO NO PA'ANGA 2021

Lao Fika 6 ‘o e 2021

KO E LAO KE TU’UTU’UNI KI HE FOKOTU’UTU’U, NGAUE, PULE’I, MO E TOKANGA’I ‘O E NGAAHI KAUTAHA TANAKI MO NO PA’ANGA; KE TU’UTU’UNI ‘A E NGAAHI MAFAI MO E NGAAHI NGAFA, MO E NGAAHI FOUNGA FAKALELEI KI HE NGAAHI NGAUE ‘IKAI MALU MO LELEI PE NGAAHI MAUMAU’I ‘O MO LELEI PE NGAAHI MAUMAU’I ‘O E LAO MO E NGAAHI TU’UTU’UNI; PEA KE TU’UTU’UNI KI HE HU KI TU’A ‘OKU MAAU ‘ A E NGAAHI KAUTAHA TANAKI MO NO PA’ANGA ‘OKU ‘IKAI MALAVA KE TOTONGI HONAU MO’UA.

‘Oku ou loto ki ai,
TUPOU VI,
‘Aho 28 ‘o ‘Okatopa 2021.

‘OKU TU’UTU’UNI ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘o e Pule’anga ‘o pehe:

KONGA I - TALATEU

1 Hingoa Nounou mo e Kamata’anga

(1) ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao ki he Ngaahi Kautaha Tanaki mo Nō Pa’anga 2021.

(2) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e Lao ni 'i ha 'aho kuo fanongonongo 'e he Kapineti pea pulusi 'i ha tohi fanongonongo 'i he Kasete.

2 Taumu'a

(1) Ko e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni ke pule'i 'a e laiseni, ngaue'aki mo hono tokanga'i 'o e ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga, 'a ia kuo fokotu'u 'i he Lao nike pukepuke 'a e falala 'a e kakai 'i he ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku nau fakahoko pisinisi 'i Tonga ni 'aki hono tu'uaki 'a hono fakalele malu mo totonu 'a e ngaahi kautaha ko ia.

(2) Kuo pau ki he Pangike Pule, 'i he tu'utu'uni 'a e Kovana, ke fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'i ha founga 'oku faitatau mo e taumu'a ko 'eni pea mo matu'aki taau koe'uhi ko e taumu'a ke a'usia 'a e taumu'a ko 'eni.

3 'Uhinga'i Lea

'I he Lao ni, tuku kehe 'o ka fiema'u ha 'uhinga kehe 'i hono tu'unga –

"tu'unga peseti fakata'u" 'oku 'uhinga ki he tu'unga fakakatoa ki he ta'u 'i he peseti 'o kau ki ai 'a e tupu, ngaahi totongi fakahoko ngaue, ngaahi totongi ngaue mo ha ngaahi totongi kehe pe ngaahi totongi kuo fakahoko 'e he kautaha tanaki mo no pa'anga 'i ha ngaahi no kuo 'oatu ki ha kasitoma;

"taha kole" 'oku 'uhinga ki he taha 'o e ni'ihi 'oku kole ke lesisita ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'i he kupu 9;

"poate" 'oku 'uhinga ki he poate 'o e kau talekita 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga;

"kautaha tanaki mo no pa'anga" 'oku 'uhinga ki ha kautaha fakapa'anga tau'ataina, fetokoni'aki, 'ikai taumu'a ke ma'u ha tupu 'a ia 'oku kau ki he pisinisi kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku ma'u laiseni mei he Pangike Pule 'i he Lao ni;

"pisinisi kautaha tanaki mo no pa'anga" 'oku 'uhinga ki he pisinisi 'oku ne tali 'a e ngaahi fakahu pa'anga mei he kau memipa mo hono ngaue'aki 'o e ngaahi pa'anga ko ia 'o tatau ai pe pe 'i he kotoa pe konga koe'uhi ko e taumu'ake fokotu'u ha ma'u'anga pa'anga ki he'ene kau memipa 'i ha tu'unga tupu 'oku taau mo fe'unga, pea mo tuku atu 'a e ngaahi ngaue fakapa'anga 'oku faka'atā 'i he Lao ni; ;

"founga fika'i 'a e holo 'o e palanisi" kuo pau ke 'uhinga ko e tupu 'oku hilifaki 'i ha totongi no 'e fika'i 'o makatu'unga 'i he mahu'inga 'o e sino'i pa'anga lolotonga 'oku toe pea lau ki ai mo e kotoa 'o e ngaahi totongi kuo fakahoko 'i he ngaahi vaha'ataimi kimu'a;

"kaunga fakatokolahi 'oku ala fakafuofua" 'oku 'uhinga ki ha kaunga fakatokolahi 'oku makatu'unga 'i he ngaue, fekaunga'aki, pe nofo'anga;

"fakahu pa'anga" 'oku 'uhinga ki he lahi 'o ha pa'anga 'oku totongi ki ha taha 'i he makatu'unga 'e totongi fakafoki kakato 'e he taha ko ia, fakataha pe 'ikai fakataha mo ha tupu pe ponasi 'o tatau ai pē pe 'i hono fiema'u pe 'i ha taimi kuo felotoi ki ai;

"va'a 'o e memipa" 'oku 'uhinga, 'i he fekau'aki mo ha kautaha tanaki mo no pa'anga, ko e ni'ihi 'oku nau vahevahe 'a e kaunga fakatokolahi 'oku ala fakafuofua 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga ko ia;

"'inasi 'o e memipa" mo e **"'inasi"** 'oku 'uhinga ki ha 'inasi 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga kuo totongi fakata'u pea totongi 'e ha memipa 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga pea 'oku 'i ai hono ngaahi tu'unga mo e makatu'unga kuo fakamahino pau 'i he ngaahi tu'utu'uni;

"taha ta'u si'i" 'oku 'uhinga ki ha taha 'oku ta'u si'i hifo 'i he 18;

"toenga pa'anga hu mai" 'oku 'uhinga ki he toenga pa'anga hu mai pe toenga tupu 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga kuo fakapapau'i 'o fakatatau ki he kupu 43(1);

"kautaha" 'oku 'uhinga ki ha kautaha, kaunga kautaha, kautaha, kautaha mo'ua fakangatangata, pe sino fakalao kehe;

"taha" 'oku 'uhinga ki ha taha fakanatula pe fakalao;

"kau memipa felave'i" 'oku 'uhinga ki he kau memipa 'oku 'i ai ha taha pe lahi ange 'o e ngaahi felave'i ko eni 'iate kinautolu –

(a) hoa pe memipa 'o e famili 'o a'u ki he 'uluaki fa'ahinga kainga;

(b) vahevahe 'o e 'o'ona, fakahu pa'anga ke tupu, pe kaunga fakapa'anga kehe 'i he kautaha pisinisi tatau;

(c) ko ha kautaha pisinisi 'a ia 'oku 'i ai ha kaunga 'a ha memipa kuo fakamatala'i 'i he palakalafi (b) kapau ko e kautaha ko ia ko e memipa pe ia;

"Pangike Pule" 'oku 'uhinga ki he Pangike Pule Fakafonua 'a Tonga kuo fokotu'u 'i he Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'a Tonga (Vahe. 16.12);

"Kautaha tokangaekina" 'oku 'uhinga ki ha kautaha, 'o tatau pe 'i Tonga ni pe 'i ha mafai 'e taha, 'a ia kuo vahe'i ki ai 'e he lao 'a e fatongia ki hono pule'i 'o e fa'ahinga 'e taha pe lahi ange 'o e kau fakahoko ngaue fakapa'anga; mo e

"ngaue 'ikai malu pe lelei" 'oku 'uhinga ki ha fakahoko ngaue pe 'ikai fakahoko ngaue 'i he ngaue 'a ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'a ia 'oku fehangahangai mo e ngaahi tu'unga fakalukufua kuo tali 'o e ngaue fakapotopoto, ko e ngaahi nunu'a 'e ala ma'u ai 'a ia, kapau 'e hokohoko atu, 'e hoko ko e fakatu'utamaki lahi 'o e mole pe fakatu'utamaki ki ha kautaha tanaki pe no pa'anga, pe kau memipa 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga, pe ko ha kautaha 'oku ne malu'i (insuring) pe malu'i (guaranteeing) 'a e ngaahi 'inasi mo e ngaahi fakahu pa'anga 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga.

KONGA II – KO E PANGIKE PULE MO E NGAAHI TU'UTU'UNI FAKALUKUFUA

4 Pangike Pule

Kuo pau ki he Pangike Pule, 'i he tu'utu'uni 'a honau Kovana, ke –

(a) hoko ko e Sino Pule 'o e ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga 'i he Pule'anga 'o Tonga;

(b) fakatatau ki he kupu 4A(k) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga (Vahe 16.12) ke fakahoko mo pule'i á e ngaahi kautaha tanaki mo nō pa'anga; mo

(c) fakahoko 'a hono tokanga'i faka'aho 'o e ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga pea mo hono fakahoko 'o e Lao ni.

5 Vahe'i

Fakatatau ki he kupu 9A(2) mo e 15(1)(b) 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga (Vahe 16.12), 'e ngofua ki he Pangike Pule ke vahe'i ha taha 'o hono ngaahi ngafa mo e ngaahi fatongia 'i he Lao ni ki ha memipa 'o e kau ngaue 'oku taau fe'unga pea kuo pau ko ha fatongia kuo vahe'i ke fakahoko 'i he founga 'e fakahinohino 'e he Pangike Pule.

6 Kau Faisivi

(1) Kuo pau ki he Pangike Pule ke fokotu'u ha kau faisivi tokolahi fe'unga 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga mo e kau ngaue kehe 'o e Pangike Pule ke fakahoko 'a e ngaahi ngafa kuo fokotu'u 'i he Lao ni.

(2) 'Oku fakatatau 'a e fokotu'u 'o ha taha sivi ki he ngaahi fiema'u mo e ngaahi tu'unga kuo tali 'e he Pangike Pule ki he fakahu mai 'o e kau ngaue.

(3) 'E 'ikai ngofua ki ha taha ko ha talekita, memipa 'o e komiti, 'ofisa pe taha ngaue 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke fakahoko fatongia ko ha taha sivi pe 'i ha tu'unga fakapalofesinale kehe 'i he Pangike Pule.

7 Mafai ke aleapau ki he ngaahi ngaue fakapalofesinale

'E ngofua ki he Pangike Pule ke alea, aleapau, pe kau ki ha felotoi ki he ngaahi ngaue fakapalofesinale, 'o fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni fakatau 'oku ala ngaue'aki ki he kole mo e foaki 'o e ngaahi aleapau, koe'uhi ko e taumu'a 'o hono fakahoko 'a e ngaahi mafai, ngaahi fatongia, mo e ngaahi ngafa 'o e Pangike Pule 'i he Lao ni.

KONGA III – LAISENI ‘O E NGAAHI KAUTAHA TANAKI MO NO PA’ANGA

VAHE 1 – NGAAHI TU’UTU’UNI KI HE LAISENI

8 Tapui mei he fakahoko pisinisi kautaha tanaki mo no pa’anga ‘ikai ha laiseni, hingoa kautaha tanaki mo no pa’anga mo e tautea hia

(1) Kuo pau ‘e ‘ikai ha sino fetokoni’aki ‘e kau ‘i he pisinisi kautaha tanaki mo no pa’anga kae ‘oua kuo laiseni ‘i he Konga ko eni ‘o e Lao ni.

(2) Kuo pau ki he hingoa ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke kau ki ai –

(a) ‘a e ngaahi lea “kautaha tanaki mo no pa’anga” ko e fakanounou “CU”; pea

(b) mo ha lea pe ngaahi lea fakaikiiki totonu, pe ko ha fakanounou ‘oku fa’u ‘aki ‘a e ngaahi mata’itohi ‘o e lea pe ngaahi lea fakaikiiki totonu pea faka’osi ‘aki ‘a e "CU", kuo tali ‘e he Pangike Pule.

(3) ‘E ngofua ki he Pangike Pule, tukukehe kapau na’e fa’u ‘aki ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘a e fakatahataha’i pe fakama’opo’opo, ke –

(a) ‘oua ‘e ‘oatu ha laiseni ki he kautaha tanaki mo no pa’anga; pe

(b) tali ‘a e liliu ‘i he hingoa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga,

kapau te ne ma’u ‘a e hingoa tatau mo ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘e taha pe ko ha hingoa ‘oku vaofi ‘ene tatau mo e hingoa ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘e taha ke ne fakatupu ha puputu’u pe ‘o taumu’a ke taki hala.

(4) ‘E ‘ikai ngofua ki ha ha taha ‘oku ‘ikai ko ha kautaha tanaki mo no pa’anga kuo fakangofua ke fakahoko pisinisi ‘i he mafai ni ke ne ngaue’aki ha hingoa (name) pe hingoa (title) ‘oku kau ai ‘a e ngaahi lea “kautaha tanaki mo no pa’anga” pe ko ha tefito ‘o e lea ko ia ‘oku ne –

(a) fakaha (indicates) pe fakaha (implies) lelei ko e taha ‘oku ne fakahoko pe fehu’aki ‘a e fa’ahinga pisinisi ‘oku fakahoko pe fehu’aki ‘e ha kautaha tanaki mono pa’anga; pe

(b) taumu’a ke taki ha taha ke tui ko e pisinisi ‘oku fakahoko ko e fa’ahinga pisinisi ‘oku fakahoko pe fehu’aki ‘e ha kautaha tanaki mo no pa’anga.

(5) Ko ha taha ‘oku ne maumau’i ‘a e lao ni kuo pau ke ala mo’ua ‘i ha’ane halaia ki ha mo’ua pa’anga ‘ikai laka hake ‘i he $10,000 pe ki he ngaue popula ki ha vaha’ataimi ‘ikai lahi hake ‘i he ta’u ‘e tolu pe fakatou’osi.

9 Tohi kole ki ha laiseni

(1) ‘E ngofua ki ha taha taautaha ‘e toko 10 pe lahi ange ke kole ki ha laiseni ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i he Lao ni kapau ko e taha taki taha ‘oku ta’u 18.

(2) Kuo pau ki he ni'ihi kole ke faile ki he Pangike Pule –

(a) ha tohi kole 'i ha foomu kuo tu'utu'uni 'e he Pangike Pule; mo e

(b) ngaahi totongi faile kuo tu'utu'uni pea fakaha 'e he Pangike Pule.

(3) Kuo pau ke fakahoko ki he Pangike Pule ha tohi kole ki ha laiseni 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'i he foomu ko ia te ne ala fakamahino pau pea 'e tu'utu'uni 'i he Lao ni pea kuo pau ke kau ki ai ha tatau 'e ua 'o e tohi kole, 'a ia kuo pau ke fakaha ai –

(a) 'a e hingoa 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga;

(b) 'a e tu'asila 'o e feitu'u tefito 'o e pisnisi;

(c) ha fakaha 'o e mo'ui 'oku ta'engata;

(d) 'a e ta'u fakapa'anga;

(e) 'a e mahu'inga fakakatoa 'o e kotoa 'o e ngaahi fuofua 'inasi;

(f) 'a e hingoa mo e tu'asila 'o e, mo e lahi 'o e ngaahi 'inasi 'oku lava ke toho mo 'ikai ala totongi fakafoki kuo totongi fakata'u ki ai 'a e taha kole taki taha;

(g) 'a e tokolahi 'o e kau talekita 'oku kau ki he fuofua poate mo e hingoa 'o e taha taki taha 'e fakahoko ngaue ko e talekita kae 'oua ke fakahoko 'a e fuofua fakataha fakata'u;

(h) 'a e kaunga fakatokolahi 'oku ala fakafuofua 'oku tatau ai 'a e kau memipa 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga;

(i) tatau 'e ua 'o e ngaahi tu'utu'uni ki he ngaue fakalukufua;

(j) ha palani pisinisi 'i he ta'u 'e tolu mo 'oatu ha fakamatala fakaikiiki 'o e ngaahi ngaue 'oku taumu'a ke a'usia ai 'a e ngaahi tefito'i fatongia; mo e

(k) fakamatala kehe felave'i mo e tohi kole ko ia 'e ala tu'utu'uni 'e he Pangike Pule.

10 Ala ngaue lelei 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga

'E 'ikai ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke laiseni 'i he Lao ni kae 'oua kuo fakakaukau'i 'e he Pangike Pule 'e ala ngaue lelei faka'ekonomika 'i he taimi-loloa 'o makatu'unga 'i he fakafuofua 'a e Pangike Pule 'o e ngaahi me'a ni –

(a) ko e fiema'u 'o e ngaahi ngaue kuo fokotu'u;

(b) ko e fakafuofua 'o e ma'u'anga koloa 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga;

(c) ko e tokolahi 'o e kau memipa mo e ivi tupu 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga; mo e

(d) ko e lava 'e he'ene pule ke 'oatu 'a e ngaahi koloa mo e ngaue lelei 'i ha tu'unga 'e ala tauhi.

11 Ngaahi Tu'utu'uni tu'upau

(1) Kuo pau ki he Pangike Puke ke teuteu 'a e ngaahi tu'utu'uni tu'upau, ke fakafaingofua 'a e founga 'o hono kamata 'o e ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga fo'ou.

(2) Kuo pau ko e ngaahi foomu tohi kole ke 'ata 'ikai ha totongi ki ha taha 'oku ne faka'amu ke kamata ha kautaha tanaki mo no pa'anga.

12 Tu'utu'uni ki ha tohi kole ki ha laiseni mo hono 'oatu 'o e laiseni

Kuo pau ke tali ha tohi kole ke lesisita ha kautaha tanaki mo no pa'anga kapau 'oku fakapapau'i 'e he Pangike Pule –

(a) kuo fai pau 'a e ni'ihi kole mo e Lao ni mo e ngaahi tu'utu'uni kuo 'oatu 'i he Lao ni;

(b) mei he fakamatala kuo 'oatu fakataha mo e tohi kole, ko e ngaahi ola 'o ha fakatotolo mo e fakamatala 'i he ngaahi lekooti fakangaue 'a e Pangike Pule, ko e –

(i) 'ulungaanga mo e tu'unga mo'ui lelei fakalukufua 'o e ni'ihi kole mo e kau memipa 'o e fuofua poate 'oku ne fakakakato 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu 37mo malu'i 'a e tui ko e pisinisi mo e ngaahi ngaue 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga 'e pule'i lelei 'o fakatatau mo e Lao ni mo e ngaahi tu'utu'uni kuo 'oatu 'i he Lao ni;

(ii) 'ulungaanga mo e lahi 'o e konga memipa ke fakahoko ngaue ki ai 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku muimui ki he Lao ni mo e ngaahi lao kuo 'oatu 'i he Lao ni pea 'oku poupou ki he ala ngaue lelei faka'ekonimika 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga; mo e

(iii) kau kole mo e kau memipa 'o e fuofua poate 'oku nau ngaue 'i he loto ma'a pea 'oku nau fakahoko 'a e tohi kole 'o fakatatau mo e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni;

(c) kuo pau ki hePangike Pule ke ne fakakaukau'i 'a e ola 'o e fehulunaki 'a e ngaahi konga memipa ki he kautaha tanaki mo no pa'anga kole mo e ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga lolotonga 'oku fakahoko pisinisi 'i Tonga ni pea 'e ngofua ke fakakaukau'i 'a e 'ata mo e fe'unga 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga 'i he kolo mo e uesia 'e hoko ki he kolo 'i hano fakaava 'o ha kautaha tanaki mo pa'anga. 'E ngofua ki he Pangike Pule ko ha makatu'unga 'o e tali 'o ha tohi kole, ke tu'utu'uni 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga kole ke fakangatangata pe tamate'i 'a e ngaahi fehulunaki, 'o fakatatau mo e ngaahi lao, ke a'usia 'a e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni mo faka'ai'ai 'a e lelei mo e tu'uma'u 'a e ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga ko ia;

(d) kuo pau ki he Pangike Pule, 'i loto 'i he 'aho 'e 60 'o hono ma'u 'o e tohi kole kuo fakafonu, ke ne tali pe 'ikai tali 'a e tohi kole 'aki ha fakanongonongo tohi. 'E ngofua ki he Pangike Pule ke fakahoko ha tali 'o ha tohi kole pea kuo pau ke fakakau ha ngaahi makatu'unga 'i he

fanongonongo tali ‘o e tohi kole. Kapau ‘e ‘ikai tali ‘e he Pangike Pule ‘a e tohi kole, kuo pau ke ne fakamatala ‘i he tohi ‘a ‘ene ‘uhinga ki he’ene fakahoko pehe;

(e) kuo pau ko ha fanongonongo ‘a e Pangike pule ‘o tali pe ‘ikai tali ha tohi kole ke meili ‘i he taimi totonu ki he kau kole ‘i he meili lesisita pe certified mail, pea kapau ko ha fanongonongo ‘o e tali kuo pau ke ‘ave fakataha mo e –

(i) laiseni; mo e

(ii) ngaahi tu’utu’uni kuo tali; pea

(f) kuo pau ki he Pangike Pule ke tauhi ha ngaahi tatau ‘o e laiseni mo e ngaahi tu’utu’uni kuo tali ‘i he ngaahi faile tu’uma’u ‘a e Pangike Pule.

13 Tangi ki he Fakamaau’anga Lahi ‘o Tonga

‘E ngofua ki ha taha ‘oku ta’efiemalie ki ha tu’utu’uni ‘a e Pangike Pule ki ha tohi kole ke laiseni ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke ne ma’u ha toe vakai fakangaue mo fakalao ‘o ia ‘o hange ko hono tu’utu’uni ‘i he kupu 160 ‘o e Lao ni.

14 Ngaahi tu’utu’uni ki he kamata ‘o e pisinisi

(1) Kuo pau ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga kimu’a pea ne fakatupu ha mo’ua ‘i he kupu 55 pe fehu’aki ha pisinisi ‘a ia ‘oku ‘ikai felave’i mo hono fokotu’utu’u, ke ne –

(a) ma’u ‘a e ngaahi ‘inasi kuo totongi-mai pe ngaahi fakahu pa’anga ko e si’isi’i taha ko e $1,000;

(b) ma’u ‘a e kau memipa ‘i he si’isi’i taha ko e toko 10;

(c) fakakakato kotoa ‘a e ngaahi felotoi mo e ngaahi makatu’unga ‘oku felave’i mo hono tali ‘o ‘ene tohi kole ki he lesisita mo e ‘oatu ‘o ‘ene laiseni;

(d) ma’u ‘a e tohi tali mei he Pangike Pule ‘oku ‘ikai ha launga ‘a e Pangike Pule ki he kamata pisinisi ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga; mo e

(e) laiseni pisinisi ‘o fakatatau ki he Lao ki he Ngaahi Laiseni Pisinisi (Vahe 17.01).

(2) ‘E ngofua ki he Pangike Pule ke ‘oatu ‘a e ngaahi tu’utu’uni ke fakahoko ‘a e konga ni pea ‘e ngofua ke tu’utu’uni ‘a e ngaahi tu’utu’uni tanaki atu ‘o fakatatau mo e ngaahi taumu’a ‘o e Lao ni ‘a ia kuo pau ke fakakakato ‘e ha kautaha tanaki mo no pa’anga kimu’a pea ne fehu’aki pisinisi.

15 ‘Aho ngata ki ai ‘a e kamata pisinisi

(1) Kuo pau ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke kamata pisinisi ‘i loto ‘i he mahina ‘e ono hili ‘a e ‘aho ‘o e tu’utu’uni ‘o tali ‘a e tohi kole ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga.

(2) ‘E ngofua ki he Pangike Pule ‘i hano kole pea koe’uhi ko ha ‘uhinga lelei kuo fakaha, ke foaki ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘oku te’eki ai ke kamata pisinisi ‘i loto ‘i he taimi kuo tu’utu’uni ‘i he kupusi’i (1) ha fakaloloa fe’unga ke ‘oange ha faingamalie ke lava’i ‘a e tupu’anga ‘o e toloi.

(3) ‘E ngofua ki he ni’ihi kole ke tangi ki he Fakamaau’anga Lahi ‘o Tonga, ki ha tu’utu’uni ‘a e Pangike Pule ‘o ‘ikai tali ha kole ki ha fakaloloa ‘o hange ko hono tu’utu’uni ‘i he kupu 160.

(4) ‘E ngofua ki he Pangike Pule ke kaniseli ha laiseni kapau ‘oku ‘ikai kamata pisinisi ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i loto ‘i he taimi kuo tu’utu’uni.

16 Ngaahi totongi kamata

‘E ngofua ke totongi ‘a e kotoa ‘o e ngaahi totongi fekau’aki mo hono kamata ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga mo e teuteu ki he fakaava ke pisinisi mei he ngaahi pa’anga kuo ‘oatu ‘e he ni’ihi kole pe ko ha taha kehe pea ‘e ngofua ke totongi fakafoki ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga mei he ngaahi tupu te’eki vahe pe, hili hono fakahoko ‘o e vahevahe ma’ae ngaahi pa’anga talifaki kuo tu’utu’uni.

17 Hiki mo e ngaahi feitu’u kehe ‘o e pisinisi

Kuo pau ki he Pangike Puke ke tomu’a-tali ‘i he tohi ha kole ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga ke hiki ‘a hono feitu’u tefito ‘o e pisinisi pe ke fokotu’u mo tauhi, ‘i he ngaahi tu’u’anga kehe ange mei hono feitu’u tefito ‘o e pisinisi, ‘a e ngaahi ‘ofisi kehe pe ngaahi naunau ngaue ‘a ia ‘oku fiema’u ke fakahoko ‘a e ngaahi ngaue ki he kau memipa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga.

18 Faka’ata mei he tukuhau pa’anga hu mai

‘Oku ‘ata ha kautaha tanaki mo no pa’anga mei he tukuhau ki he pa’anga hu mai.

19 Lao ki hono ngaue hala ‘aki ‘o e ngaahi ngaue fakapa’anga

Kuo pau ke faipau ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga taki taha ki he ngaahi lao ke ta’ofi ‘a e fe’ave’aki fakapulipuli ‘o e pa’anga kaka mo e fakapa’anga ‘o e tautoitoi, kae pehe ki he ngaahi lao ki he malu’i ‘o e konisiuma.

VAHE 2 – NGAAHI TU'UTU'UNI FAKALUKUFUA

20 Ngaahi totongi

(1) Kuo pau ki he Pangike Pule ke fokotu'u pea tanaki 'a e ngaahi totongi (fees) mo e ngaahi totongi (charges) mei he ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga koe'uhi ke tapuni 'a e ngaahi fakamole fekau'aki mo e laiseni mo e sivi 'o e ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga.

(2) Kuo pau ko e ngaahi totongi kuo fokotu'u 'e he Pangike Pule ke felave'i ki he totongi kuo fakahoko koe'uhi ke fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'o e Pangike Pule 'i hono pule'i 'o e ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga 'i he Lao ni.

21 Malu'i mei he ngaue fakalao

Kuo pau 'e 'ikai ala mo'ua 'a e Pangike Pule mo e kau ngaue kehe 'o e Pangike Pule ki he ngaahi maumau makatu'unga 'i he ngaahi ngaue kuo fakahoko 'i he loto ma'a 'i hono fakahoko 'o honau ngaahi ngafa fakangaue 'i he Lao ni.

KONGA 3 – MEMIPA

22 Kau Memipa

(1) 'E ngofua ki ha taha ke memipa 'i ha kautaha tanaki mo no pa'anga kapau ko e taha ko ha taha kole 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga pe ha taha kehe –

(a) 'oku faitatau 'i he kaunga fakatokolahi 'oku ala fakafuofua kuo fakaha 'i he ngaahi tu'utu'uni;

(b) kuo ne totongi ha totongi hu tu'uma'u kapau 'oku tu'utu'uni 'e he ngaahi tu'utu'uni;

(c) kuo ne ma'u mai 'o 'ikai toe si'isi'i ange 'i he 'inasi 'o e memipa 'e taha pea kuo fakakakato ha ngaahi tu'utu'uni memipa kuo fokotu'u 'e he poate; pea

(d) kuo faipau ki ha tu'utu'uni kehe pe 'o e ngaahi tu'utu'uni.

(2) 'E ngofua ki ha taha ke hoko foki ko ha memipa 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga kapau ko e taha ko ha memipa 'o e famili ofi 'o ha taha 'oku ne fakakakato 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupusi'i (1).

(3) 'E ngofua ki ha sosaieti tokoni, kautaha, pe kaunga kautaha ke tatau 'i he kaunga fakatokolahi 'oku ala fakafuofua 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga kapau pe 'oku fa'u tefito 'aki 'a e ni'ihi 'oku taau ke memipa 'i he kupsi'i (1).

(4) 'E ngofua ki ha kautaha ke tatau 'i he kaunga fakatokolahi 'oku ala fakafuofua kapau ko e kau memipa 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku 'a nautolu 'a e

ngaahi ‘inasi paloti ‘o ‘ikai toe si’i hifo ‘i he peseti ‘o e 80 ‘o e kautaha pea ‘oku ‘ikai pule’i ‘e ha taha ‘oku ‘ikai memipa ‘a e kautaha.

(5) ‘E ngofua ki he kau ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ke hoko ko e kau memipa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘o tatau pe ‘oku nau tatau ‘i he kaunga fakatokolahi ‘oku ala fakafuofua.

(6) ‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke –

(a) fakangata pe ta’ofi fakataimi ‘a e memipa ‘a ha taha koe’uhi ko e ‘uhinga lelei ‘i he ngaahi makatu’unga pea fakatatau ki he ngaahi founga kuo tu’utu’uni ‘i he ngaahi tu’utu’uni; pe

(b) hoko atu ‘a e ‘oatu ‘o ha pe kotoa ‘o e ngaahi ngaue ki ha memipa koe’uhi ko ha ‘uhinga lelei ‘o ‘ikai fakangata pe ta’ofi fakataimi ‘a e memipa ‘a e taha,

Ka kuo pau ‘oku ‘ikai tuku ange ‘e he kupusi’i (6)(a) mo e (b) ‘a e taha mei ha ngaahi fatongia ‘oku ne mo’ua ‘aki ki he kautaha tanaki mo no pa’anga.

(7) Neongo ‘a e kupusi’i (4), kuo pau ‘e ‘ikai fakangata ‘a e memipa ‘a ha taha ‘i ha kautaha tanaki mo no pa’anga koe’uhi pe kuo ‘ikai toe tatau ‘a e taha ‘i he kaunga fakatokolahi ‘oku ala fakafuofua.

(8) ‘E ngofua ke fakakau ki he memipa ha toko ua pe ni’ihi tokolahi ange ‘i loto ‘i he konga memipa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘a ia kuo nau totongi fakata’u fakataha ki he ‘inasi pe ngaahi ‘akauni fakahu pa’anga ‘e taha pe lahi ange ‘i ha ‘akauni fakataha pea kuo faipau ki he kotoa ‘o e ngaahi tu’utu’uni ‘o e kau ‘a ha memipa.

23 Ngaahi tohi kole ke memipa

(1) Kuo pau ki ha tohi kole ke memipa ke ngaue ki ai ‘a e poate ‘a e kau talekita ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga pe ‘e ha ‘ofisa ‘o e memipa kuo fokotu’u ‘e he poate.

(2) Kuo pau ke ‘ata ‘a e lekooti ‘o e ngaahi ngaue kuo fakahoko ‘e ha ‘ofisa ‘o e memipa ki he ngaahi tohi kole ki he poate ‘a e kau talekita ki hono sivi ‘i ha taimi pe.

(3) ‘E ngofua ki ha taha kuo faka’ikai’i ‘ene kau ‘e ha ‘ofisa memipa ke ne tangi ki he poate ki he faka’ikai’i.

24 Fakataha ‘a e kau memipa mo e paloti

(1) Kuo pau ki he kau memipa ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke fakahoko ha fakataha fakata’u ‘i he taimi mo e feitu’u pea ‘i he founga kuo tu’utu’uni ‘e he ngaahi tu’utu’uni.

(2) ‘E ngofua ke ui ‘e he kau memipa pe poate ‘o e kau talekita ha fakataha makehe ‘a e kau memipa ‘i he founga kuo tu’utu’uni ‘e he ngaahi tu’utu’uni. ‘E ngofua

ke toe ui ‘e he Komiti Sivi ha fakataha makehe ‘a e kau memipa ‘o fakatatau mo e kupu 32 pea ‘e he Komiti Fakakautaha ‘o fakatatau mo e kupu 33.

(3) ‘E ngofua ki he memipa taki taha ke ‘oatu ha paloti pe ‘e taha, koe’uhi ko ha tu’utu’uni ‘oku fiema’u ki ai ‘a e ngaue ‘a e kau memipa, ‘o tatau ai pe pe koe ha ‘a e lahi ‘o e ngaahi ‘inasi ‘o e memipa ‘oku ma’u ‘e ha memipa.

(4) Kuo pau ‘e ‘ikai totonu ha memipa ke paloti ma’a ha taha kehe, ka ko ha memipa kehe ange mei ha taha fakanatula ‘e ngofua ke ne paloti ‘o fou ‘i ha fakafofonga kuo fili ‘i he tohi ‘e he sino pule ‘o e kautaha ke fakafofonga’i ‘a e kautaha.

(5) ‘E ngofua ki he poate ke fakangofua ‘a e paloti ‘a e memipa ‘o fou ‘i he meili.

(6) ‘E ngofua ki he ngaahi tu’utu’uni ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ke fokotu’u ha tu’utu’uni ki he ta’u si’isi’i taha ke paloti.

25 Fakatonutonu ‘o e ngaahi tu’utu’uni

(1) ‘E ngofua ki he kau memipa kapau ‘e tali ‘e he tokolahi ange ‘o e kau memipa ‘oku ‘i ai ‘i ha fakataha ‘oku fokotu’utu’u totonu fakata’u pe makehe ‘a e kau memipa, ke fakatonutonu ‘a e ngaahi tu’utu’uni ‘o ha kautaha tanaki pe no pa’anga.

(2) Kuo pau ke fakahu ki he Pangike Pule ke tali tukukehe kapau ko e fakatonutonu ko ha tu’utu’uni angamaheni kuo ngaue’aki ‘e he Pangike Pule.

(3) Kuo pau ki he Pangike Pule ‘i loto ‘i he ‘aho ‘e 60 hili ‘a e ‘aho ‘o hono ma’u ‘o ha fanongonongo ‘o e fakatonutonu, ke tali pe ‘ikai tali ‘i he tohi ‘a e tohi kole.Kuo pau ki he pangike Pule ke fakamahino pau ‘a e ngaahi ‘uhinga ki he ‘ikai tali.

(4) Kuo pau ke fakapapau’i ‘a e ‘aho kamata ngaue’aki ‘o ha tu’utu’uni angamaheni ‘i he fakataha ‘a e kau memipa na’a ne tali ‘a e fakatonutonu. ‘Oku kamata ngaue’aki ha fakatonutonu kehe ange mei ha tu’utu’uni angamaheni ‘i he tali ‘e he Pangike Pule.

26 Mo’ua ‘o e kau memipa

‘Oku ‘ikai ala mo’ua tokotaha pe taautaha ‘a e kau memipa ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ki hono totongi ‘o e ngaahi mo’ua ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘a ia ‘oku lahi ange ‘i he mahu’inga ‘o honau ngaahi ‘inasi ‘o’ona taautaha.

VAHE 4 – KAU TALEKITA, KAU ‘OFISA MO E NGAAHI KOMITI

27 Makatu’unga mo e ngafa ‘o e poate ‘o e kau talekita

(1) Kuo pau ki he kautaha tanaki mo no pa’anga taki taha ke ‘i ai hono poate ‘o e kau talekita ‘o ‘ikai toe si’isi’i ange ‘i he kau memipa ‘e toko nima kae ‘ikai toko lahi ange ‘i he kau memipa ‘e toko fitu pe ko e tokolahi lahi taha ‘o e kau memipa ‘o hange ‘e ala tu’utu’uni ‘e he Pangike Pule.

(2) Kuo pau ki he kau memipa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ke fili ‘a e kau talekita mei he kau memipa ‘i he fakataha fakata’u ‘a e kau memipa ‘i he founga kuo tu’utu’uni ‘e he ngaahi tu’utu’uni. Kuo pau ke ma’u ‘e he talekita taki taha ‘a e lakanga kae ‘oua kuo fokotu’u hano fetongi, tukukehe kapau kuo ‘ata ‘a e lakanga ‘o e talekita ‘o fakatatau ki he kupu 29.

(3) Kuo pau ki he talekita taki taha ke fakahoko mo kau ki ha fuakava pe fakapapau ko e talekita –

(a) te ne fakahoko tokanga mo totonu ‘a e ngaahi ngafa ‘o e talekita ‘i hono pule’i ‘o e ngaahi ngaue ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga;

(b) ‘e ‘ikai ke ne maumau’i ‘i he ‘ilo’ilo pau pe fakangofua ‘i he’ene loto ki ai ‘a e maumau’i ‘o ha lao ‘oku ala ngaue’aki;

(c) te ne ngaue’aki ‘a e tokanga mo e tokanga fakapotopoto mo fe’unga ke pule’i ‘a e ngaahi ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i ha founga ‘oku malu mo lelei; pea

(d) ‘oku ne mahino’i, neongo ‘e ngofua ke fili ‘e he poate ‘a e ngaahi ngafa pau ki he kau ‘ofisa, kau talekita, kau memipa ‘o e komiti, pe kau ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga, ‘oku kei tokangaekina ‘e he poate ‘a hono fakahoko ‘o e ngaahi ngafa.

(4) ‘E ‘ikai ngofua ke laka hake ‘i he ta’u ‘e tolu ‘a e vaha’ataimi ‘o e ma’u lakanga ki ha talekita, tukukehe kuo pau ko e ngaahi vaha’ataimi ke fakahili ta’u koe’uhi ke ‘osi ‘a e fakafuofua ‘o e ngaahi vaha’ataimi lahi tatau ‘i he ta’u taki taha. ‘E ngofua ki ha talekita ke ne fakahoko ngaue ‘o ‘ikai laka hake ‘i he vaha’ataimi hokohoko ‘e ua ka ‘e ngofua ke toe-fili pe toe-fokotu’u hili ha’ane mama’o mei he poate ‘i he ta’u ‘e tolu.

(5) Kuo pau ki he poate ke fakataha ‘o ‘ikai toe si’isi’i ange ‘i he tu’o taha ‘i he mahina. Kuo pau ke tauhi ‘a e ngaahi miniti ‘o e kotoa ‘o e ngaahi fakataha.

(6) Kuo pau ko e ‘i ai ‘a e tokolahi ‘o e kau talekita ‘i he lakanga ko e tokolahi fe’unga ia ke fakahoko ai ha fakataha, tukukehe hano tu’utu’uni ‘e he ngaahi tu’utu’uni ha fika toko lahi ange.

(7) ‘E ngofua ki he talekita kapau ‘oku tu’utu’uni ‘e he ngaahi tu’utu’uni, ke kau ki he pea ngaue ‘i ha fakataha pe ‘a e poate ‘o fou ‘i he me’angaue faka’elekitulonika ki he fetu’utaki ‘a ia ‘e lava ‘a e ni’ihi ‘oku kau ‘i he fakataha ‘o fetu’utaki ‘iate kinautolu.

(8) Ko e kau ki ha fakataha ‘i he founga kuo tu’utu’uni ‘i he kupusi’i (7) ‘oku kau ki ai ‘a e ma’u fakataha ‘i ha fakataha.

28 Ngafa ‘o e poate

(1) ‘Oku taliui ‘a e poate ki he kau memipa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ki hono pule’i ‘o e pisinisi mo e ngaahi ngaue ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga.

(2) Kuo pau ki he poate ‘i he uhouhnonga ‘o e ngaahi me’a kehe, ke fakahoko ‘a e ngaahi ngafa ko eni, ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘o e Lao ni –

(a) ngaue ki he ngaahi tohi kole ke memipa pe ke fokotu’u ha taha (1) pe kau ‘ofisa ‘o e memipa ke tali ‘a e ngaahi tohi kole ke memipa ‘i he ngaahi makatu’unga ko ia ‘o hange ko hono tu’utu’uni ‘e he poate;

(b) fakapapau’i ‘a e tu’unga totongi tupu pe ngaahi tu’unga ‘a ia kuo pau ke hilifaki ki he ngaahi no;

(c) fokotu’u ‘a e ngaahi tu’utu’uni ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘o fekau’aki mo hono foaki ‘o e ngaahi no pea mo hono fakalahi ‘o e ngaahi fakangatangata ‘o e no, kau ki ai ‘a e ngaahi fiema’u ki he malu’i ‘o e ngaahi no,

(d) tali ha ngaahi no ‘oku lahi ange ‘i he mahu’inga kuo tu’utu’uni ‘e he ngaahi tu’utu’uni;

(e) fokotu’u ‘a e ngaahi tu’utu’uni ngaue ki hono mapule’i ‘o e mole ki he kotoa ‘o e ngaahi ngaue lalahi ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga, tautefito, ki he no atu, ngaahi fakahu pa’anga ke tupu, tu’unga fakapa’anga mo e pule’i ‘o e koloa-mo’ua, ngaahi tu’utu’uni ngaue faka-tauhitohi, mo e ngaahi founga ‘aotita mo e pule fakaloto ngaue;

(f) fokotu’u ‘a e ngaahi fa’ahinga pe ngaahi kalasi kehekehe ‘o e ngaahi ‘inasi;

(g) fakaha ‘a e ngaahi vahenga ‘o e ‘inasi ‘i he ngaahi ‘inasi mo e ngaahi tohi fakamo’oni ‘o e ‘inasi ‘i he founga mo e foomu ‘o hange ko hono tu’utu’uni ‘i he ngaahi tu’utu’uni, pea fakapapau’i ‘a e tu’unga tupu pe ngaahi tu’unga ‘a ia ‘e totongi ‘i he ngaahi fakahu pa’anga mo e ngaahi tohi fakamo’oni ‘o e fakahu pa’anga;

(h) pule’i ‘a e fakahu ‘o e ngaahi pa’anga, tukukehe ‘e ala fokotu’u ‘e he poate ha komiti fakahu pa’anga pe ko ha palofesinale taau ke ne pule’i ‘a hono fakahoko ‘o e ngaahi fakahu pa’anga ‘i he ngaahi makatu’unga kuo fokotu’u ‘e he poate;

(i) kapau ‘e fiema’u, haea pea fokotu’u ‘a e totongi huhu’i ‘o ha Pule Ngaue pea fokotu’u ‘a e ngaahi fakahinohino ki hono fakangaue’i ‘o e ni’ihi fakatokolahi ‘a ia ‘oku fiema’u ke fakahoko ‘a e pisinisi ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga;

(j) tali ‘a e patiseti ngaue fakata’u ki he kautaha tanaki mo no pa’anga, ‘a ia kuo pau ke kau ai ‘a hono ‘oatu ‘o e totongi huhu’i ‘a e kau ngaue;

(k) fakangofua ‘a e fe’ave’aki ‘o e koloa;

(l) fakangofua ‘a e ngaahi tokoni ki he ngaahi kautaha fakapule’anga, ngaue ‘ofa pe ngaue;

(m) no ke fakahoko ‘a e ngaahi fatongia ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga;

(n) fili ha tauhi’anga pa’anga malu pe ngaahi tauhi’anga pa’anga malu ki he ngaahi pa’anga ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga;

(o) ta’ofi fakataimi ha memipa pe kotoa ‘o e kau memipa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga pe komiti Sivi ki he ‘ikai ngaue’aki ‘a e ngaahi tu’utu’uni ngaue fakapoate pe kehe ange ke fakahoko honau ngaahi ngafa;

(p) fokotu’u ha ngaahi komiti makehe ‘a ia ‘oku pehe ‘oku fiema’u; pea

(q) fakahoko ha me’a kehe ‘a ia ‘oku fiema’u pea taau ki hono fakahoko ‘o e ngaahi taumu’a mo e ngaahi mafai ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘o hange ko hono ‘oatu ‘i he lao ni, fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni kuo ‘oatu ‘e he Pangike Pule.

29 Ngaahi lakanga ‘ata mo e fakamalolo

(1) ‘Oku hoko ‘o ‘ata ‘a e lakanga ‘o ha talekita kapau ‘oku –

(a) pekia ‘a e talekita;

(b) fakafisi;

(c) fakamalolo’i;

(d) ‘ikai ke ne ma’u ‘a e ngaahi tu’unga taau ‘oku tu’utu’uni ke ne fakahoko ngaue ‘i he poate. ‘E ala ‘ata ‘a e lakanga ‘o ha talekita, pe

(e) ‘i he loto ki ai ‘a e poate, kuo mama’o ‘a e talekita mei he ngaahi fakataha poate hokohoko ‘e tolu.

(2) Kuo pau ki he toenga ‘o e kau talekita ‘aki ‘a e paloti lahi taha ke fokotu’u ki he lakanga ‘ata, tukukehe ka tu’utu’uni kehe ‘e he ngaahi tu’utu’uni, ‘o tatau ai pe pe ko e toenga ‘o e kau talekita ko e tokolahi ia ke fakahoko ai ha fakataha. Ko ha talekita kuo fili ‘e he poate ke fokotu’u ki he lakanga ‘ata ke ne ma’u ‘a e lakanga kae ‘oua kuo a’u ki he fakataha fakata’u hoko ‘a e kau memipa, ‘a ia kuo pau ke fokotu’u ha taha ki he lakanga ki he toenga ‘o e ngata’anga ‘o e vaha’ataimi ‘e ha paloti ‘a e kau memipa.

(3) ‘E ngofua ke fakamalolo’i ha talekita mei he lakanga ‘o fakatatau ki he founga fakamalolo kuo tu’utu’uni ‘e he ngaahi tu’utu’uni.

30 Kau ‘ofisa mo e komiti ngaue ‘o e poate

(1) Kuo pau ki he poate ‘i he fakataha fokotu’utu’u fakata’u ‘o e poate, ke fili mei hono kau memipa ha sea mo e tokoni sea ‘o e poate.

(2) Ko e sea mo e tokoni sea kuo fili ‘i he kupusi’i (1) –

(a) te ne ngaue ‘i he vaha’a taimi ‘o e ta’u ‘e taha pe kae ‘oua kuo fili mo taau ha taha ke ne fetongi; pea

(b) fakahoko ‘a e ngaahi ngafa kuo tu’utu’uni ‘e he ngaahi tu’utu’uni.

(3) Kuo pau ki he poate ke fili mei hono kau memipa pe fakangaue’i ha ‘ofisa fakapa’anga pea mo ha sekelitali ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga.

(4) ‘E ngofua ki he poate ke fili ha komiti pule ke ngaue’aki fakataha, ‘i he vaha’a ‘o e ngaahi fakataha poate, ‘a e mafai kuo vahe’i pau ‘e he poate ‘i he ngaahi makatu’unga kuo fakamahino pau ‘e he poate. Kuo pau ke kau ‘i he komiti pule ‘a e sea, tokoni sea, pea mo e taha pe toko lahi ange ‘o e kau memipa kehe ‘o e poate. Kuo pau ki he komiti pule ‘i he fakataha poate taki taha, ke lipooti ki he poate fekau’aki mo ha fakataha kuo fakahoko pe ngaue kuo fakahoko ‘e he komiti ‘i he vaha’a ‘o e ngaahi fakataha poate.

31 Pule Ngaue

(1) ‘E ngofua ki he poate ke fakangaue’i ha Pule Ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘a ia ‘oku ne vahe’i ki ai ‘a e mafai mo e fatongia ki hono pule’i ‘o e ngaahi ngaue faka’aho ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga.

(2) ‘E ngofua ko e Pule Ngaue ko ha memipa ‘o e poate ka ‘e ‘ikai ko ha sea, tokoni sea, pe sekelitali.

(3) Kuo pau ki he Pule Ngaue, kapau ‘oku fakangaue’i ha taha, ke fakahoko ngaue ko e ‘ofisa pa’anga ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga, kae ‘oua kuo fakangaue’i ‘e he poate ha taha ‘e taha ko e ‘ofisa pa’anga ‘i he kupu 30(3).

(4) Kuo pau ki he Pule Ngaue fakatatau ki he ngaahi fakahinohino ‘a e poate, ke fokotu’u pe fakangaue’i, pea ‘e ngofua ke tukuange, ha ‘ofisa pe ha taha ngaue ‘a ia ‘oku pehe ‘e he Pule Ngaue ‘oku fe’unga ki he ngaue’i ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga.

(5) Kuo pau ki he Pule Ngaue ke tu’utu’uni ‘a e tu’unga ‘o ha ‘ofisa pe taha ngaue kuo fokotu’u pe fakangaue’i ‘i he kupusi’i (4).

32 Komiti Sivi

(1) Kuo pau ki he kautaha tanaki mo no pa’anga kotoa ke ‘i ai ha Komiti Sivi ‘a ia kuo pau ke fili ‘e hono kau memipa ‘i he fakataha lahi fakata’u.

(2) Kuo pau ke kau ki he Komiti Sivi ‘o ‘ikai toe toko si’i ange ‘i he toko tolu pea ‘ikai toe toko lahi ange ‘i he toko nima ‘a e kau memipa pea ‘e ngofua ke ne fakakakato ‘a e ngaahi lakanga ‘ata ‘i hono kau memipa pe ‘o’ona kae ‘oua kuo hoko ‘a e fakataha lahi fakata’u hoko, ‘a ia kuo pau ke fili ‘a e ni’ihi fetongi.

(3) Kuo pau ko ha taha ‘a ia ko ha memipa ‘o e poate pe Komiti Fakakautaha pe ‘a ia ko ha taha ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘e ‘ikai hoko ko ha memipa ‘o e Komiti Sivi.

(4) Kuo pau ki he kau memipa ‘o ha Komiti Sivi kenau ma’u lakanga ki he vaha’ataimi ko ia ‘o hange ko hono tu’utu’uni ‘e he ngaahi tu’utu’uni.

(5) Kuo pau ki he Komiti Sivi ke fakataha ‘o ‘ikai toe si’i hifo ‘i he tu’o taha ‘i he kuata pea ko e fakaikiiki ‘o e ngaahi miniti ‘o e ngaahi fakataha ko ia kuo pau ke tauhi pea kuo pau ke ‘ata ki he poate. ‘E ngofua ki ha memipa ‘o e komiti kapau ‘oku tu’utu’uni ‘i he ngaahi tu’utu’uni, ke kau ‘i he pea ngaue ‘i ha fakataha ‘o e komiti ‘o ‘o fou ‘i he ngaahi founga ‘o e me’angaue faka’elekitulonika ki he ngaahi fetu’utaki ‘a ia ‘e lava ‘a e kotoa ‘o e ni’ihi ‘oku kau ‘i he fakataha ‘o fetu’utaki ai ‘iate kinautolu pe.

(6) Ko e kau ki ha fakataha ‘i he founga kuo tu’utu’uni ‘i he kupusi’i (5) ‘oku kau ki ai ‘a e ma’u fakataha ‘i ha fakataha.

(7) Kuo pau ki he Komiti Sivi ke –

(a) tokanga’i ‘a e founga ‘o e ngaahi pule’i fakaloto ngaue ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga;

(b) pule’i ‘a e faipau ‘a e poate ki he Lao ni mo e ngaahi tu’utu’uni ‘i ai kau ki aifmo e ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi tu’utu’uni ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga;

(c) toe vakai’i ‘a e ngaahi me’a fakapa’anga ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘o ‘ikai toe si’i ange ‘i he fakakuata pea, kapau ‘oku nau pehe ‘oku taau, ui ha fakataha mavahe ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ki hono fakakaukau’i ‘o e lipooti ‘o e Komiti Sivi ‘i he’ene toe vakai;

(d) fa’u ha tu’utu’uni ngaue ‘i he takai ‘a e ‘aotita ‘i he kupu 40 pe ko e komiti ‘i he kupu 41 ke fakapapau’i ‘a e tau’ataina hokohoko ‘a e taha pe ni’ihi ‘oku nau fakahoko ‘a e ‘aotita;

(e) fokotu’u ha ‘aotita tau’ataina, pe kau memipa ‘o e komiti ke fakahoko ‘a e ‘oatita, ki he poate ‘o fakatatau mo e kupu 40 pe kupu 41 ‘o hange ko ‘ene totonu pea tu’utu’uni ki ha ‘aotita fakata’u ‘o fakatatau mo e kupu 40 pe 41;

(f) toe vakai’i ‘a e fakahoko ngaue ‘a e ‘aotita; pea

(g) lipooti ki he poate fekau’aki mo ha me’a ‘a ia, ‘i he’enau lau, ‘oku totonu ke fakahoko ke tokanga ki ai ‘a e poate.

(8) ‘E ngofua ki he komiti ‘aki ha paloti lototaha kapau ‘oku fakapapau’i ‘e he Komiti Sivi kuo maumau’i ‘e ha ‘ofisa ‘o e kautaha no mo tanaki pa’anga ‘a e founga pule’i fakalotongaue ‘a e kautaha no mo tanaki pa’anga, kau ki ai ‘a e ngaahi tu’utu’uni ngaue pe ngaahi founga ngaue, ke fakamalolo fakataimi ‘a e ‘ofisa pea kuo pau ke lipooti ki he kau memipa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga fekau’aki mo e fakamalolo fakataimi.

(9) ‘E ngofua ki he komiti ‘aki ha fili tokolahi kapau ‘oku ‘ilo ‘e he Komiti Sivi ha me’a ‘a ia, ‘i he’enau lau, ‘oku totonu ke ‘oatu ki he kau memipa, ke ui ha fakataha mavahe ‘a e kau memipa ke fakakaukau’i ‘a e me’a.

(10) ‘E ngofua ke to’o ha memipa ‘o e Komiti Sivi ‘aki ha tu’utu’uni ‘o e kau memipa ‘o e kautaha no mo tanaki pa’anga ‘i ha fakataha mavahe pe fakata’u.

(11) Kuo pau kapau ‘oku fakamalolo fakataimi ‘e he poate ha taha pe kotoa ‘o e kau memipa ‘o e Komiti Sivi ‘o hange ko hono tu’utu’uni ‘i he kupu 29, ke ne ui ha fakamatala mavahe ‘a e kau memipa ke fakapapau’i pe ‘oku totonu ke to’o ‘a e kau memipa ko ia mei he komiti pea ke fokotu’u ha kau memipa fo’ou ‘o hange ko ‘ene taau.

33 Komiti Fakakautaha

(1) Kuo pau ki he kautaha tanaki mo no pa’anga kotoa ke ‘i ai ha’ane Komiti Fakakautaha ‘a ia kuo pau ke fili ‘e hono kau memipa ‘i he fakataha lahi fakata’u.

(2) Kuo pau ki he Komiti Fakakautaha ke ‘i ai hono kau memipa ‘e toko tolu kuo fili mei he kau memipa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga. ‘E ngofua ki he komiti ke fakakakato ha lakanga ‘ata ‘i he komiti kae ‘oua kuo a’u ki he fakataha lahi fakata’u hono hoko, kuo pau ke fili ai ‘a e ni’ihi fetongi.

(3) Kuo pau ki he kau memipa ‘o ha Komiti Fakakautaha ke ma’u lakanga ki he vaha’ataimi ko ia ‘o hange ko hono tu’utu’uni ‘e he ngaahi tu’utu’uni.

(4) Kuo pau ‘e ‘ikai ha taha ‘a ia ko ha memipa ‘o e poate pe Komiti Sivi pe ko ha taha ngaue ‘o e komiti tanaki mo no pa’anga ‘e hoko ko ha memipa ‘o e Komiti Fakakautaha.

(5) Kuo pau ki he Komiti Fakakautaha ke fakataha ‘o ‘ikai toe si’isi’i ange ‘i he tu’o taha ‘i he mahina ke fakakaukau’i ‘a e ngaahi tohi kole ki he ngaahi no mo e ngaahi fehu’aki fakapa’anga kehe, kehe ange mei he ngaahi no mo e ngaahi fehu’aki fakapa’anga ‘a ia ‘oku fiema’u ke tali ‘e he poate.

(6) ‘E ngofua ki ha memipa ‘o e komiti kapau ‘oku tu’utu’uni ‘e he ngaahi tu’utu’uni, ke kau ki ha pea ngaue ‘i ha fakataha ‘o e komiti ‘aki ha ngaahi founga ‘o e me’angaue ki he ngaahi fetu’utaki faka’elekitulonika ‘a ia ‘oku lava ‘a e kotoa ‘o e ni’ihi ‘oku kau ki he fakataha ‘o fetu’utaki ai ‘iate kinautolu pe.

(7) Ko e kau ki ha fakataha ‘i he founga kuo tu’utu’uni ‘i he kupusi’i (6) ‘oku kau ki ai mo e ma’u fakataha ‘i ha fakataha.

(8) ‘E ngofua ki he Komiti Fakakautaha ke fokotu’u mo vahe’i ki he kau ‘ofisa no ‘a e mafai ke tali ‘a e ngaahi tohi kole. Kuo pau ke toe vakai’i ‘e he Komiti Fakakautaha ‘a e ngaahi tohi kole kuo tali ‘e he kau ‘ofisa no ‘i he ngaahi fakataha fakamahina. Kuo pau ke tauhi ‘a e ngaahi miniti mo e ngaahi lipooti ‘o e ngaahi fakataha ko ia pea kuo pau ke ‘ata ki he poate.

(9) Kuo pau kapau ‘oku fakamalolo fakataimi ‘e he poate ha taha pe kotoa ‘o e kau memipa ‘o e Komiti Fakakautaha ‘o hange ko hono tu’utu’uni ‘i he kupu 28(2)(p), ke ne ui ha fakataha mavahe ‘a e kau memipa ke fakapapau’i pe ‘oku totonu ke to’o ‘a e kau memipa ko ia mei he komiti pea ke fokotu’u ha kau memipa fo’ou ‘o hange ko ‘ene taau.

34 Fakata'e'aonga'i 'o e kau talekita, kau memipa 'o e komiti, mo e kau 'ofisa

Kuo pau ki he talekita, memipa 'o e komiti pe 'ofisa taki taha 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke fe'unga mo taau pea kuo pau ke ongoongo lelei pea kuo pau ke ne fakakakato 'a e fiema'u kuo fokotu'u 'e he Pangike Pule fekau'aki mo e ngaahi tu'unga fakaako, taukei mo e faitotonu; ka kuo pau, kaekehe, kuo pau 'e 'ikai ha taha 'e lau ko ha taha fe'unga mo taau kapau ko e taha –

(a) kuo halaia ki ha hia 'oku fekau'aki mo e ta'efaitotonu pe mamau'i 'o e falala;

(b) kuo halaia 'i ha lao kuo fa'u ke faka'ehi'ehi mei he fe'ave'aki 'o e pa'anga kaka, fakapa'anga 'o e tautoitoi, pe ko e ngaahi hia fakapa'anga kehe;

(c) kuo halaia ki ha hia 'oku ngaue popula ki he ta'u 'e 2 pe lahi ange;

(d) kuo ne faile 'a e mo'ua 'o 'ikai lava ke totongi pe kuo fakaha 'oku mo'ua 'o 'ikai lava ke totongi; pe

(e) kuo fakamalolo fakataimi, to'o pe kuo tapui mei he'ene fakahoko ngaue ko ha 'ofisa pe talekita 'o ha kautaha fakapa'anga 'e ha kautaha Tokangaekina.

35 Fepaki 'o e kaunga

(1) 'E 'ikai ngofua ki ha taha, lolotonga 'ene fakahoko ngaue ko ha talekita, memipa 'o e komiti, 'ofisa pe taha ngaue 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga, ke –

(a) kau, fakahangatonu pe 'ikai fakahangatonu, ki he fakakaukau'i 'o e pe fakapapau'i 'o ha fehu'i 'oku ne uesia 'a e kaunga fakapa'anga 'a e taha pe kaunga fakapa'anga 'o ha memipa felave'i mo ia;

(b) fakangaue'i 'e he, kau 'i he, pe 'o'ona ha tupu 'i ha pisinisi pe ngaue fakapalofesinale 'a ia 'e ala pehe fakapotopoto 'e he taha ke –

(i) fiema'u pe faka'ai'ai 'a e taha ke fakaha 'a e fakamatala fakapulipuli kuo ma'u mai koe'uhi ko e lakanga 'o e taha pe ko 'ene ngaue 'i he kautaha tanaki mo no pa'anga; pe

(ii) maumau'i 'a e tau'ataina pe faitu'utu'uni 'a e taha 'i hono fakahoko 'o e ngaahi ngafa 'o e taha pe ngaahi fatongia ki he kautaha tanaki mo no pa'anga.

(2) Kuo pau ki ha taha lolotonga 'ene fakahoko ngaue ko ha talekita, memipa 'o e komiti, 'ofisa pet aha ngaue 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga, ke fakaha ki he poate ha'ane tokanga ki ha me'a 'oku 'oatu ki he kautaha tanaki mo no pa'anga pe ko 'ene poate pea kuo pau hili ia ke ne fakahaofi ia mei he'ene kau ki hono alea'i pe paloti 'i he me'a ko ia.

36 Totongi huhu'i

'E 'ikai ngofua ki ha taha ke ne ma'u ha totongi huhu'i ki he'ene fakahoko ngaue ko ha talekita pe memipa 'o ha komiti 'o ha kautaha tanaki mo nopa'anga, tukukehe ki hono totongi fakafoki koe'uhi ko e ngaahi fakamole mahu'inga na'e hoko 'i hono fakahoko 'o e ngaahi ngafa ki he kautaha tanaki mo no pa'anga. 'E ngofua foki ki he ni'ihi kuo fakangaue'i ko e kau 'ofisa 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke fakahoko ngaue ko ha talekita, kae kehe 'oku 'ikai kenau hoko ko e tokolahi taha 'o e kau talekita.

37 Kau talekita, kau memipa 'o e komiti, mo e kau 'ofisa

(1) Kuo pau 'e 'ikai ha taha 'e hoko ko ha talekita, ha memipa 'o e komiti, ha Pule Ngaue pe ko ha 'ofisa 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'o 'ikai ha tomu'a fakangofua 'a e Pangike Pule.

(2) Kuo pau ki he kautaha tanaki mo no pa'anga taki taha ke fakaha ki he Pangike Pule 'a e fokotu'u ki hono fokotu'u 'o ha taha taautaha ki he poate 'o e kau talekita pe ko ha komiti pe fakangaue'i 'o ha taha ko e pule Ngaue pe ko ha 'ofisa 'o 'ikai toe si'i ange 'i he 'aho 'e nima ki mu'a pea kamata ngaue'aki 'a e fokotu'u pe ngaue ko ia.

(3) Kuo pau ki he Pangike Pule ke 'oatu ha fanongonongo 'o e 'ikai tali kapau ko e taha taautaha ke fokotu'u pe fakangaue'i 'oku 'ikai ke ne fakakakato 'a e fiema'u kuo fokotu'u 'e he Pangike Pule 'o fakatatau ki he kupu 34.

(4) 'E ngofua ki he Pangike Pule ke 'oatu ha fanongonongo 'o e 'ikai tali 'o e fokotu'u 'o ha taha taautaha ki he poate 'o e kau talekita 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga kapau ko e taha kuo ne fakahoko ngaue 'i he poate 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'e taha pea 'oku tui 'ai e Pangike Pule ko e ngaue ko ia te ne 'omai ha ngaahi fepaki lahi 'o e kaunga pe 'i ai hono ngaahi uesia kovi ki he fe'au'auhi 'i hono 'oatu 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga.

(5) Kuo pau ki he Pangike Pule ke fakakaukau'i, 'i hono fakahoko 'o e ngaahi tu'utu'uni ni, kau atu ai mo e ngaahi me'a kehe –

(a) pe ko e ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga fekau'aki ko ha kau fe'au'auhi mahu'inga; pea

(b) pe 'oku nau ngaue 'i he maketi fakasiokalafi tatau.

Ka kuo pau kapau ko e taha 'o e ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga ko ha kautaha mo no pa'anga fo'ou, 'o hange ko hono faka'uhinga'i 'i he Lao ni, 'e ngofua leva ki he Pangike Pule ke fakakaukau'i pe 'oku lahi ange 'a e ngaahi nunu'a kovi ki he lelei 'a e kakai 'i he ngaahi lelei 'oku 'oatu 'e he ngaue 'a e talekita fakafehokotaki ki he kautaha tanaki mo no pa'anga fo'ou.

(6) 'E 'ikai ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke fokotu'u ha taha ki he poate 'a e kau talekita pe ko ha komiti ke fakangaue ha taha taautaha ko ha Pule Ngaue pe ko ha 'ofisa kapau 'oku 'oatu 'e he Pangike Pule ha fanongonongo 'o e 'ikai tali 'o fekau'aki mo e taha ko ia.

(7) Kuo pau ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke fakaha ki he Pangike Pule 'i ha'ane 'ilo 'a e ngaahi makatu'unga 'oku ne fakaha ko ha talekita, ha memipa 'o e komiti, ha Pule Ngaue pe ko ha 'ofisa 'e ikai ala fakakakato 'a e fiema'u kuo fokotu'u 'e he Pangike Pule 'o fakatatau ki he kupu 40. Kuo pau ke fakangata 'a e fakahoko ngaue 'i he ngaahi lakanga 'a ha talekita, ha memipa 'o e komiti, ha Pule Ngaue pe ko ha 'ofisa 'oku 'i loto 'i ha taha 'o e ngaahi fakata'e'aonga'i 'i he kupu 40.

(8) 'E ngofua ki he Pangike Pule ki he taumu'a 'o e kupusi'i (7) ke kole pe ma'u mai ha fakamatala fekau'aki mo ha memipa 'o e poate pe ha taha 'o e ngaahi komiti mo e kautaha tanaki mo nō pa'anga fakahangatonu, pea 'o kapau 'e 'ikai ke fakakakato 'e he memipa á e ngaahi fiema'u felave'i 'i he kupu 34, 'oku ne fakahoko 'a e hia.

(9) 'E ngofua ki he Pangike Pule ke 'oatu 'a e ngaahi lao ke fakahoko 'a e kupu ni.

VAHE 5 – FAKAMATALA PA'ANGA MO E 'AOTITA

38 Ngaahi tohi mo e ngaahi lekooti

Kuo pau ki he kautaha tanaki mo no pa'anga taki taha ke tauhi 'a e ngaahi tohi mo e ngaahi lekooti 'o 'ene ngaahi koloa mo e ngaahi mo'ua mo e kotoa 'o e ngaahi fehu'aki 'oku ne fakahoko pe ma'ana pe ma'a ha memipa. Kuo pau ke tauhi 'a e ngaahi tohi mo e ngaahi lekooti 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'i he tefito'i 'ofisi 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga.

39 Fakamatala pa'anga mo e ta'u fakapa'anga

(1) Kuo pau ki he kautaha tanaki mo no pa'anga taki taha ke teuteu 'a e ngaahi fakamatala fakapa'anga ki he ta'u fakapa'anga taki taha 'o fakatatau ki he ngaahi tu'unga fakatauhitohi kuo tali fakavaha'apule'anga pea 'o fai pau k I ha ngaahi tu'utu'uni pau kuo tu'utu'uni 'e he Pangike Pule 'i he me'a ni.

(2) Kuo pau ki he poate 'o e kautaha tanki mo no pa'anga ke fakapapau'i 'a e ta'u fakapa'anga 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga. 'E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke liliu 'a hono ta'u fakapa'anga 'aki 'a e fakangofua 'a e Pangike Pule.

40 'Aotia mo e tu'unga taau 'o e 'aotita

(1) Kuo pau ki he Komiti Sivi 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga takitaha ke ma'u mai ha 'aotita fakata'u 'o e ngaahi fakamatala pa'anga 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga, kuo fakahoko 'e he 'aotita kuo fokotu'u 'o fakatatau ki he kupusi'i (6).

(2) Kuo pau ki he 'aotita hili 'a e kakato 'o e 'aotita, ke lipooti ki ha fakataha fakatahataha 'a e poate mo e Komiti Sivi.

(3) Kuo pau ke fakahu atu ha tatau ‘o e ngaahi fakamatala pa’anga kuo ‘aotita ki he Pangike Pule ‘i loto ‘i he mahina ‘e 3 ‘o e ngata ‘o e ta’u fakapa’anga.

(4) Kuo pau ke ‘oatu ‘a e ngaahi fakamatala fakapa’anga kuo ‘aotita ‘i he fakataha lahi fakata’u ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga pea ke ‘ata ki he kau memipa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i loto ‘i he mahina ‘e 3 ‘o e ngata ‘o e ta’u fakapa’anga.

(5) Kuo pau ki he poate pe Komiti Sivi ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga taki taha ke ma’u ha ‘aotita tokoni pe sivi ‘i he taimi pe ‘oku ne pehe ai ‘oku taau pe taimi ‘oku tu’utu’uni ‘e he Pangike Pule.

(6) Kuo pau ki he poate ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke fokotu’u ha ‘aotita tau’ataina ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi tu’unga taau mo e taukei ngaue ala tali ‘e he Pangike Pule ke fakahoko ‘a e ngaahi ‘aotita kuo tu’utu’uni ‘i he kupu ni.

(7) Kuo pau ki he Komiti Sivi ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke fokotu’u ha ‘aotita ‘oku ne fakakakato ‘a e ngaahi tu’unga taau mo e taukei ngaue ‘oku fiema’u, fakataha mo e ngaahi tu’unga ‘o e ngaue mo e vahenga ‘a e ‘aotita, ki he poate. Kapau ‘e ‘ikai tali ‘a e fokotu’u ‘e he Komiti Sivi, kuo pau ki he poate ke ‘oatu ha fakamatala tohi ‘o ‘ene ngaahi ‘uhinga ki he ‘ikai tali ki he Komiti Sivi mo e Pangike Pule.

(8) Kuo pau ki he Komiti Sivi kimu’a ‘i hono fokotu’u ‘o ha ‘aotita ki he poate, ke fakaha ki he Pangike Pule ‘a e hingoa mo e ngaahi tu’unga taau mo e taukei ngaue ‘o e ‘aotita kuo fokotu’u.

(9) Kuo pau ki he Komiti Sivi kimu’a ‘i hono liliu ‘o e ‘aotita, ke fakaha ki he Pangike Pule ‘i he tohi ‘a e ngaahi ‘uhinga ki he liliu, mo e hingoa mo e ngaahi tu’unga taau mo e taukei ngaue ‘o e ‘aotita fo’ou kuo fokotu’u.

(10) ‘E ‘ikai ngofua ki ha taha taautaha ke fakahoko ngaue ko ha ‘aotita tau’ataina ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga kapau –

(a) ko e taha taautaha ko ha ‘ofisiale pe taha ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga;

(b) ‘oku ‘i ai ha kaunga fakapa’anga lahi fakahangatonu pe ‘ikai fakahangatonu ‘i ha fakahu pa’anga ke tupu ‘i ha pisnisi ‘oku tauhi ofi ‘i ha ‘ofisiale pe taha ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga; pe

(c) ‘oku ‘i ai ha me’a, makatu’unga pe va, ‘i he lau ‘a e Pangike Pule, ‘oku ne ta’ofi ‘a e taha taautaha mei hono fakahoko ‘o e ‘aotita ‘i ha founga ‘oku ‘ikai filifilimanako pea tau’ataina.

(11) ‘E ngofua ki he Pangike Pule ke fokotu’u ha ‘aotita tau’ataina ‘oku ne fakakakato ‘a e ngaahi fiema’u ‘o e kupu ni ke ne fakahoko ‘a e ‘aotita kapau ‘oku ‘ilo ‘e he Pangike Pule ‘oku ‘ikai faipau ‘a e poate ki he kupu ni pe ko ha lao kuo ngaue’aki ‘i ai. Kuo pau ki he kautaha tanaki mo no pa’anga ke totongi ‘a e totongi ‘o e ‘aotita.

(12) Kuo pau ki he kotoa ‘o e ngaahi ‘aotita ke fakahoko ‘o fakatatau mo e Ngaahi Tu’unga Fakavaha’apule’anga ‘o e ‘Aotita.

41 Founga ‘aotita ‘e taha ke fili mei ai ma’ae kautaha tanaki mo no pa’anga iiki

(1) ‘E ngofua ki he poate ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘oku ‘i ai ‘ene ngaahi koloa ‘oku si’isi’i ange ‘i he mahu’inga kuo fokotu’u ‘e ha tu’utu’uni pe tu’unga fakapotopoto kuo ‘oatu ‘e he Pangike Pule ‘i he ngata ‘o e ta’u fakapa’anga fakamuimui ko ha fetongi ‘o e ‘aotita fakata’u ‘a e ‘aotita tau’ataina ‘oku fakamatala’i ‘i he kupu 40, pea ‘aki ‘a e tomu’a fakangofua ‘a e Pangike Pule, ke fili ke fakahoko ha ‘aotita fakata’u ‘oku fakahoko ‘e ha komiti ‘o hange ko hono fakamatala’i ‘i he kupu ni.

(2) Kuo pau ko e komiti ke ‘i ai ‘a e toko ua pe ni’ihi tokolahi ange ‘a ia –

(a) ‘oku ‘ikai ko ha kau talekita, kau ‘ofisa pe kau ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga,

(b) ‘oku ‘ikai ha kaunga fakapa’anga mahu’inga fakahangatonu pe ‘ikai fakahangatonu ki ha fakahu pa’anga ‘i ha pisini ‘oku tauhi ofi ‘i ha talekita, ‘ofisiale pe taha ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga, pe

(c) ‘i he lau ‘a e Pangike Pule, ‘oku ‘i ai ‘a hono fe’unga pea ‘oku malava ke fakahoko ‘a e ‘aotita ‘i ha founga ‘ikai filifilimanako pea tau’ataina.

(3) Kuo pau ki he poate ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke fokotu’u ‘a e kau memipa ‘o e komiti.

(4) Kuo pau ki he Komiti Sivi ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke fokotu’u ‘a e kau memipa ‘o e komiti ‘oku nau fakakakato ‘a e ngaahi tu’unga taau ‘o e kupusi’i (2) ki he poate. Kuo pau ki he poate ke ‘oatu ha fakamatala tohi kapau ‘oku ‘ikai tali ‘e he poate ‘a e fokotu’u ‘a e Komiti Sivi, ‘o ‘ene ngaahi ‘uhinga ‘o e ‘ikai ke tali ki he Komiti Sivi mo e Pangike pule.

(5) Kuo pau ki he Komiti Sivi kimu’a ‘i hono fokotu’u ‘o e kau memipa ‘o e komiti ki he poate, ke fakaha ki he Pangike Pule ‘a e hingoa mo e ngaahi tu’unga taau ‘o e kau memipa kuo fokotu’u.

(6) Kuo pau ki he Komiti Sivi kimu’a ‘i hono liliu ‘o ha memipa ‘o e komiti, ke fakaha ki he Pangike Pule ‘i he tohi ‘a e ngaahi ‘uhinga ki he liliu, mo e hingoa mo e tu’unga taau ‘o e memipa fo’ou kuo fokotu’u.

(7) Kuo pau ki he komiti ke ‘oatu ha lipooti tohi ‘o hono ‘aotita fakata’u ki he poate ‘o e kau talekita ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga pea ki he Pangike Pule ‘i loto ‘i he mahina ‘e tolu ‘o e ngata ‘o hono ta’u fakapa’anga; pea kuo pau ke ‘oatu ha tatau ki ha memipa ‘oku ne fakahoko ha tohi kole ko ia ai ‘i loto ‘i he ‘aho ‘e 30 hili ‘a hono ma’u ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga ‘a e kole.

(8) ‘O hange ko hono ngaue’aki ‘i he kupu ni, ko e fo’i lea “‘aotita” ‘oku ‘uhinga ki ha toe vakai’i faka’auliliki ‘o e ngaahi tu’utu’uni ngaue fakaloto ngaue, ngaahi founga ngaue, mo e ngaahi pule’i ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga mo ‘ene fai pau ki ai ‘a ia ‘oku fe’unga ki he komiti kenau a’usia ha aofangatuku lelei ko e ngaahi fakamatala pa’anga ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘oku ne fakafofonga’i lelei mo totonu ‘a e tu’unga ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga.

VAHE 6 – SINO'I PA'ANGA, PA'ANGA TALIFAKI MO E TU'UNGA FAKAPA'ANGA

42 Pa'anga talifaki

(1) Kuo pau ki he kautaha tanaki mo no pa'anga takitaha ke tauhi ha pa'anga talifaki tu'uma'u 'oku kau ki ai 'a e ngaahi liliu mei he toenga pa'anga hu mai.

(2) 'E ngofua ki he poate 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke fokotu'u ha ngaahi pa'anga talifaki kehe 'i ha taimi pe 'oku ne pehe ai 'oku taau pe totonu 'a e pa'anga talifaki.

43 Vahevahe 'o e pa'anga talifaki tu'uma'u

(1) Kuo pau ki he kautaha tanaki mo no pa'anga taki taha ke liliu 'a e peseti 'e 20 'o e fakakatoa 'o e toenga pa'anga hu mai ki he ta'u taki taha ki he'ene 'akauni pa'anga talifaki tu'uma'u.

(2) Kuo pau ki he pa'anga talifaki tu'uma'u ke 'o'ona 'e he kautaha tanaki mo no pa'anga pea kuo pau ke ngaue'aki ke fakakakato 'a e ngaahi mole. 'E ngofua ki he Pangike Pule 'i ha holo 'a e pa'anga talifaki, ke tu'utu'uni 'a e fakalahi 'o e ngaahi liliu ki he pa'anga talifaki tu'uma'u 'o lahi ange 'i he mahu'inga 'oku tu'utu'uni 'e he kupusi'i (1) kae 'oua kuo fakafoki 'a e mahu'inga 'o e mole ki he pa'anga talifaki. 'E 'ikai ngofua ke holoki 'a e pa'anga talifaki tu'uma'u 'o 'ikai ha tomu'a fakangofua tohi 'a e Pangike Pule pe 'o hange ko hono tu'utu'uni 'e ha tu'utu'uni kuo 'oatu 'e he Pangike Pule.

44 Tu'utu'uni ki he sino'i pa'anga

(1) Kuo pau ki he kautaha tanaki mo no pa'anga takitaha ke tauhi ha lesio Sino'i Pa'anga ki he Ngaahi koloa mo e ngaahi pa'anga 'o 'ikai toe si'isi'i hifo 'i he peseti 'e 10. 'Oku fika'i 'a e leisio Sino'i Pa'anga ki he Ngaahi koloa mo e ngaahi pa'anga 'aki hono vahevahe 'o e sino'i pa'anga 'o e kautaha tanaki mo pa'anga 'aki 'ene ngaahi koloa.

(2) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e leisio Sino'i Pa'anga ki he Ngaahi koloa mo e ngaahi pa'anga, "Sino'i Pa'anga" kuo pau ke kau ki ai 'a e ngaahi tupu 'ikai vahevahe kuo fakaha kehe ange mei he ngaahi pa'anga talifaki toe-fakamahu'inga 'a ia 'oku fa'u pe fakalahi 'aki 'a e ngaahi vahevahe 'o e ngaahi pa'anga 'ikai vahe, ngaahi tokoni sino'i pa'anga pe ngaahi hulu 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga. 'E ngofua ke kau 'a e ngaahi 'inasi 'o'ona ki he sino'i pa'anga ka 'o kapau pe 'oku totongi kakato, tu'uma'u pea 'ikai ala totongi fakafoki.

(3) 'E ngofua ki he Pangike Pule ke tu'utu'uni 'a e ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga lalahi mo e ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku lahi hake 'i he mahu'inga 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi pa'anga 'o hange ko hono tu'utu'uni

'e he Pangike Pule ke fakahoko 'a hono fika'i 'o e lesio sino'i pa'anga 'o ngaue'aki 'a e ngaahi koloa mo e ngaahi pa'anga kuo fakafuofua mole.

(4) Kuo pau 'e 'ikai ha kautaha tanaki mo no pa'anga fo'ou 'e ngaohi kuo ne maumau'i 'a e kupu ni kaekehe ke malava 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga fo'ou 'o fakakakato fakata'u 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu 43(1). 'O hange ko hono ngaue'aki 'i he kpu ni, ko e ngaahi lea "kautaha tanaki mo no pa'anga fo'ou" 'oku 'uhinga ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga kuo ne mo'ui 'o si'i hifo 'i he ta'u 'e 2 pea 'oku 'i ai 'ene ngaahi koloa mo e ngaahi pa'anga 'oku si'isi'i hifo 'i he mahu'inga kuo fokotu'u 'e ha tu'utu'uni kuo 'oatu 'e he Pangike Pule 'i he ngata 'a e ta'u fakapa'anga fakamuimui.

(5) Kuo pau ki he Pangike Pule ke 'oatu 'a e ngaahi tu'unga fakapotopoto fekau'aki mo e tu'utu'uni ki he sino'i pa'anga, kau ki ai kae 'ikai fakangatangata ki hono fakamahino pau 'o e ngaahi 'ulungaanga 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga lalahi mo hono vahe'i 'o e ngaahi fakafuofua mole ki he ngaahi fa'ahinga 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi pa'anga.

(6) Kuo pau ki he Pangike Pule kapau 'oku pehe 'e he Pangike Pule 'oku 'ikai 'i ai ha sino'i pa'anga fe'unga 'a ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'a ia 'oku fiema'u ke malu'i ia mei he ngaahi mole, 'o fakatou'osi 'i he pe mei he tohi palanisi, ko e tupu mei he pisinisi 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga ko ia, ke tu'utu'uni 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga ke fakalahi 'a 'ene sino'i pa'anga ki he tu'unga 'oku tu'utu'uni 'e he Pangike Pule 'oku fe'unga.

45 Tu'utu'uni ki he tauhi 'o e tu'unga fakapa'anga

Kuo pau ki he kautaha tanaki mo no pa'anga takitaha ke tauhi 'a e ngaahi koloa mo e ngaahi pa'anga 'oku faingofua ke liliu pa'anga 'i ha tu'unga 'oku fe'unga mo 'ene ngaahi ngaue pea 'i he tauhi ki ha ngaahi tu'unga fakapotopoto kuo 'oatu 'e he Pangike Pule.

KONGA IV – PULE'I 'O E KAUTAHA TANAKI MO NO PA'ANGA

VAHE 1 – NGAAHI MAFAI 'O E KAUTAHA TANAKI MO NO PA'ANGA

46 Mafai fakalukufua mo e mafai fekau'aki

(1) 'E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke ngaue'aki ha mafai taau pe totonu ke fakakakato 'a e ngaahi taumu'a 'a ia kuo fokotu'utu'u ia ki ai, kau ki ai ha mafai kuo fakamahino pau 'i he Lao ni.

(2) 'E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga, 'o tanaki atu, ke ne ngaue'aki ha totonu (right), totonu (privilege), pe mafai fekau'aki taau pe totonu ke

ngaue'aki hono ngaahi mafai pau pea ke fakakakato 'a e ngaahi taumu'a 'a ia kuo fokotu'u ia ki ai.

(3) Kuo pau 'e 'ikai ma'u 'e ha kautaha tanaki mo nō pa'anga 'a e mafai ke kau ki ha ngaue pisinisi tukukehe 'o hange ko hono fakangofua pau 'e he Lao ni pe ko e tali 'e he Pangike Pule 'i he founga laiseni óku ngofua ki he kautaha tanaki mo nō pa'anga to fakakakato á e ngaahi taumuá óku fokotu'utu'u ki ai..

47 Mo'ui ta'engata, mafai ke kau ki he ngaahi aleapau ngaue mo e mafai ke faka'ilo mo fakakikihi

Kuo pau ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke 'i ai 'ene hokohoko ta'engata; kuo pau ke fakangofua ke kau ki he ngaahi aleapau ngaue; pea 'e ngofua ke ne faka'ilo pea faka'ilo ia 'i hono hingoa pe 'o'ona.

48 Fakatau mai mo e fakatau atu 'o e kelekele

(1) Fakatatau ki he ngaahi tu'unga fakapotopoto ko ia 'o hange 'e ala 'oatu 'e he Pangike Pule, 'e ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke –

(a) fakatau mai, puke pe lisi 'a e kelekele pe ko ia 'o hange 'e ala fe'unga ki he'ene ngaue'aki ko e ngaahi 'api 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga; pe 'o hange 'e ala ma'u mai 'i he ngaue 'o hono tanaki 'o e ngaahi no; pea

(b) fakatau mai, puke pe lisi 'a e kelekele ko ia 'o hange 'e ala fiema'u pe tupu mei he ngaue 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga.

(2) Kuo pau 'e 'ikai fakahu pa'anga ke tupu ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'i he ngaahi 'api 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga, fakahangatonu pe 'ikai fakahangatonu, 'i ha mahu'inga 'oku laka hake 'i he'ene sino'i pa'anga, ka kuo pau, 'aki 'a e tomu'a fakangofua 'a e Pangike Pule, pea 'i hono fakaha ki he fiemalie 'a e Pangike Pule 'a e fiema'u fakavavevave ko ia, 'e ala fakalahi 'a e fakangatangata ki he peseti 'e 150 'o e sino'i pa'anga 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga.

(3) Kuo pau ke tukuange 'a e kelekele kuo ma'u mai 'e he kautaha tanaki mo no pa'anga 'i he ngaue 'o hono tanaki 'o e ngaahi no 'i he vave taha 'e ala lava ka 'i ha me'a 'i loto 'i he ta'u 'e nima mei he 'aho 'a ia na'e ma'u mai ai 'e he kautaha tanaki mo no pa'anga 'a e kaunga ko ia.

49 Memipa 'i ha kautaha 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga mo fakahoko ngaue ko e kautaha tanaki mo no pa'anga pule

(1) 'E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke memipa 'i ha –

(a) kautaha tanaki mo no pa'anga 'e taha kuo fokotu'utu'u 'i he Lao ni; mo e

(b) kautaha 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga kuo fokotu'u 'o fakatatau ki he kupu 153 'o e Lao ni.

(2) ‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘aki ‘a e tomu’a fakangofua ‘a e Pangike Pule, ke fakahoko ngaue ko ha kautaha ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga ke fakatahataha’i mo pule’i fakapotopoto ‘a e tu’unga fkaapa’anga ‘a e ngaahi kautaha tanaki mo no pa’anga ‘oku memipa.

(3) Kuo pau ki ha kautaha ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga ke fakatatau ki he kotoa ‘o e ngaahi tu’utu’uni ‘o e Lao ni, kae ‘oua kuo faka’ata pau ‘e he Pangike Pule, koe’uhi ke fakangofua ‘a e kautaha ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga ke fakahoko ‘a ‘ene taumu’a, mei ha tu’utu’uni pau pe tu’utu’uni ‘oku totonu ke ngaue’aki ha tu’utu’uni ‘i ha founga kuo liliu ‘i ha foomu liliu.

VAHE 2 – ‘AKAUNI ‘INASI, ‘AKAUNI FAKAHU PA’ANGA MO E NO

50 ‘Inasi ‘o e memipa

(1) ‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke ‘oatu ha mahu’inga ‘ikai fakangatangata ‘o e ngaahi ‘inasi ‘o e memipa ‘i he mahu’inga tohi ‘a ia kuo fokotu’u ‘i he ngaahi tu’utu’uni.

(2) Kuo pau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke fakama’u ‘a e fika si’isi’i taha ‘o e ngaahi ‘inasi ‘o e memipa ‘a ia kuo pau ke totongi fakata’u ki ai ha memipa pea ‘e ngofua ke fakangatangata ‘a e lahi ‘o e ngaahi ‘inasi ‘e ala ma’u ‘e ha memipa, ka kuo pau ko ha fakangatangata pehe ke ngaue’aki tatau ki he kotoa ‘o e kau memipa.

(3) Kuo pau ko e totongi ‘o e ngaahi ‘inasi ‘o e memipa ke fakahoko ‘o hange ko hono tu’utu’uni ‘e he ngaahi tu’utu’uni, ‘a ia ‘e ala fakangofua ‘a e totongi fakakongokonga ki he ngaahi ‘inasi.

(4) ‘E ngofua ki he ngaahi ‘inasi ke ‘oatu ‘i he ngaahi fa’ahinga kehekehe, mo e ngaahi tu’unga kehekehe ‘o hono totongi ‘o e vahenga ‘o e ‘inasi; pea ‘e ala alal totongi fakafoki pe ‘ikai ala totongi fakafoki. ‘E ngofua ke ‘ikai ala totongi fakafoki ‘a e ngaahi ‘inasi ‘ikai ala totongi fakafoki ki ha vaha’ataimi ‘o e ngaahi ta’u pe ‘e ala kenau hoko ko e ngaahi ‘inasi ‘ikai ala totongi fakafoki. ‘E ngofua ke totongi fakafoki ‘a e ngaahi ‘inasi ala totongi foki ‘i ha taimi pe, ‘o fakatatau ki ha tu’utu’uni ala ngaue’aki ki he tomu’a fanongonongo ‘o e fakafoki. ‘E ‘ikai fakangata ‘e he fakafoki ‘a e memipa ‘a e taha ‘o’ona ‘i he kautaha tanaki mo no pa’anga, kaekehe ‘oku tauhi ‘e he memipa ‘a e ‘o’ona ‘o e lahi ‘o e ngaahi ‘inasi ‘oku fiema’u ke taau ai ko ha memipa.

(5) ‘E ngofua ki he ngaahi ‘inasi ke ‘oatu ‘i he fotunga ‘o ha tohi fakamo’oni pe ‘e malava ke tauhi ‘i ha ‘akauni ‘i he ngaahi tohi ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga.

(6) ‘E ngofua ke tauhi ‘i ha ‘akauni ‘inasi ‘o e memipa ‘o lahi ange ‘i he taha pea ‘e malava ke poupou ki he memipa ‘o lahi ange ‘i he memipa ‘e taha ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga.

51 Mafai ke fe'ave'aki 'a e fakahu pa'anga

'E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke ma'u 'a e ngaahi fakahu pa'anga mei he kau memipa, ngaahi kautaha kuo lesisita mo e ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga 'i he ngaahi 'akauni 'eke'i, tatanaki pe tu'uma'u. 'E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke, 'aki 'a e tomu'a fakangofua 'a e pangike Pule, ke 'oatu 'a e ngaahi 'akauni sieke ki hono kau memipa. Kuo pau ko e ngaahi tu'unga, ngaahi tu'unga tupu mo e makatu'unga 'a ia 'oku tali ai 'a e ngaahi fakahu pa'anga ke fokotu'u 'e he poate 'o e kau talekita pea kuo pau ke fokotu'u 'i he ngaahi felotoi 'i he vaha'a 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga mo hono kau fakahu pa'anga.

52 Vahenga 'o e 'inasi mo e tupu

(1) 'E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke –

(a) fakaha pea totongi 'a e ngaahi vahenga 'o e 'inasi 'i hono ngaahi 'inasi;

(b) totongi 'a e tupu 'i he ngaahi fakahu pa'anga; pea

(c) totongi 'a e ngaahi holoki 'o e totongi tupu mei he lahi 'o e fa'a fakatau kuo fakahoko.

(2) Kuo pau ke fakahoko 'a e totongi 'o e vahenga 'o e 'inasi pe tupu 'i he ngaahi tu'unga ko ia mo e ngaahi makatu'unga ko ia 'o hange 'e ala fakangofua 'e he poate.

(3) 'E ngofua ke toki totongi pe ha vahenga 'o e 'inasi hili hono fakahoko 'o e liliu ki he ngaahi pa'anga talifaki 'a ia kuo tu'utu'uni 'i he kupu 42.

(4) 'E ngofua ki he Pangike Pule ke tapui 'a e totongi 'o ha vahenga 'o e 'inasi –

(a) kapau 'oku tapui 'e he Pangike Pule 'a e totongi ko ia 'o fakatatau ki ha ngaue fakalao kuo fakahoko 'o fakatatau ki he kupu 100,

(b) kapau ko hono totongi 'o e vahenga 'o e 'inasi te ne fakatupu ke to lalo 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga 'i he tu'utu'uni 'o e sino'i pa'anga 'o e kupu 44; pe

(c) 'o hange ko 'ene taau ke malu'i 'a e lelei 'a e kau memipa pea ke fakatolonga 'a e tu'unga fakapa'anga 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga.

(5) Kuo pau ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke ma'u 'a e fakangofua tohi 'a e pangike Pule kimu'a 'i he totongi 'o e ngaahi vahenga 'o e 'inasi 'i ha ta'u fakatohimahina 'a ia na'e faingata'a'ia ai 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga 'i ha toenga mole pe 'a ia 'e ala hulu ai 'a e vahenga 'o e 'inasi 'i he tupu haohaoa 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga ki he ta'u ko ia.

53 Toho mei he 'akauni

(1) 'E 'ikai ala fiema'u 'e ha kautaha tanaki mo no pa'anga ha tomu'a fakanongonongo 'oku loloa ange 'i he 'aho 'e 60 ki ha toho mei ha 'akauni 'inasi pe fakahu pa'anga.

(2) ‘E ngofua ki he Pangike Pule ke fokotu’u ha tu’utu’uni tomu’a fanongonongo hili hono ‘oatu ‘o ha ngaue fakalao kuo fakahoko ‘o fakatatau ki he kupu 100.

(3) Kuo pau ki he Pangike Puke ke tu’utu’uni kuo pau ke ngaue’aki ha tu’utu’uni kuo fokotu’u ‘i he kupusi’i (2) ki he kotoa ‘o e kau memipa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga.

54 Ma’u, liliu, mo e totongi ‘o e pa’anga

(1) ‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke –

(a) ma’u ‘a e pa’anga, kau ki ai ‘a e ngaahi totongi ‘o e ngaahi ‘inasi pe pa’anga ki he fakahu pa’anga;

(b) tufa ‘a e pa’anga; pea

(c) tu’utu’uni ki hono liliu pe toho ‘o e pa’anga mei ha ‘akauni ‘i he ngaahi founga pea fou ‘i he ngaahi founga totongi ‘a ia kuo fakapapau’i ‘e he poate ‘oku ne fakakakato lelei taha ‘a e faingamalie mo e ngaahi fiema’u ‘a e kau memipa.

(2) ‘E ngofua foki ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke –

(a) tali ‘a e pa’anga ki he fakahu pa’anga mei ha pangike, ko ha kautaha malu’i, pe ko ha fakafofonga kehe ‘oku ne tauhi ‘a e pa’anga ko e fakafofonga ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga pe ko e taha ‘o hono kau memipa;

(b) tali ‘a e ngaahi foaki pe ngaahi me’a’ofa pa’anga mei he ngaahi kautaha fakalakalaka fakalotofonua pe fakavaha’apule’anga pe ngaahi kautaha tokoni kehe;

(c) fakatau atu ki ha memipa ‘a e ngaahi sieke fetongi mahu’inga, ngaahi ‘ota pa’anga, mo e ngaahi me’angaue pe ngaue liliu pa’anga tatau kehe; pea

(d) toho ‘a e ngaahi sieke pe ngaahi ‘ota pa’anga ki ha memipa ki ha totongi.

55 Fiema’u ‘a e fakangofua ‘a e Pangike Pule ki he ngaahi no mai

‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke fakahoko ha mo’ua ‘aki pe ‘a e fakangofua tohi ‘a e Pangike Pule. ‘E ngofua ki he Pangike Puke ke ‘oatu ‘a e ngaahi tu’unga fakapotopoto fekau’aki mo e ngaahi no mai ko ia.

VAHE 3 – ‘AKAUNI FA’AHI-TOKOLAHI

56 Fotunga ‘o e ‘akauni

‘E ngofua ki ha memipa ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke fili ha taha pe ni’ihi toko lahi ange ke ma’u ha ‘akauni ‘inasi pe ‘akauni fakahu pa’anga fakataha mo e

memipa ‘i ha ‘akauni fa’ahi-tokolahi. ‘E ngofua ke tu’utu’uni ‘a e ‘akauni ki he ngaahi totonu ‘o kinautolu ‘oku kei mo’ui.

57 Mafai ‘o e kau ma’u ‘akauni

(1) ‘E ngofua ki ha fa’ahi ‘o ha ‘akauni fa’ahi-tokolahi ke fakahoko ha totongi ki ha ‘akauni ‘inasi pe ‘akauni fakahu pa’anga pea mo ha toho ‘o fakatatau ki he felotoi ki he ‘akauni.

(2) ‘E ‘ikai ngofua ki ha fa’ahi ki he ‘akani ke paloti ‘i he ngaahi me’a fekau’aki mo e, ma’u ha no ‘o fou ‘i he, pe ma’u ha lakanga ‘i he kautaha tanaki mo no pa’anga tuku kehe ko e fa’ahi ko ia ko ha memipa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga.

58 Fakahu pa’anga ke tupu taimi loloa

Ko e ngaahi fa’ahi ‘o ha ‘akauni fa’ahi-tokolahi ‘oku lau ‘oku nau ‘o’ona ‘a e ‘akauni ‘i he ngaahi tupu te’eki vahevahe tatau.

59 Tukuage ‘o e mo’ua ‘i hono totongi

Ko hono totongi ‘o e konga pe kotoa ‘o ha ‘akauni fa’ahi-tokolahi ki ha fa’ahi ki he ‘akauni ‘oku ne tukuange ‘a e mo’ua ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ki he fa’ahi taki taha ki he ‘akauni ko ia ki he lahi ‘o e totongi.

60 Vahevahe ‘o e ‘akauni ‘i he pekia

Tukukehe ‘o ka tu’utu’uni kehe ‘e he aleapau ‘o e ‘akauni pe ko ha aleapau talasiti, ko e uesia pe ‘o e pekia ‘a ha fa’ahi ki ha ‘akauni fa’ahi-tokolahi ki he lelei ‘o e ‘o’ona ‘o ha malu’i pe koloa ‘o e ‘akauni ko e liliu ‘a e totonu ‘o e taha kuo pekia ‘i he ‘akauni ki he tofi’a ‘o e taha kuo pekia.

VAHE 4 – ‘AKAUNI ‘A E KAU TA’U SI’I

61 Mafai ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ki he ‘akauni

‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke fakaava ha ‘akauni ‘inasi pe ‘akauni fakahu pa’anga ‘i he hingoa ‘o ha taha ta’u si’i kehe ange ‘oku fe’unga ke memipa mo fakahoko ‘a e kotoa ‘o e ngaahi totongi, ngaaahi toho pe ngaahi me’a kehe ‘o fekau’aki mo e ‘akauni.

62 Paloti ma'u 'o e lakanga

'E ngoufa ki ha taha ta'u si'i kapau 'oku fakangofua 'e he ngaahi tu'utu'uni 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga, ke paloti 'i ha fakataha 'a e kau memipa 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga; pea 'e taau ke ma'u 'a e lakanga pe kau ki he komiti 'i he kautaha tanaki mo no pa'anga.

63 Tukuange 'o e mo'ua 'i hono totongi

(1) Ko ha totongi pe 'oatu 'o e ngaahi totongi 'e ha kautaha tanaki mo no pa'anga ki ha taha 'o e ni'ihi ko eni 'o fekau'aki mo ha 'akauni 'i he hingoa 'o ha taha ta'u si'i 'oku ne tukuange 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga ki he lahi 'o e totongi pe 'oatu ki he –

(a) taha ta'u si'i;

(b) fa'ahi ki he 'akauni; pe

(c) matu'a pe tauhi 'o ha taha ta'u si'i kuo pekia.

(2) Ko e totongi mo e ma'u mai, pe ngaue kehe 'oku tu'utu'uni 'e he kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku ne ha'i 'a e taha ta'u si'i 'o hange pe 'oku ma'u 'e he taha ta'u si'i 'a e ivi malava 'o ha taha ta'u lahi.

VAHE 5 – NO ATU MO E PA'ANGA FAKAHU KE TUPU

64 Mafai ke no atu

'E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke no atu 'ene pa'anga ki hono kau memipa, pe kau mo kinautolu ki ha fa'ahinga kehe 'o e fehu'aki fakapa'anga 'oku malu'i pe 'ikai malu'i kuo fakangofua 'e he ngaahi tu'unga fakapotopoto kuo 'oatu 'e he Pangike Pule. Kuo pau ko e kotoa 'o e ngaahi no atu mo e ngaahi fehu'aki fakapa'anga ke ma'ae ngaahi taumu'a kuo tali 'e he kautaha tanaki mo no pa'anga. 'Oku 'ikai tali 'a e ngaahi fakalahi 'o e no ki he ni'ihi 'ikai ke memeipa, tukukehe 'o hange ko hono tu'utu'uni 'i he kupu 80.

65 Fakangatangata ki he no

(1) 'E 'ikai ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke fakahoko ha no ki ha memipa pe ki ha kulupu 'o ha kau memipa fekainga'aki kapau 'e fakatupu 'e he no ki he memipa pe ki he kulupu 'o e kau memipa fekainga'aki 'a e fakakatoa 'o e mahu'inga 'o e ngaahi no ke lahi 'i he –

(a) pesetI 'e 10 'o e sino'i pa'anga 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga; pe

(b) mahu'inga si'isi'i ange ko ia 'o hange 'e ala fokotu'u 'e ha tu'unga fakapotopoto kuo 'oatu 'e he Pangike Pule.

(2) 'E 'ikai ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga pe ko hono kau 'ofisa, kau talekita, pe kau ngaue ke fakahoko pe foaki ha no pe foaki ki ha taha ngaue 'o

e Pangike Pule ‘oku ‘i ai ‘a e mafai ke sivi pe kehe ange ke tokanga’i ‘a e kautaha tanaki mo pa’anga ko ia.

(3) Kuo pau ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘oku ne maumau’i ‘a e kupusi’i (2) ke ne mo’ua ki ha mo’ua pa’anga ‘ika laka hake ‘i he $10,000.

(4) Koe’uhi ko e ngaahi taumu’a ‘o e kupu ni, kuo pau ke kau ki ha no ‘a e ngaahi fatongia ‘o ha memipa ko e taha kaunga-fai, taha malu’i, pe taha fakangofua.

66 Tu’unga ‘o e tupu mo e totongi ki he no ‘oku malu’i mo ‘ikai malu’i

(1) Koe’uhi ko e ngaahi taumu’a ‘o e Lao ni, hili hono fakakaukau’i ‘o e totongi ‘o e ngaahi pa’anga, tu’unga ‘o e tupu, tu’unga fakatu’utamaki ‘o e no ki he taha no, ngaahi fakamole fakangaue mo e ngaahi fakamole kehe felave’i mo e no, kuo pau ke felave’i ‘a e tu’unga tupu ‘o ha no ‘o tatau pe ‘oku malu’i pe ‘ikai malu’i ki he tu’unga tu’utu’uni ngaue kuo fokotu’u ‘e he Pangike mei he taimi ki he taimi.

(2) ‘E ngofua ki ha aleapau no ke ne hilifaki ha totongi tupu makehe mo e totongi makehe ki he ‘ikai totongi ‘o ‘ikai laka hange ‘i he mahu’inga ‘o hange ko hono tu’utu’uni ‘e he Pangike Pule.

(3) Ko e tu’unga peseti fakata’u lahi taha ‘a ia ‘e ala hilifaki ‘e ha kautaha tanaki mo no pa’anga kuo pau ‘e ‘ikai laka hake ‘i he tu’unga kuo tu’utu’uni ‘e he Pangike Pule.

(4) Kuo pau ki he kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i hono fika’i ‘o e ngaahi totongi fakakongokonga ki he ngaahi fehu’aki fakamo’ua, ke ngaue’aki ‘a e Founga Fika’i ‘a e Holo ‘o e Palanisi pea kuo pau ko e tupu ke tatanki fakamahina;

(5) Neongo ‘a e kupusi’i (1) mo e (2), kuo pau ‘e ‘ikai ala fakafoki ‘a e tupu mo e ngaahi totongi ‘i ha taimi pe ‘e ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i ha mahu’inga ‘oku lahi ange ‘i he fakakatoa ‘a ia kuo taimi ke totongi ko e sino’i no tukukehe kapau ko ha Fakamaau’anga, ‘i hono fakakaukau’i ‘a e kotoa ‘o e ngaahi makatu’unga, te ne tu’utu’uni kehe.

(6) Kapau ‘i ha aleapau ki ha no ‘oku malu’i pe ‘ikai malu’i, koe ha pe ‘e hoko, ‘oku lahi ange ‘a e tupu ‘oku hilifaki ‘i he me’a ‘a ia kuo fakamahino pau ‘i he kupusi’i (1) mo e (2), ko e aleapau ko ia ‘oku ta’e’aonga pea ‘ikai lava ke ngaue’aki.

(7) Kuo pau ki he kautaha tanaki mo no pa’anga kapau ‘oku fakatau ‘a e ngaahi malu’i ‘i ha aleapau no, ke fakatau atu ‘a e ngaahi malu’i ‘i he mahu’inga fakamaketi lolotonga ki hono totongi fakafoki ‘o ha no pea ko ha toenga pa’anga kuo pau ke totongi ki he taha no;

(8) Ko ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘oku ne maumau’i ‘a e kupu ni kuo pau ke mo’ua ki ha mo’ua pa’anga ‘ikai laka hake ‘i he $10,000.

67 Fiema'u 'a e aleapau tohi

Kuo pau ki ha no 'a ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke fakamo'oni 'aki ha aleapau tohi pea 'oku to e kau ki ai ha ngaahi fiema'u kuo tu'utu'uni 'e Pangike Pule pe ko ha lao pe ngaahi tu'utu'uni fekau'aki.

68 Fakangatangata 'o e no

'E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke tomu'a fakangofua ha fakangatangata 'o e no mo e ngaahi pa'anga kimu'a ki ha memipa 'i loto 'i he fakangatangata 'o e fakangatangata 'o e no.

69 Tapui 'o e ngaahi tu'utu'uni Tie in

Kuo pau 'e 'ikai fakalao ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke fiema'u mei ha taha 'e ala no, 'i hono fakakaukau'i 'o ha no, ke –

(a) ma'u mai ha ngaahi ngaue fakalahi mei ha taha fakahoko ngaue pau, hange ko e ngaahi fakamahu'inga (appraisal), ngaahi fakamahu'inga (valuations) pe pa'anga malu'i; pe

(b) tu'ut'uni 'a e taha no ke ngaue'aki 'a e ngaahi ngaue kehe 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga kehe ange mei ha 'akauni fakahu pa'anga.

VAHE 6 – FEHU'AKI MO E TALEKITA, 'OFISA, TAHA NGAUE MO E MEMIPA 'O E KOMITI

70 Tu'utu'uni fakalahi ki he no ki he talekita, 'ofisa, taha ngaue ma'olunga, mo e memipa 'o e komiti

(1) Ko ha no ki ha talekita, 'ofisa, taha ngaue ma'olunga, pe memipa 'o e komiti –

(a) kuo pau ke fai pau ki he Lao ni mo e ngaahi tu'unga fakapotopoto kuo 'oatu 'e he Pangike Pule 'i he Lao ni 'o fekau'aki mo e ngaahi no ki he kau no kehe;

(b) 'e 'ikai ke 'oange ha ngaahi tu'unga 'oku lelei ange mei he ngaahi tu'unga ki he kau no kehe;

(c) kuo pau ke fakangofua 'e he poate kimu'a pea fakahoko pe loto 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga ke fakahoko 'a e no, neongo 'a e mahu'inga 'o e no; pea

(d) kuo pau, 'i hono fakataha'i mo e kotoa 'o e ngaahi no te'eki totongi ki he ni'ihi ko ia, ko e ngaahi kaunga fakapisinisi 'a e ni'ihi ko ia, pe ko e ngaahi famili ofi 'o e ni'ihi ko ia, 'oku 'ikai lahi ange 'i he peseti 'e 20 'o e sino'i pa'anga 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga.

(2) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu ni, kuo pau ke fakakau ki ha no ki ha talekita, 'ofisa, taha ngaue ma'olunga, pe memipa 'o e komiti ha taha 'o e

ngaahi fatongia ‘o e ni’ihi ko ia ko e taha kaunga-kole pe taha malu’i ‘o hange ko hono fakangofua ‘i he kupu 71.

71 Fakangofua ke ngaue ko e taha kaunga-kole pe taha malu’i

Kuo pau ki he paote ke ‘oatu ‘ene fakangofua kimu’a ‘i hono fakangofua ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga ha talekita, ‘ofisa, taha ngaue ma’olunga, pe memipa ‘o e komiti ke ngaue ko ha taha kaunga-kole pe taha malu’i ‘o ha nō ki ha memipa, neongo ‘a e mahu’inga ‘o e nō.

72 Fakatau mai ‘o e koloa mo e pa’anga mo e ngaue mei he ni’ihi ‘i loto

‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke fakatau mai ‘a e ngaahi koloa mo e ngaahi koloa pe ma’u mai ‘a e ngaahi ngaue mei he, pe fakatau atu ‘a e ngaahi koloa mo e ngaahi pa’anga ki, hono kau talekita, kau ‘ofisa, kau ngaue ma’olunga mo e kau memipa ‘o e komiti ‘i he ngaahi tu’unga pe ‘a ia ‘oku ‘ikai lelei si’isi’i ange ki he kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i he ngaahi tu’unga ‘a ia ‘e ala ma’u mai ‘aki ‘a e ngaahi koloa mo e ngaahi pa’anga pe ngaahi ngaue ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i he ngaahi fehu’aki tau’ataina mo e ni’ihi kehe.

VAHE 7 – TU’UTU’UNI KEHE KI HE NO

73 Totongi ‘e he taha no ‘a e fakamole ki he no

‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke tu’utu’uni ha memipa ke totongi ‘a e kotoa ‘o e ngaahi fakamole mo e totongi fakapotopoto ‘o fekau’aki mo hono fakahoko, tapuni, tukuange, fakalahi, fakatonutonu, pe fakafo’ou ‘o ha no, ‘o tatau ai pe pe ‘oku totongi ‘a e ngaahi fakamole mo e totongi ko ia ki he ngaahi fa’ahi kehe pe ‘ikai.

74 Totonu ki he tomu’a totongi

‘E ngofua ke tomu’a totongi kakato pe konga ha no, ‘o ‘ikai ha totongi tautea, lolotonga ‘a e ngaahi houa ngaue angamaheni ‘i ha ‘aho pe ‘a ia ‘oku ava ai ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga ke pisinisi. Kuo pau ke ha ‘a e totonu ki he tomu’a totongi ‘i he aleapau tohi kuo tu’utu’uni ‘i he kupu 67.

75 Totongi tautea ki he totongi tomui

(1) ‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga, ‘o fakatatau ki hono ngaahi tu’utu’uni, ke hilifaki ha totongi tautea ki ha memipa ‘i he ‘osi ‘a e taimi totongi ‘o ha totongi no ‘o fakatatau ki he kupu 66 (2).

(2) ‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke hilifaki ha totongi tautea pe ‘e taha ‘i he totongi no takitaha kuo ‘osi hono taimi totongi.

(3) ‘Oku ‘ikai tapui ‘e he kongi ‘a e hokohoko ‘o e mo’ua tupu ‘i ha totongi kuo ‘osi hono taimi totongi ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’unga ‘o e no.

76 Ngaahi malu’i mo e ngaahi totongi

Ki he fakangatangata ‘o e mo’ua fakahangatonu pe ‘ikai fakahangatonu ‘o ha memipa ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga, ko e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘oku ‘i ai ‘ene –

(a) ko ha malu’i ‘i he ngaahi ‘inasi mo e fakahu pa’anga ‘a e memipa, ngaahi tatanaki ‘o e vahenga ‘o e ‘inasi, mo e tupu; mo ha

(b) totonu ke tamate’i ‘aki ‘a e ngaahi ‘inasi ‘a e memipa, ngaahi fakahu pa’anga, ngaahi tatanaki ‘o e vahenga ‘o e ‘inasi, mo e tupu.

77 Totongi ki he mole ‘i he no

(1) Kuo pau ki he poate ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘o tu’o taha ‘i he kuata, ke vakai’i ‘a e tu’unga taau mo e malava ke tanaki ‘a e ngaahi no ke totongi pea fokotu’u ha totongi ‘oku fe’unga ki he mole ‘i he no.

(2) ‘E ngofua ki he Pangike Pule ke ‘oatu ‘a e ngaahi tu’unga fakapotopoto ke fakahoko ‘a e tu’utu’uni ki ha totongi ki he mole ‘i he no.

78 Tokanga’i ‘o e no mo e koloa mo e pa’anga kehe

(1) ‘E ‘ikai ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke lipooti ha fatongia pe malu’i ko ha koloa pe pa’anga ‘a ia ‘oku ‘ikai kene ma’u kakato pe ‘a ia ‘oku ‘ilo ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga ko e kaka pe kehe ange ‘oku ‘ikai hano mahu’inga.

(2) ‘E ‘ikai ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke lipooti ha fatongia ko ha koloa pe pa’anga, ‘a ia kuo ‘osi hono taimi totongi pe ‘a ia kuo ‘ikai totongi ai ha tupu ‘i he ta’u ‘e 3 kuo hili pe loloa ange pe ‘i ha vaha’ataimi nounou ange ‘o hange ‘e ala tu’utu’uni ‘e he Pangike Pule ‘i he kupu 77.

(3) ‘E ngofua ke lipooti ‘a e ngaahi no kuo ‘osi hono taimi totongi ko e ngaahi koloa moe ngaahi pa’anga ki he ngata’anga ‘o e mahu’inga fakapotopoto ‘o ha malu’i (lien) pe malu’i (collateral) kehe kuo ‘oatu ke ma’u ‘a e fatongia ko ia.

(4) ‘E ngofua kapau ‘oku lolotonga tanaki ha no kuo ‘osi hono taimi totongi, ke lipooti ‘i hono mahu’inga fakapotopoto ‘o hange ko hono tu’ut’uni ‘e he poate ‘o e kau talekita.

(5) ‘E ngofua ki he Pangike Pule ke tu’utu’uni ‘a hono toe vakai’i ‘o ha mahu’inga kuo tu’utu’uni ‘e he poate ‘i he kupusi’i (4).

(6) ‘Oku ngaue’aki ‘a e ngaahi tu’utu’uni ‘o e kupu ni ki hono lipooti ‘o e ngaahi koloa mo e ngaahi pa’anga ‘i ha fakamatala pa’anga ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga pea ‘i ha lipooti kuo tu’utu’uni ke faile ki he Pangike Pule.

(7) ‘E ngofua ki he pangike Pule ke ‘oatu ‘a e ngaahi fakahinohino, ngaahi fanongonongo pe ngaahi tu’unga fakapotopoto ke fakahoko ‘a e ngaahi fiema’u ‘o e kupu ni.

VAHE 8 – FAKAHU PA’ANGA KE TUPU MO E NO KI HE NGAAHI KAUTAHA PAU

79 Fakangofua ‘o e fakahu pa’anga ke tupu

(1) ‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke fakahu pa’anga ke tupu ‘i he –

(a) ngaahi fatongia, ngaahi ponite, ngaahi nouti, pe ngaahi fakamo’oni kehe ‘o e mo’ua ‘o e Pule’anga;

(b) ngaahi tohi fakamo’oni ‘o e fakahu pa’anga pe ngaahi ‘akauni kehe ‘oku ‘oatu ‘e he ngaahi pangikepe kautaha faka-pa’anga tanaki pa’anga kehe;

(c) ngaahi ‘inasi ‘o e, pe ngaahi fakahu pa’anga ‘i ha kautaha tanaki mo no pa’anga kehe, ko ha kautaha tanaki mo no pa’anga pule, ko ha kautaha tanaki mo no pa’anga fakatahataha, ko ha ngaue’anga tefito ki he veteki fakalao kuo fokotu’u ‘i he lao, pe ko ha kautaha kuo fokotu’u ki he no fakahangatonu pe fakatahataha ki he ngaahi kautaha tanaki mo no pa’anga; mo e

(d) ngaahi fakahu pa’anga ke tupu kehe ‘o hange ‘e ala fakangofua ‘e he Pangike Pule, ‘o fou ‘i he ngaahi tu’unga fakapotopoto kuo fakangofua koe’uhi ko e taumu’a ko eni.

(2) Kuo pau ‘e ‘ikai fakangofua ha ngaahi ‘inivesi monu’ia ‘i ha mahu’inga pe.

80 No ki he kautaha ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga

(1) Fakatatau ki he ngaahi fakangatangata ‘o e kupu ni, ‘e ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke fakahoko ‘a e –

(a) ngaahi no ki he kautaha ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga kuo fokotu’u ki he kupu 153 ‘o e Lao ni; mo e

(b) ngaahi no ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘e taha, ko ha kautaha tanaki mo no pa’anga ha kautaha tanaki mo no pa’anga fakatahataha, ha ngaue’anga tefito ki he veteki fakalao kuo fokotu’u ‘i he lao, pe ko ha kautaha kuo fokotu’u ki he no fakahangatonu pe fakatahataha ki he ngaahi kautaha tanaki mo no pa’anga.

(2) ‘E ‘ikai ngofua ke laka ‘i he peseti ‘e 5 ‘a e ngaahi no ‘i he fakakatoa ‘o e ngaahi koloa mo e ngaahi pa’anga ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i he kupusi’i (1)(a).

VAHE 9 – NGAUE FAKAPA'ANGA KEHE

81 Malu'i ma'ae memipa

'E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke fakatau mai pe tuku kehe ange 'oatu 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue malu'i fakatokolahi 'e taha pe lahi ange ki he lelei pe faingamalie 'o hono kau memipa, pea 'e ngofua ke ngaue ko e fakafofonga (agent) pe fakafofonga (broker) 'o fekau'aki mo e fakatau atu 'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue malu'i fakataautaha ki he kau memipa, 'o fakatatau kotoa mo e lao pe ngaahi tu'utu'uni 'oku ala ngaue'aki.

82 Ngaahi liliu faka'elekitulonika

'E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'aki 'a e tomu'a fakangofua tohi 'a e Pangike Pule, ke fokotu'u, fakahoko, pe kau 'i ha founga ngaue 'oku ne fakangofua 'a e liliu 'o e pa'anga pe ngaahi fakahu pa'anga 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga 'o hono kau memipa 'aki 'a e ngaahi founga faka'elekitulonika pe kehe, kau ki ai ha kautaha tu'uvaha'a ki he fehu'aki, ha fakahoko fakamatala pe netiueka faka'elekitulonika kehe.

83 Pangike faka'elekitulonika

(1) 'E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'aki 'a e tomu'a fakangofua 'a e Pangike Pule pea fakatatau ki ha ngaahi makatu'unga 'e ngofua ki he Pangike Pule ke hilifaki, ke 'oatu 'a e ngaahi ngaue fakapa'anga 'oku fakangofua ki hono kau memipa mo e ni'ihi 'oku nau ngaue'aki kehe 'o fou 'i hono ngaue'aki 'o e ngaahi komipiuta, ko e 'initaneti mo e ngaahi founga faka'elekitulonika kehe. Kuo pau ki he Pangike Pule ke fakangofua 'a e 'oatu 'o e ngaahi ngaue fakapangike faka'elekitulonika 'o kapau pe 'oku ne fiemalie 'oku kumi 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga ke 'oatu 'a e ngaahi ngaue ko ia 'i ha founga 'a ia 'oku –

(a) tatau mo e ngaahi founga 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku malu mo lelei;

(b) 'oatu 'a e malu'i totonu ki he kau memipa mo e kakai ngaue'aki kehe, ki he kautaha tanaki mo no pa'anga pe mo e ni'ihi kehe;

(c) malu'i 'a e malu 'o e ngaahi memeipa mo e kakai 'oku nau ngaue'aki kehe; pea

(d) 'ikai ke ne fifilimanako 'a e ngaahi kaunga 'a e kau memipa mo e kakai ngaue'aki kehe.

(2) 'E ngofua ki he Pangike Puke ke 'oatu 'a e ngaahi tu'utu'uni, ngaahi fanongonongo pe ngaahi tu'unga fakapotopoto fekau'aki mo hono 'oatu 'o e ngaahi ngaue fakapangike faka'elekitulonika 'e he ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga.

84 Totongi ‘o e ngaahi puha fakahu pa’anga malu

‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke tauhi mo totongi ‘a e ngaai puha fakahu pa’anga malu. ‘E ngofua ki he Pangike Puke ke ‘oatu ‘a e ngaahi tu’utu’uni, ngaahi fanongonongo pe ngaahi tu’unga fakapotopoto fekau’aki mo e ngaue ko eni.

85 Ngaue fakapa’anga kehe

(1) ‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘aki ‘a e tomu’a fakangofua ‘a e Pangike Pule, pea fakatatau ki ha ngaahi makatu’unga ‘e ala fokotu’u ‘e he Pangike Pule, ke ‘oatu ha ngaahi ngaue fakapa’anga kehe ki hono kau memipa, ‘o hange ko hono tu’utu’uni ‘i he kupu ni.

(2) Kuo pau ki he Pangike Pule ‘i hono fakakaukau’i ke fakangofua ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘e taha, pe ngaahi kautaha tanaki mo no pa’anga fakalukufua, ke kau ‘i ha ngaue pau, ke fakakaukau’i pe ko e ngaue –

(a) ‘e ala fakahoko fakatatau ki he ngaahi founga ngaue malu mo lelei ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga, pea ‘e fakalahi ‘e he’ene ngaue ‘a e ngaahi taumu’a ‘a ia kuo fa’u ki ai ‘a e ngaahi kautaha tanaki mo no pa’anga;

(b) ‘oku fakahoko ‘e he ngaahi kautaha tanaki mo no pa’anga tatau ‘i he ngaahi mafai muli ‘oku ala fakahoko; pea

(c) ‘e ala tokanga’i lelei fakatou’osi ‘e he kau talekita ‘o e poate ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘iate ia pe pea mo e Pangike Pule foki.

(3) Kuo pau ki he Pangike Pule ke fakapapau’i ‘a ‘ene tu’utu’uni ‘i he tohi fekau’aki mo e ngaahi me’a ni, kau ki ai mo e ngaahi me’a mo e ngaahi ‘uhinga ‘oku poupou ki he’ene tu’utu’uni.

(4) ‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga kuo laiseni ‘i he Lao ni ke ‘oatu ‘ene ngaahi ngaue no mo fakahu pa’anga ki he kau memipa; kaekehe, ‘o fakakaukau’i ‘a e ngaahi fiema’u mo e fiemalie ‘a e komiuniti taki taha, ‘e ngofua ki he Pangike Pule ke fakangofua ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke ‘oatu ‘a e ngaahi ngaue fakapa’anga kehe ‘oku lave ki ai ‘i he kupu ni ki he ni’ihi ‘ikai memipa, ka kuo pau ko e pisinisi ‘oku fakahoko mo e ni’ihi ‘ikai memipa kuo pau ‘e ‘ikai ke ne ma’u ha konga lahi ‘o e pisinisi ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga.

VAHE 10 – NGAAHI MA’U MAFAI MO E NGAAHI TAPUI KEHE

86 Ngaahi totongi

‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke tanaki ha ngaahi totongi ki he ngaahi ngaue ‘oku tuku atu pea ke fakakau ‘a e ngaahi fakamole fakangaue, kau ai ha totongi ki ha sieke pe pa’anga talafi fakapangike ‘oku fakafoki mai koe’uhi ‘oku toho ki ha ‘akauni kuo ‘osi tapuni pe ha ‘akauni ‘oku ‘i ai ha pa’anga ‘oku ‘ikai fe’unga pe ‘ikai tanaki, koe’uhi ko ha ‘ota totongi ta’ofi, pe ki ha toe ‘uhinga tatau.

87 'Eke 'a e fa'ahi 'e taha

(1) Kuo pau ke tufa atu ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku fakahoko pisinisi 'i Tonga ni ha tu'utu'unga faka-fakamaau'anga, tu'utu'uni pe founga ngaue taau kehe 'oku 'oatu mei ha fakamaau'anga 'o fekau'aki mo ha faka'ilo 'oku fakahoko 'e ha fa'ahi 'e taha ke tanaki pe fokotu'u ha tupu 'i ha 'akauni fakahu pa'anga pe 'inasi ki mu'a hono fiema'u 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga ke -

(a) tokanga'i 'a e 'eke 'a e fa'ahi 'e taha;

(b) ta'ofi 'a e totongi 'o e 'akauni ki ha fa'ahi ki he 'akauni; pe

(c) ta'ofi 'a e totongi ki he 'ota 'o ha fa'ahi ki he 'akauni.

(2) Kuo pau ki ha 'eke ki ha taha fakahu pa'anga, kaunga 'o'ona 'o e 'akauni, pe memipa 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke 'ave pe tufa 'i hono fiema'u pe fakangofua 'i he lao ki he tu'asila 'o e fakafofonga kuo lesisita 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga.

88 Ngaahi 'akauni 'ikai toe ngaue'aki

(1) 'E ngofua ke hilifaki 'e he poate 'o e kau talekita ha totongi tauhi fakapotopoto, kapau 'oku te'eki ai ke fai ha ngaue ki he 'akauni 'inasi huhu'i pe fakahu pa'anga 'o e memipa 'i he ta'u 'e ua pe lahi ange.

(2) Kuo pau ke 'oatu 'e he kautaha tanaki mo no pa'anga ha fanongonongo 'o e ngaue ni ki he memipa 'i he tu'asila na'e 'ilo'aki fakamuimui taha, 'o faka'ataa 'a e 'aho 'e tolunoa pea 'ikai toe si'i hifo ai ki ha tali.

(3) 'E ngofua ke pau 'a e totongi tauhi ko ia 'i ha tu'unga 'oku ne fakakau 'a e ngaahi fakamole fakangaue, ka 'e 'ikai ngofua ke holoki ha tupu 'a ha memipa 'i he kautaha tanaki mo no pa'anga 'i lalo hifo 'i he 'inasi 'oona 'e taha.

(4) Kuo pau ke tauhi 'e he kautaha tanaki mo no pa'anga ha lekooti tauhi tohi mavahe 'o e ngaahi 'akauni kotoa ko ia.

89 Koloa li'aki

(1) 'E ngofua ke lau ha ngaahi 'akauni 'inasi 'oku lava ke toho mo e ngaahi 'akauni fakahu pa'anga, ngaahi vahenga 'o e 'inasi, tupu mo e ngaahi pa'anga ke totongi ki ha memipa pea puke 'e he kautaha tanaki mo no pa'anga kuo li'aki tuku kehe kapau kuo fetu'utaki 'a e taha 'o'ona ki he kautaha tanaki mo no pa'anga 'i he tohi pe 'iate ia pē 'i loto 'i he ta'u 'e fitu.

(2) 'E ngofua ki he poate 'o e kau talekita ke no 'a e ngaahi sino'i pa'anga ki ha pa'anga talifaki makehe pea ta'ofi 'a e hokohoko atu 'o e totongi 'o e ngaahi vahenga 'o e 'inasi pe tupu.

(3) Kuo pau ke 'ave 'e he kautaha tanaki mo no pa'anga ha fanongonongo 'o e ngaue ni ki he memipa 'oku mo'ua ki ai 'a e koloa, 'i he tu'asila fakamuimui taha 'oku hā 'i he ngaahi lekooti 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga pea faka'ataa ha 'aho 'e 30 ki ha tali.

(4) Kuo pau ki he kautaha tanaki mo no pa'anga hili ha ta'u 'e 5 'i he pa'anga talifaki makehe, ke tukuange 'a e koloa 'a ia 'oku tu'utu'uni 'i he ngaahi lao fakangaue 'a e fonua ko ia; kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha ngaahi lao fakangaue 'a e fonua, kuo pau ke foaki 'a e koloa ki ha kautaha ngaue'ofa 'iloa 'oku fili 'e he poate 'o e kau talekita.

90 Ngaahi tapui fakalukufua

Kuo pau ki he ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga ke 'ikai -

(a) ngaue 'i he ngaahi ngaue faka-komesiale, kau ai kae 'ikai fakangatangata ki he, fefakatau'aki, fakakatoa pe fakamovetevete, ngoue, keli, langa pe toutai;

(b) ngaue 'i he ngaahi pisinisi 'o e ngaahi malu'i kuo fakamo'oni hingoa ki ai, ngaue ko e taha tefito pe fakafofonga 'o fekau'aki mo e fakatau atu 'o e ngaahi malu'i, malu'i kuo fakamo'oni hingoa ki ai, langa fakalakalaka ha 'api pe ngaue ko e fakafofonga 'o fekau'aki mo e fakatau atu 'o e 'api;

(c) faka'ataa honau ngaahi 'ofisi ke ngaue'aki 'e he ngaahi fa'ahi 'e taha ki ha ngaue 'oku tapui ki he kautaha tanaki mo no pa'anga;

(d) ngaue, siponisoa pe kau 'i ha ngaahi lulu, lova, ngaahi va'inga pe ngaue ngaue peti kehe ange;

(e) tokoni ki ha fa'ahi politikale pe kemipeini fakapolitikale; pe

(f) foaki ha ngaahi pa'anga pe koloa kehe ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga kehe tuku kehe ka toki fakangofua 'e he Pangikē Pule.

91 To'o 'o e ngaahi 'inivesi 'ikai tatau

(1)

(a) Ko ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku, 'i he 'aho 'oku kamata ngaue'aki ai 'a e lao ni, ma'u ha ngaahi koloa pe ngaahi pa'anga pe ngaahi 'inivesi 'oku 'ikai fe'unga ke ma'u 'e ha kautaha tanaki mo no pa'anga, kau ai ha 'api kuo ma'u 'o lahi ange 'i he ta'u 'e nima 'a ia 'oku fakangofua 'i he kupu 48, pe 'oku ngaue 'i he ngaahi ngaue 'oku 'ikai ke fakamafai ke ngaue ki ai ha kautaha tanaki mo no pa'anga, kuo pau ke to'o ia mei he ngaahi koloa pe ngaahi pa'anga pe ngaahi 'inivesi ko ia, pea tamate'i 'a e ngaahi ngaue ko ia, 'i ha 'aho 'oku 'ikai toe tomui ange 'i he mahina 'e 12 hili 'a e 'aho 'oku kamata ngaue'aki ai 'a e lao ni.

(b) 'E ngofua ki he Pangikē Pule, 'i he faitu'utu'uni pē 'a'ana, ke fakaloloa 'a e vaha'a taimi ki hono to'o pe tamate'i 'o e ngaahi ngaue ki ha ta'u 'e taha hokohoko 'e ua, ka ke fiemalie –

(i) kuo fakahoko 'e he kautaha tanaki mo no pa'anga ha ngaahi ngaue tōtōivi ke to'o, fakatau atu pe tamate'i 'a e ngaahi koloa pe ngaahi pa'anga pe ngaahi ngaue 'oku fehu'ia, pea

(ii) ko ha fakafisi ke fakaloloa ‘a e vaha’a taimi te ne fakatupu ha faingata’a ‘ikai fiema’u ki he kautaha tanaki mo no pa’anga pe ki ha ni’ihi kehe. Kuo pau ‘e ‘ikai ha me’a ‘i he vaha’a taimi ‘o e to’o pe tamate’i ‘e laka hake ‘i he ta’u ‘e tolu mei he ‘aho na’e fa’u ai ‘a e Lao ni.

(c) Kapau ‘oku te’eki ke fakahoko ‘a e to’o pe tamate’i ‘o e ngaahi ngaue ‘oku fiema’u ‘i he kupu ni ‘i he ngata’anga ‘o e ta’u ‘e 3 hili hono fa’u ‘o e Lao ni, kuo pau ki he Pangike Pule ke fokotu’u ha talāsiti tau’ataina ‘a ia kuo pau ke hilifaki ki ai ha mafai, ‘o ngaue ‘i he tu’utu’uni ‘a e Pangikē Pule, ke fakahoko ‘a e to’o pe tamate’i ‘o e ngaahi ngaue ko e fakafofonga ‘o e, pea ‘i he fakamole ‘o e, kautaha tanaki mo no pa’anga. Kuo pau ke totongi ‘e he talāsiti ki he kautaha tanaki mo no pa’anga ha pa’anga mei he to’o pe tamate’i ‘o e ngaahi ngaue, kole mei ai ha ngaahi fakamole (costs) ‘o e fakatau atu pe tamate’i, pea kole mei ai ha ngaahi fakamole (expenses) ‘o e talāsiti. Kapau kuo nounou ‘a e to’o pe tamate’i ko ia, ko e nounou ko ia, ngaahi fakamole ‘o e to’o pe tamate’i, mo ha ngaahi fakamole ‘o e talāsiti, kuo pau ke fua ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga.

(d) Kuo pau ke ‘ikai lau ha to’o kuo faipau ki he ngaahi fiema’u ‘o e kupu ni kapau ko e hiki ‘oku fakapa’anga ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga pe ‘oku fakahoko ki ha kautaha ‘oku pule’i ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga. Ko e hiki ‘o e ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga pe ngaahi ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ki he kau talekita, kau ‘ofisiale pule, pe kau ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga, pe ki he ngaahi kautaha ‘oku pule’i ‘e he ni’ihi ko ia, kuo pau ke fakahoko ‘o faipau ki he fiema’u ma’ae ngaue tau’ataina, mo e ngaahi fiema’u kehe ala ngaue’aki, ‘o e kupu 70 ki he 72 ‘o e Lao ni.

(2) Neongo ‘a e ngaahi tu’utu’uni ‘a e kupu si’i (1) ‘o e kupu ni, kuo pau ke fakamafai’i ‘a e Pangikē Pule, ‘i he’ene fakakaukau ma’ata’ata pē pea ‘i ha ngaahi me’a makehe, pea ngaue ‘i he kole ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga, ke fakangofua hono tauhi ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga ‘a e ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga pe ngaahi ‘inivesi ‘ikai tatau pe ko e hokohoko atu ‘o e ngaahi ngaue ‘ikai tatau.

(3) Kuo pau ki he Pangikē Pule ‘i hono fakapapau’i pe ‘e fakamafai ‘a e tauhi pe hokohoko atu, ke fakakaukau’i, ‘o mu’omu’a ‘i he ngaahi me’a kehe, pe ko e tauhi pe hokohoko atu ko ia –

(a) ‘oku faitatau mo e ngaahi ngaue malu mo lelei ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga;

(b) ‘oku ne fakaha ha ngaahi fakatu’utamaki pe ngaahi fekau ‘i he ngaahi koloa ‘oku pule’i;

(c) ‘e ngofua ke fakatatau ki hono tokanga’i fe’unga fakapotopoto ‘e he Pangikē Pule; mo e

(d) ngaahi me’a kehe ko ia ‘i hono fakapapau’i ‘e felave’i.

(4) ‘E ngofua ki he Pangike Pule ke ne toe fakakaukau’i pe ‘e fakatupu ‘e he to’o pe tamate’i ha faingata’a ‘ikai fiema’u ki he kautaha tanaki mo no pa’anga. Kapau ‘oku fakapapau’i ‘e he Pangike Pule ke tali ‘a e tauhi pe hokohoko atu, ‘e ngoufa ki he Pangike Pule ke fakahoko ‘a e mafai ko ia ke tauhi ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’unga ‘oku vakai ‘oku fe’unga.

KONGA V – TOKANGA’I MO PULE’I

92 Foaki ‘o e ngaahi tu’unga fakapotopoto

(1) ‘E ngofua ki he Pangike Pule ke foaki ha ngaahi tu’unga fakapotopoto ke fakahoko ‘a e Lao ni mo fakahoko ‘a hono taumu’a. Ko e ‘i ai pe ‘ikai ‘i ai ‘o ha lave fakamahino pau ki he ngaahi tu’unga fakapotopoto ‘o fekau’aki mo ha kaveinga pau ‘oku ‘ikai ke ne fakalahi pe fakasi’isi’i ‘a e mafai ke fanongonongo ‘a e ngaahi tu’unga fakapotopoto ‘oku tu’utu’uni ‘i he kupu ni.

(2) Ki mu’a hono ngaue’aki ‘i he foomu aofangatuku, kuo pau ke ‘ataa ‘a e ngaahi tu’unga fakapotopoto kotoa ‘o fakafou ‘i hono pulusi ‘i he uepisaiti ‘a e Pangike Pule ki hono toe vakai’i mo e fokotu’u fakakaukau ‘a e kakai ki ha vaha’a taimi ‘oku si’i hifo ‘i he ‘aho ‘e 30. ‘E ngofua ki ha taha ‘oku kaunga ke ne fakahū atu ha ngaahi fokotu’u fakakaukau ki he Pangike Pule lolotonga ‘a e vaha’a taimi fokotu’u fakakaukau, ‘a ia kuo pau ke fakakaukau’i ‘e he Pangike Pule ‘a e ngaahi fokotu’u fakakaukau ‘i hono fa’u ‘o e tu’unga fakapotopoto ‘i he foomu aofangatuku. Kuo pau ke toe pulusi ‘a e tu’unga fakapotopoto faka’osi ‘i he uepisaiti ‘a e Pangike Pule fakataha mo ha fakamatala ‘o e ngaahi fokotu’u fakakaukau mahu’inga ‘oku ma’u ‘e he Pangike Pule lolotonga ‘a e vaha’a taimi fokotu’u fakakaukau mo e anga ‘oku fakahoko ‘aki. Kuo pau ke fakamahino pau ‘i he tu’unga fakapotopoto faka’osi ‘a e ‘aho kuo pau ke kamata ngaue’aki ai.

(3) ‘I he ngaahi tu’unga fakavavevave ‘oku fiema’u ai ‘a e ngaue fakavavevave, ‘e ngofua ke tuku atu ‘a e vaha’a taimi ‘oku ‘oatu ki he fokotu’u fakakaukau ‘a e kakai ‘i he kupu si’i (2) ‘o e kupu ni pea ‘e ngofua ke kamata ngaue’aki ‘a e tu’unga fakapotopoto ‘i he fanongonongo ki he ngaahi kautaha tanaki mo no pa’anga mo e ngaahi fa’ahi kehe ‘oku uesia.

(4) ‘E ala fakahoko ‘a e fanongonongo ‘i he kupu si’i (3) ‘aki hono pulusi ‘i he uepisaiti ‘a e Pangike Pule ‘a e lea ‘o e tu’unga fakapotopoto fakataha mo ha fakamatala ‘o e ngaahi makatu’unga ‘oku fiema’u ai ‘a e vaha’a taimi fokotu’u fakakaukau ‘a e kakai ke tuku atu fakataha, pe ‘aki ha ngaahi founga fakapotopoto kehe ‘i hono tu’utu’uni ‘e he Pangike Pule.

93 Ngaahi sivi

(1) Kuo pau ke sivi ‘e he Pangike Pule ‘a e ngaahi ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga taki taha kuo laiseni ‘i he Lao ni ‘i ha vaha’a taimi fakataimi. Kuo

pau ke fakapapau'i ‘a e vaha'a taimi fakataimi ki he kautaha tanaki mo no pa'anga taki taha ‘o makatu'unga ‘i he lahi mo e faingata'a ‘o e kautaha tanaki mo no pa'anga mo e ngaahi fakatu'utamaki ‘oku ne fakaha.

(2) ‘E ngofua ki he Pangike Pule ke fakahoko ha sivi makehe ‘o ha kautaha tanaki mo no pa'anga ‘i ha taimi pē ‘oku ‘i ai ai ha ‘uhinga ‘a e Pangike Pule ke tui ‘oku ngaue ‘a e kautaha tanaki mo no pa'anga ‘i ha ngaue ‘oku ‘ikai malu mo ‘ikai lelei, ko hono tu'unga fakapa'anga ‘oku holo, pe ‘oku maumau'i ‘e he kautaha tanaki mo no pa'anga ‘a e Lao ni pe ko e ngaahi tu'unga fakapotopoto ‘i ai.

94 ‘Ataa ki he fakamatala

‘E ngofua ke fiema'u ‘e he Pangike Pule ha talekita, memipa ‘o e komiti, ‘ofisa pe taha ngaue ‘o ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke ‘oatu ha ‘ataa ki he kotoa ‘o e ngaahi tohi, ngaahi lekooti, ngaahi ‘akauni, pa'anga ‘i tu'a, fakamatala, ngaahi tohi ngaue mo e ngaahi pepa kehe ‘oku ma'u, tauhi pe fe'ave'aki ‘e he kautaha tanaki mo no pa'anga, ‘o tatau ai pē pe ‘oku ‘i he sipinga hā mai pe faka'elekitulonika. Kuo pau ki ha fakamatala ‘oku lau ‘oku fiema'u pea kole ‘e he taha sivi ke fakaha ‘i he founga lelei lolotonga ‘a e fakahoko ‘o e sivi.

95 Kau fakamo'oni mo e fa'u ‘o e ngaahi tohi ngaue

‘E ngofua ki he Pangike Pule, ‘i ha sivi ‘oku fakahoko ‘i he konga ni ke -

(a) fakahoko ‘a e sivi, ‘o tomu‘a fanongonongo pe ‘ikai;

(b) fiema‘u ha ngaahi fakamatala, pea ke ‘omai ‘a e ngaahi tohi, ‘akauni mo ha ngaahi fakmatala ‘e ala fiema‘u ke fakahoko ‘a e sivi;

(c) hiki ha tatau mo ‘ave ha ngaahi pepa pe ngaahi fakamatala ‘oku tauhi faka‘elekitulonika mei he ngaue‘anga ‘o e kautaha tanaki mo no pa'anga; mo

(d) fiema‘u ‘a e ngaahi tatau ko ia ke fakamo‘oni‘i koe tatau “mo‘oni” ‘o e ngaahi ngaahi ‘uluaki tatau ‘oku tauhi ‘e he kautaha tanaki mo no pa'anga.

96 Lipooti ‘o e sivi

Kuo pau ke lipooti ‘e he taha sivi ‘a e ngaahi ola ‘o e sivi, kau ai ha fakamatala fakalukufua ‘a e ngaahi ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa'anga, ‘i ha foomu ‘oku tu'utu'uni ‘e he Pangike Pule.

97 Sivi ‘o e ngaahi sino felave’i

‘E ngofua ki he Pangike Pule ke sivi, ki he ngata’anga tatau ‘o hangē pē na’e fakahoko ‘a e ngaahi ngaue (services) pe ngaahi ngaue (activities) ‘e ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i hono ‘apingaue pē ‘o’ona -

(a) ko ha kautaha ngaue ki he kautaha tanaki mo no pa’anga ‘a ia ‘oku kaunga mahu’inga ki ai ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga; mo

(b) ha fa’ahi ngaue aleapau ‘e taha ‘oku ne ‘oatu ‘a e founga ngaue’i ‘o e fakamatala faka’elekitulonika, ngaahi fakafetongi pa’anga faka’elekitulonika, pe ngaahi ngaue memipa kehe ko e fakafofonga ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga.

98 Ngaahi lipooti

(1) Kuo pau ke fakahū atu ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga taki taha ki he Pangike Pule ha lipooti fakakuata ‘o hono tu’unga fakapa’anga mo e ngaahi lipooti kehe ko ia ‘e ngofua ke fiema’u ‘e he Pangike Pule ke siofi ‘ene faipau ki he ngaahi fiema’u kehe ‘o e Lao ni, ngaahi tu’utu’uni ni (regulations), ngaahi tu’utu’uni ni (directives), ngaahi fanongonongo pe ngaahi tu’unga fakapotopoto ‘i ai.

(2) ‘E ngofua ki he Pangike Pule ke fiema’u ‘a e ngaahi kautaha tanaki mo no pa’anga fakalukufua, pe, kapau ‘e tu’utu’uni ‘a e Pangike Pule ‘oku fiema’u ‘a e me’a ni ki he ngaahi taumu’a Tokanga’i, ngaahi kautaha tanaki mo no pa’anga taautaha, ke faile faka’aho ange mei he fakakuata ‘a e ngaahi lipooti ‘i he kupu ni.

(3) Kuo pau ki he lipooti taki taha ke ‘i he foomu pea ‘i ai ‘a e fakamatala ‘e ala tu’utu’uni ‘e he Pangike Pule.

(4) Kuo pau ke fakahū atu ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga ‘a e lipooti ‘i he pe ki mu’a ‘a e ‘aho ‘oku totonu ke ‘osi ki ai ‘a ia ‘oku tu’utu’uni ‘e he Pangike Pule.

(5) Kapau ‘e ‘ikai fakahū atu ‘e ha kautaha tanaki mo no pa’anga ha lipooti ‘i he ‘aho ‘oku totonu ke ‘osi ai pe faile ha lipooti ta’etotonu pe ta’ekakato, ‘e ngofua ke hilifaki ha totongi tomui. Kuo pau ke ala totongi ‘a e totongi ki he Pangike Pule pea kuo pau ke ‘i he mahu’inga ‘oku tu’utu’uni ‘e he Pangike Pule ki he ‘aho taki taha hili ‘a e ‘aho ‘oku totonu ke ‘osi ki ai ‘a ia ‘oku te’eki ke faile ai ‘a e lipooti pe ko e ‘aho taki taha hili ha ‘aho ‘oku totonu ke ‘osi ai ki mu’a ‘oku fokotu’u ‘e he Pangike Pule ‘i ha fanongonongo ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke fakatonutonu ‘a e lipooti ta’etotonu pe ta’ekakato. ‘E ngofua ki he Pangike Pule ke to’o ‘a e kotoa pe konga ‘o e totongi tomui.

99 Fakapapau’i ‘o e anga ta’etaau

‘E ngofua ki he Pangike Pule, ‘o tanaki atu ki ha fakahoko ngaue kehe ‘oku ‘ataa ‘i he Lao ni pe ha lao kehe, ke fakahoko ha ngaue ‘oku tuku atu ‘i he kupu 100 ki ha

kautaha tanaki mo no pa'anga pe ko hono kau talekita, kau memipa komiti, kau 'ofisa pe kau ngaue 'a ia 'oku 'i he fakakaukau 'a e Pangike Pule, 'o tatau ai pē pe ko e ola 'o ha sivi 'oku fakahoko 'o fakatatau ki he kupu 93 pe kehe ange, 'a ia ko e kautaha tanaki mo no pa'anga 'iate ia pē pe ko hono kau talekita, kau memipa komiti, kau 'ofisa pe kau ngaue -

(a) kuo nau maumau'i 'a e Lao ni, ha tu'unga fakapotopoto, tu'utu'uni pe fanongonongo 'oku 'oatu 'i he Lao ni, pe ha toe lao 'oku ala ngaue'aki ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga;

(b) kuo nau maumau'i pe fakafisi ke faipau ki ha tu'utu'uni aofangatuku 'a e Pangike Pule;

(c) fakali'eli'aki 'i he loto ki ai 'a hono fakahoko ha fatongia faka'ofisiale pe fakalao pe fakahoko 'i he loto ki ai ha maumau 'o e falala pe fatongia fakafalala;

(d) fakahoko ha ngaue kākā pe 'ikai fakalao 'i hono fakahoko 'a e pisinisi 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga 'a ia 'e fakatu'utamaki ki he ongoongo 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga pe fakamanamana'i hono tu'unga fakakoloa;

(e) fakafisi ke fakahū ki he sivi pe ke faka'ataa hono sivi 'a e ngaahi lekooti mo e ngaahi ngaue 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga 'e he Pangike Pule;

(f) 'ikai lava pe fakafisi ke fakamafai mo tu'utu'uni ha taha kehe ke faka'ataa 'a e Pangike Pule ke sivi 'a e ngaahi lekooti 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku ma'u 'e he taha kehe hili hono kole 'e he Pangike Pule 'a e fakamafai 'o e mo e tu'utu'uni ki he taha kehe;

(g) fakahoko 'a e pisinisi 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga 'i ha founga 'oku 'ikai malu, ta'efakamafai, pe ta'efakalao, pe 'oku ngaue 'i he ngaue 'oku 'ikai malu mo 'ikai lelei;

(h) fufū, faka'auha, to'o, pe lohiaki'i ha lekooti 'oku felave'i mo e pisinisi mo e ngaahi ngaue 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga;

(i) fehu'aki pisinisi lolotonga na'e 'i he tu'unga 'ikai malu mo 'ikai lelei 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga;

(j) maumau'i ha tu'unga 'o e ngaahi tu'utu'uni 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga pe 'o ha aleapau tohi mo e Pangike Pule; pe

(k) fakahoko ha ngaue hia 'oku kaunga kovi lahi ki he ongoongo mo e fakahoko 'a e pisinisi 'a e pisinisi 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga.

100 Ngaahi ngaue fakamalohi'i

(1) Ko e ngaahi ngaue 'e ngofua ki he Pangike Pule ke fakahoko 'a ia 'oku lave ki ai 'i he kupu 99 'oku kau ai hono -

(a) tuku atu ha ngaahi fakatokanga tohi;

(b) hilifaki ha tautea fakangaue ki he kautaha tanaki mo no pa'anga pe ko hono kau talekita, kau memipa komiti, kau 'ofisa mo e kau ngaue 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga 'o fakatatau ki he kupu 159 'o e Lao ni;

(c) tuku atu ha tu'utu'uni ke ngata pea fakamama'o mei he ngaue, maumau lao pe 'ikai faipau ko ia;

(d) tuku atu ha tu'utu'uni ke fiema'u 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga ke faipau ki he kotoa pe konga 'o e Lao ni, tu'utu'uni ni, ngaahi tu'utu'uni ni, ngaahi fanongonongo ni pe ngaahi fakamatala fakapotopoto;

(e) fakama'opo'opo ha aleapau tohi mo e poate talekita ke 'oatu ha polokalama fakalelei ngaue;

(f) tuku atu ha tu'utu'uni ke to'o pe ta'ofi fakataimi 'a e taha ko ia mei hono lakanga;

(g) fokotu'u ha taha pule 'o fakatatau ki he kupu 111 kapau 'oku fakakakato 'a e ngaahi tu'unga ki he pule'i 'a ia 'oku tu'utu'uni 'i he kupu 111(1);

(h) to'o 'a e laiseni;

(i) fakamalolo'i (removal), fakamalolo'i (dismissal) pe fakamalolo'i fakataimi ha taha 'o e kau talekita, kau memipa 'o e komiti, kau 'ofisa mo e kau ngaue 'o e kautaha tanaki mo nō pa'anga; pea

(j) ke fakahoko ha ngaue kehe 'oku fiema'u ki hono fakatonutonu 'a e tu'unga 'o e ngaue ko ia.

(2) Kuo pau ke 'ikai fakatapui 'e he ngaahi me'a mo e ngaahi tautea 'oku tu'utu'uni 'i he Kupu ni 'a hono ngaue'aki 'o e ngaahi tautea sivile pe ngaahi tautea hia kehe 'i hono tu'utu'uni 'i he lao 'oku ala ngaue'aki.

(3) Kuo pau ke potupotutatau 'a e ngaue 'oku fakahoko 'e he Pangike Pule 'o fakatatau ki he kupu si'i (1) ki he anga ta'etaau 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga pe ko hono kau talekita, kau memipa komiti, kau 'ofisa pe kau ngaue.

(4) Kuo pau ki he ngaahi fakatokanga, ngaahi tu'utu'uni, ngaahi aleapau pe ngaahi tohi ngaue kehe 'oku fakamahino pau ai 'a e ngaue ke fakahoko ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke -

(a) 'i he tohi;

(b) tufa; pea

(c) fakaha 'a e 'aho 'oku kamata ngaue'aki ai 'a e ngaue.

101 Hopo tangi 'o e ngaahi ngaue fakamalohi'i

(1) 'E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga pe ha talekita, memipa komiti, 'ofisa pe taha ngaue 'oku hilifaki ki ai ha ngaue fakamalohi'i 'oku tu'utu'uni 'i he kupu 100 ke ma'u mai ha vakai'i fakangaue pe faka-fakamaau'anga 'a e ngaue 'o e Pangike Pule 'o fakatatau ki he ngaahi founga fakangaue 'oku tuku atu 'i he kupu 160, ka kuo pau ke kamata'i 'a e vakai'i ko ia 'i loto 'i he 'aho 'e 10 mei hono tufa 'o e tu'utu'uni. Kuo pau ke aofangatuku pea 'ikai toe lava

ke fakafepaki'i 'a e ngaahi ngaue fakamalohi'i 'a ia 'oku 'ikai fiema'u ai 'a e vakai'i 'i loto 'i he vaha'a taimi 'oku fakaha 'i he kupu ni.

(2) Kuo pau ke 'ikai ta'ofi fakataimi 'e he faile 'o ha kole ki he vakai'i ko ia ha ngaue fakamalohi'i.

102 Pulusi 'o e ngaahi tu'utu'uni aofangatuku

Kuo pau ke tuku atu 'e he Pangike Pule 'a e tu'utu'uni aofangatuku 'o ha ngaue fakamalohi'i ki he kakai, tuku kehe ka tu'utu'uni 'a e Pangike Pule, 'i he'ene fakakaukau ma'ata'ata pē 'o'ona, 'e kaunga kovi 'a e pulusi ki he ma'uma'uluta 'o e founga fakapa'anga pe ki he ngaahi kaunga kehe 'a e kakai.

KONGA VI – FAKAPULIPULI

103 Fakapulipuli 'a e fakamatala 'o e Pangike Pule

(1) Fakatatau ki he kupu 19 'o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga (Vahe 16.12), ko e fakamatala ko eni 'a e Pangike Pule 'oku fakapulipuli pea 'e 'ikai ngofua ke fakaha 'e ha taha ngaue tuku kehe 'i hono tu'utu'uni 'i he kupu ni –

(a) fakamatala 'oku ma'u fakahangatonu pe 'ikai fakahangatonu 'e he Pangike Pule 'i ha fa'ahinga founga, kau ai hono ma'u 'i ha tohi kole pe sivi, fekau'aki mo e tu'unga fakapa'anga pe ngaahi ngaue fakapisinisi 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga, hono ngaahi sino felave'i, mo hono kau memipa mo e kau kasitoma kehe, mo e ngaahi faile mo e ngaahi lekooti 'o e Pangike Pule 'a ia 'oku felave'i mo e fakamatala ko ia, tuku kehe ha fakamatala 'oku 'ataa ki he kakai pe fakataumu'a ke pulusi;

(b) ha lipooti 'o e sivi;

(c) ha tohi ngaue 'oku felave'i mo ha ngaue fakamalohi'i 'o fakatatau ki he kupu 100 'a ia 'oku tu'utu'uni ai 'e he Pangike Pule ko hono pulusi 'e maumau ai 'a e ma'uma'uluta 'o e founga fakapa'anga pe ki he ngaahi kaunga kehe 'a e kakai; mo e

(d) fakamatala 'oku ma'u mai 'e he Pangike Pule mei ha toe kautaha Tokangaekina 'oku vahe'i 'e he kautaha ko ia ke fakapulipuli.

(2) 'E ngofua ke fakaha ha fakamatala fakapulipuli 'i he kupu si'i (1) 'e he Pangike Pule pe ko ha taha ngaue pe fakafofonga kehe 'o e Pangike Pule –

(a) ke taukapo'i ha ngaue 'oku kamata'i 'e ha kautaha tanaki mo no pa'anga pe ko hono memipa ki he Pangike Pule;

(b) ke faka'ilo ha hopo ke fakamalohi'i 'o fakatatau ki he Lao ni;

(c) fakatatau ki ha fekau faka-fakamaau'anga, tohi fekau pe me'a fakalao kehe;

(d) ki he ‘iuniti fakamatala fakapa’anga mo e kau ma’u mafai fe’unga taau ‘oku tokangaekina ‘a e ngaahi lao ‘oku ne pule’i ‘a e fe’ave’aki fakapulipuli ‘o e pa’anga kākā pe ko e fakapa’anga ‘o e tautoitoi;

(e) ki ha kautaha Tokangaekina kehe ‘o fakatatau ki ha aleapau pe fokotu’utu’u ki hono vahevahe ‘o e fakamatala fakapulipuli;

(f) kapau ko e fakamatala ‘oku ‘ataa ki he kakai; pe

(g) fakatatau ki ha kupu ‘o e lao ‘oku ne hilifaki ha fatongia fakamahino pau ki he Pangike Pule ke fakaha ‘a e fakamatala.

(3) ‘E ngofua ki hono ma’u ‘o e fakamatala fakapulipuli mei he Pangike Pule ‘i ha fekau faka-fakamaau’anga, tohi fekau pe me’a fakalao kehe ke -

(a) fakangatangata hono tuku atu ‘o e fakamatala fakapulipuli ki he ngata’anga ‘oku felave’i fakahangatonu mo e fakakikihi fakalao ‘oku fai ki ai ‘a e tokanga; pea

(b) fiema’u ha fekau malu’i, ‘i ha foomu pea ‘i he ngaahi makatu’unga ‘oku fakamahino pau ‘i he ngaahi tu’utu’uni, ke ‘oatu ‘e ha fakamaau’anga ki mu’a hono tuku atu ‘o e fakamatala fakapulipuli.

104 Fakaha ‘a e ngaahi lekooti ‘o e memipa mo e fakapulipuli

(1) Kuo pau ke ‘ikai fakaha pe ‘oatu ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga ki ha fa’ahi ‘e taha pe faka’ataa ha fa’ahi ‘e taha ke sivi ha lekooti ‘oku felave’i mo e ngaahi ngaue ‘o ha memipa kautaha tanaki mo no pa’anga tuku kehe –

(a) ka fakahoko ‘a e kole ‘o fekau’aki mo ha ‘atita’i ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga’

(b) ka loto ‘a e memipa ki he fakaha pe ‘oatu ‘o e lekooti;

(c) ka fiema’u ‘a e fakamatala ‘e he Pangike Pule;

(d) ka fakahoko ‘a e kole ko e tali ki ha –

(i) tohi fekau pe fekau faka-fakamaau’anga kehe; pe

(ii) tohi fekau fakangaue pe tohi fekau ‘oku ‘oatu ‘e ha kautaha fakapule’anga ‘i hono fakamafai ‘i he lao; pe

(e) ka fakahoko ‘a e fakaha ‘i he ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi founga ngaue ‘oku fokotu’u ‘e he Pangike Pule ‘i he kupu si’i (2).

(2) ‘E ngofua ki he Pangike Pule ke ‘oatu ha ngaahi tu’unga fakapotopoto ‘oku ne faka’ataa ‘a e fakafetongi ‘o e fakamatala ‘i he –

(a) mo’ua ‘a e kau kasitoma ke ‘oatu ha fakamatala ki hono fakapapau’i ‘a e lelei ‘o e tanaki mo no pa’anga;

(b) ngaahi sieke ‘ikai totongi; pe

(c) fehu’aki kehe ‘a ia ‘oku tu’utu’uni ai ‘a e Pangike Pule ‘oku fiema’u ke fakaha ‘i he fakahoko ngaue faka’aho ‘a e pisinisi ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga.

KONGA VII – NGAAHI FEHU'AKI 'OKU FAKATAHA'I MO FAKAMA'OPO'OPO

105 Ma'u mafai ke fakataha'i pe fakama'opo'opo

'E ngofua ke fakataha'i pe fakama'opo'opo ha kautaha tanaki mo no pa'anga mo ha kautaha tanaki mo no pa'anga kehe, 'i he malumalu 'o e ngaahi tu'utu'uni lolotonga 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga, kapau -

(a) 'oku fakatatau 'a e fehu'aki 'oku fakataha'i pe fakama'opo'opo ki he ngaahi tu'unga fakapotopoto 'a e Pangike Pule pea tali 'e he Pangike Pule; pea

(b) 'oku fakahoko 'a e fehu'aki 'oku fakataha'i pe fakama'opo'opo 'i ha palani fakataha'i pe fakama'opo'opo kuo -

(i) felotoi ki ai 'a e tokolahi taha 'o e poate 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga taki taha 'oku kau 'i he fakataha'i pe fakama'opo'opo; pea

(ii) tali 'e he tokolahi taha 'o e kau memipa 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga taki taha 'oku fili 'i ha fakataha 'o hono kau memipa 'a ia 'oku ui ki he taumu'a ko ia.

106 Tohi kole ke fakataha'i pe fakama'opo'opo

(1) Hili 'a e felotoi 'a e kau talekita mo hono tali 'e he kau memipa, kapau 'e ala ngaue'aki, 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga taki taha, kuo pau ke fakahoko 'e he sea mo e sekelitali 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga taki taha ha tohi fakamo'oni 'o e fakataha'i pe fakama'opo'opo ko e ha pe 'e hoko 'a ia 'e lau fakataha ko e Tohi Fakamo'oni 'o e Fakataha'i 'a ia -

(a) 'oku kau ai ha tatau 'o e tu'utu'uni pe ngaue kehe 'a ia na'e felotoi ai 'a e poate ki he palani fakataha'i pe fakama'opo'opo; pea

(b) 'oku fakaha ai 'a e –

(i) taimi mo e feitu'u 'o e fakataha poate 'a ia na'e felotoi ai 'a e poate ki he palani fakataha'i pe fakama'opo'opo;

(ii) ko e fili 'a e poate ki he pe fakafepaki'i 'a e ngaue'aki 'o e palani;

(iii) taimi mo e feitu'u 'o e fakataha 'a ia na'e tali ai 'e he kau memipa 'a e palani, kapau 'oku ala ngaue'aki;

(iv) ko e fili 'a e kau memipa ma'ae mo fakafepaki ki he tali 'o e palani, kapau 'e ala ngaue'aki; mo e

(v) hingoa 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku kei ngaue.

(2) Kuo pau ke fakahu atu 'e he kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku fakataha'i pe fakama'opo'opo 'a e Tohi Fakamo'oni 'o e Fakataha'i mo ha tatau 'o e palani fakataha'i pe fakama'opo'opo ki he Pangike Pule. Kuo pau ke kau 'i he palani

‘o e fakataha’i pe fakama’opo’opo ha lisi ‘o e kotoa ‘o e ni’ihi ‘e ngaue ko e kau talekita mo e kau ‘ofisa ‘o e kautaha ‘e hoko mei ai; ngaahi fakamatala fakapa’anga ‘oku kau ai ‘a e –

(a) ngaahi tohi palanisi mo e ngaahi fakamatala pa’anga hū mai ki he ngaahi kautaha tanaki mo no pa’anga taki taha ‘oku kau;

(b) ngaahi tohi palanisi mo e fakamatala pa’anga hū mai makehe kuo fakataha’i ma’ae kautaha ‘e hoko mei ai;

(c) ngaahi tu’asila ‘o e ngaahi ‘ofisi kotoa ‘e fakalele ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga ‘e hoko mei ai; mo e

(d) fakamatala kehe ‘e ngofua ke kole ‘e he Pangike Pule.

107 Tu’utu’uni ‘e he Pangike Pule

(1) Fakatatau ki he kupu si’i (2), ‘i hono tali ‘a e fakataha’i pe fakama’opo’opo, kuo pau fakafoki ‘e he Pangike Pule ha tatau ‘o e Tohi Fakamo’oni ‘o e Fakataha’i mo e palani fakataha’i pe fakama’opo’opo ki he kautaha ‘e hoko mei ai.

(2) ‘E ngofua ki he Pangike Pule ke tali ‘i he makatu’unga ha fakataha’i pe fakama’opo’opo. Kapau ‘oku ‘i ai ha makatu’unga ‘o e tali, ko e Pangike Pule -

(a) kuo pau ke fakaha ‘a e makatu’unga ‘i he tu’utu’uni ke tali ai ‘a e ngaue fakataha’i pe fakama’opo’opo; pea

(b) ‘e ngofua ke ta’ofi ‘a e faile ‘o e tatau faka’ofisiale ‘oku tali ‘o e Tohi Fakamo’oni ‘o e Fakataha’i kae’oua kuo fakakakato ‘a e tu’unga.

(3) Kuo pau ke kamata ngaue’aki ‘a e fakataha’i pe fakama’opo’opo ‘i he taimi ‘oku fakaha ‘i he Tohi Fakamo’oni ‘o e Fakataha’i hili hono faile ‘a e ‘uluaki tatau ‘o e Tohi Fakamo’oni mo e Pangike Pule.

108 Ngaahi fakakaukau ‘i hono fakapapau’i

(1) ‘I hono fakapapau’i pe ‘e tali pe ‘ikai tali ‘a e fehu’aki fakataha’i pe fakamo’opo’opo, kuo pau ke fakakaukau’i ‘e he Pangike Pule ‘a e ‘ataa mo e lelei ‘o e ngaahi ngaue fakapa’anga ‘i he komiuniti fakalotofonua; ko e ola ‘e hoko ki he komiuniti fakalotofonua ‘i he fakataha’i pe fakama’opo’opo; mo e malohi fakapa’anga mo e ngaahi koloa pule ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘e hoko mei ai.

(2) Kuo pau ke ‘ikai tali ‘e he Pangike Pule ha fehu’aki fakataha’i pe fakama’opo’opo tuku kehe kapau ‘e faipau ‘a e kautaha ‘e hoko mei ai ki he ngaahi fiema’u fakapotopoto kotoa ‘oku ala ngaue’aki ki hono fakalele ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i he Lao ni.

(3) ‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘e hoko mei hono fakataha’i pe fakama’opo’opo ha ngaahi kautaha tanaki mo no pa’anga ‘e ua pe lahi ange ke

‘i ai ha komiuniti mahino lelei ‘a ia ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi komiuniti mahino lelei kuo fakataha’i ‘o e ngaahi kautaha ‘oku kau.

109 Koloa pe pa’anga, ngaahi fatongia, mo e ngaahi mo’ua ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘e hoko mei ai

(1) Hili ‘a e hoko ‘o ha fakataha’i pe fakama’opo’opo ko e koloa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga kuo fakataha’i pe fakama’opo’opo ‘oku ‘i he kautaha tanaki mo no pa’anga ‘e hoko mei ai ta’e ‘i ai ha me’angaue ‘o e hiki pe fakamo’oni; pea koe ngaahi fatongia mo e ngaahi mo’ua ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga kuo fakataha’i pe fakama’opo’opo ‘oku tali ‘e he kautaha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘oku kei ngaue.

(2) Hili ‘a e kakato ‘o ha ngaue fehu’aki fakatau mai mo e fua, kuo pau ke ‘i he kautaha tanaki mo no pa’anga fakatau mai ‘a e ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga mo e ngaahi mo’ua ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga fakatau atu ‘a ia ‘oku tu’utu’uni ‘i he aleapau fakatau mai mo e fua.

110 Ngaahi tu’utu’uni ke fakahoko ha ngaue ki he ngaahi founga ngaue pau

Kuo pau ke fakamahino pau ‘i he ngaahi tu’utu’uni ‘oku ‘oatu ‘i he Konga ni ‘a e ngaahi founga ngaue kuo pau ke muimui ki ai ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke ma’u mai hono tali ‘e he Pangike Pule ha fakataha’i pe fakama’opo’opo.

KONGA VIII – PULE’I FAKALAO

VAHE 1 – TU’UTU’UNI PULE’I FAKALAO

111 Tu’utu’uni pule’i fakalao, fokotu’u ‘o e taha pule’i fakalao

(1) ‘E ngofua ki he Pangike Pule ke foaki ha tu’utu’uni pule’i fakalao pea fokotu’u ha taha pule’i fakalao ke ne pule’i ‘a e ngaahi ngaue ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga kapau -

(a) ko e Pangike Pule, ‘i hono fakahoko ‘a e ngaahi fatongia ‘i he Lao ni, ‘oku ma’u ange -

(i) ‘oku ‘ikai malava ke totongi ‘a e mo’ua ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga pe ‘oku ‘i he tu’unga fakatu’utamaki ‘o e ‘ikai malava ke totongi hono mo’ua;

(ii) ko e kautaha tanaki mo no pa’anga pe ko ha taha ngaue, ‘ofisa, pe talekita ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga kuo -

(A) maumau’i ‘a e Lao ni, ngaahi tu’utu’uni (regulations), ngaahi tu’utu’uni (directives), ngaahi fanongonongo, pe ngaahi tu’unga fakapotopoto ‘oku ‘oatu ‘i he Lao ni, pe ko

ha lao kehe ‘oku ngaue’aki ki he ngaahi kautaha tanaki mo no pa’anga;

(B) maumau’i pe fakali’eli’aki ke muimui ki ha tu’utu’uni aofangatuku ‘a e Pangike Pule;

(C) fakafisi ke kau ki he sivi;

(D) fakafisi ke faka’ataa ‘a e Pangike Pule pe ko e fakafofonga ‘o e Pangike Pule ke sivi’i ‘a e ngaahi lekooti mo e ngaahi ngaue ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga, kau ai ‘a e ngaahi tohi, ngaahi pepa, mo e ngaahi ‘akauni;

(E) fakahoko ‘a e pisinisi ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i ha founga ‘oku ‘ikai malu, ‘ikai fakamafai, pe ta’efakalao; pe

(F) ‘ikai lava pe fakafisi ke fakamafai mo tu’utu’uni’i ha taha kehe ke faka’ataa ‘a e Pangike Pule pe ko e fakafofonga ‘o e Pangike Pule ke sivi’i ‘a e ngaahi lekooti ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘a ia ‘oku ma’u pe pule’i ‘e ha taha kehe, kau ai ha ngaahi tohi, ngaahi pepa, mo e ngaahi ‘akauni, hili ‘a e kole ‘a e Pangike Pule ki he foaki ‘o e mafai mo e tu’utu’uni ko ia; pe

(iii) ‘oku ‘ikai lau ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘oku faingamalie faka’ekonomika ‘i he vaha’a taimi loloa, ‘i he makatu’unga ‘o e sivi’i ‘e he Pangike Pule ‘a e ngaahi tu’unga ‘oku lisi ‘i he kupu 10; pea

(b) ‘oku fakapapau’i ‘e he Pangike Pule ko e ola ‘i he kupu si’i (1)(a)(ii) ‘oku ‘i he tu’unga fakatu’utamaki ke fiema’u ha ngaue pau fakavavevave ke ta’ofi ‘a e mole atu ‘a e ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga.

(2) Kuo pau ke fakaha mahino ‘i he tu’utu’uni ‘a e ngaahi ‘uhinga ki he pule’i fakalao.

112 Tufa ‘o e tu’utu’uni

(1) Kuo pau ke tufa fakahangatonu ha tu’utu’uni pule’i fakalao ki ha talekita pe ha ‘ofisa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘e he Pangike Pule pe ha taha ngaue ‘o e Pangike Pule kuo fakamafai ‘e he Pangike Pule.

(2) ‘E ngofua ke fakahoko ‘a e tufa ‘i he meili kapau ‘oku ‘ikai ‘ataa ha talekita pe ha ‘ofisa ki hono tufa atu ki ai ‘i he ‘aho ‘oku foaki ai.

113 Tali ki he tu’utu’uni

Ke ‘ikai toe tomui ange ‘i he ‘aho ‘e 30 hili ‘a e ‘aho ‘oku tufa ai ‘a e tu’utu’uni pule’i fakalao, kuo pau ke faile ‘e he poate ha tali ‘i he tohi ki he tu’utu’uni. Kuo pau ke ‘ikai ‘i ai ha tu’unga ‘a ha taha kehe ke ne fakakikihi’i ‘a e tu’utu’uni pule’i fakalao.

114 Toe vakai'i fakangaue mo faka-fakamaau'anga 'o ha tu'utu'uni pule'i fakalao

'E ngofua ke ma'u mai 'e he poate ha toe vakai'i fakangaue mo faka-fakamaau'anga 'o e pule'i fakalao 'i hono tu'utu'uni 'i he kupu 160 mo e 161.

115 'Ikai ke faile ha tali pe kole ha hopo

Kapau 'e 'ikai faile 'e he poate ha tali ki he tu'utu'uni pule'i fakalao 'a ia 'oku fiema'u 'i he kupu 113 pe 'ikai ke kole pea hā 'i he hopo 'oku tu'utu'uni ki ai 'i he kupu 114, kuo pau leva ke lau kuo loto 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga ki he tu'utu'uni pule'i fakalao, pea 'e ngofua ke hoko atu 'a e ngaue 'a e Pangike Pule ki he pule'i fakalao 'o fakatatau ki he Lao ni.

VAHE 2 – PULE'I 'O E PULE'I FAKALAO

116 Ngaue'aki 'o e tu'utu'uni pule'i fakalao pea fakatatau 'a e taha pule'i fakalao ki he pule 'a e Pangike Pule

(1) Kuo pau ki ha taha pule'i fakalao, 'oku 'i he malumalu 'o e tu'utu'uni 'a e Pangike Pule, ke ne ma'u 'a e mafai ke -

(a) ma'u pea pule'i 'a e ngaahi tohi, ngaahi lekooti, koloa (property), ngaahi koloa pe ngaahi pa'anga, mo e pisinisi 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga;

(b) fakahoko 'a e pisinisi mo e ngaahi ngaue 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga;

(c) fakahoko ha ngaue kehe 'oku felave'i mo hono fakahoko ke lava 'a e ngaahi taumu'a 'o e pule'i fakalao.

(2) Hili hono tufa 'o e tu'utu'uni pule'i fakalao, kuo pau ke fakahoko pē 'e he kautaha tanaki mo no pa'anga 'a e ngaahi fakahoko ngaue ko ia 'oku fakamafai 'e he taha pule'i fakalao pea kuo pau ke fakahoko 'a e ngaahi fakahoko ngaue ko ia 'i he'ene tokanga'i.

117 Mafai ke malu'i, tauhi ke tolonga, mo tanaki 'a e koloa

Kuo pau ke 'i he taha pule'i fakalao 'a e kotoa 'o e mafai (authority) mo e ngaahi mafai (powers) 'o e kau memipa, kau talekita, kau 'ofisa mo e ngaahi komiti 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga pea kuo pau ke fakamafai ke fakalele 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga 'i hono hingoa pe 'o'ona pe ke tauhi 'ene ngaahi koloa pe ngaahi paanga 'i he founga pea ki he ngata'anga 'oku fakamafai 'e he Pangike Pule. Kuo pau ke kau 'i he ngaahi mafai 'o e taha pule'i fakalao, kae 'ikai fakangatangata ki he, ngaahi mafai ko eni -

(a) 'e ngofua ki he taha pule'i fakalao ke ne fakahoko 'a e ngaahi fua 'oku fiema'u ke tauhi ke tolonga, malu'i mo tanaki ai 'a e ngaahi koloa pe

ngaahi pa'anga pe koloa 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga, kau ai hono faile ha faka'ilo ki ha taha;

(b) ko ha koloa pe pa'anga pe koloa 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku kau ai ha 'eke pe ngaue 'oku 'o'ona 'e he pe 'e ngofua ke fakapapau'i 'e he kautaha tanaki mo no pa'anga;

(c) 'E ngofua ki he taha pule'i fakalao ke ne faile, faka'ilo, taukapo'i pe felotoi ha hopo ma'ae pe fakafepaki ki he kautaha tanaki mo no pa'anga kapau 'oku tui 'a e taha pule'i fakalao 'e faka'ai'ai 'e he ngaue ko ia 'a e ngaahi kaunga 'o e tu'utu'uni pule'i fakalao; pe

(d) 'I he kole 'a e taha pule'i fakalao, kuo pau ke tatali ha hopo 'oku fakatatali ki he kautaha tanaki mo no pa'anga 'o a'u ki he kakato 'o e pule'i fakalao.

118 Ngaahi fatongia 'o e taha pule'i fakalao

(1) Kuo pau ki he taha pule'i fakalao ke -

(a) fakahoko 'a e ngaahi ngaue 'a ia 'oku tu'utu'uni 'e he Pangike Pule ke to'o 'a e ngaahi 'uhinga mo e ngaahi tu'unga na'e fiema'u ai 'a e pule'i fakalao;

(b) lipooti ki he Pangike Pule mei he taimi ki he taimi lolotonga 'a e pule'i fakalao 'a ia 'oku fiema'u 'e he Pangike Pule; pea

(c) 'i loto 'i he 'aho 'e 14 hili hono 'oatu 'a e tu'utu'uni pule'i fakalao, kuo pau ke lipooti 'e he taha pule'i fakalao ki he Pangike Pule, mo fakaha ha fokotu'utu'u –

(i) pe 'oku ala fakahoko 'a e fakalelei'i 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga; pe

(ii) pe 'oku totonu ke veteki 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga.

(2) Kapau 'oku tui 'a e taha pule'i fakalao 'oku ala ngaue'aki 'a e fakalelei'i, kuo pau leva ke 'oatu 'e he taha pule'i fakalao ha palani 'o e fakalelei'i fakataha mo 'ene fokotu'utu'u; 'e ngofua ke kau 'i he palani 'o e fakalelei'i ha fokotu'u ki hono holoki 'a e ngaahi mo'ua 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga, 'a ia 'oku tu'utu'uni ki ai 'i he kupu 119.

(3) 'I he kole 'a e taha pule'i fakalao, 'e ngofua ke fakaloloa 'a e taimi ki hono fakahu atu 'o e palani fakalelei'i ki he 'aho 'e 30.

(4) Kapau 'e tali 'e he Pangike Pule 'a e palani fakalelei'i, kuo pau leva ke fakahoko 'a e palani fakalelei'i.

(5) Kapau 'e fakapapau'i 'e he Pangike Pule 'oku 'ikai ala ngaue'aki 'a e fakalelei'i pea 'oku totonu ke veteki 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga, kuo pau leva ke 'oatu 'e he Pangike Pule ha tu'utu'uni veteki pea fokotu'u ha taha veteki.

119 Holoki ‘i he ngaahi mo’ua

(1) Kapau ‘e fakapapau’i ‘e he taha pule’i fakalao ko e ngaahi mole ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘oku hoko mei he holo ‘i he mahu’inga ‘o ‘ene ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga pe ‘oku lahi ange ‘i he mahu’inga ‘o ‘ene ngaahi tupu te’eki vahe mo e pa’anga talifaki koe’uhi kae si’i hifo ‘a e mahu’inga fakafuofua ‘o ‘ene ngaahi koloa ‘i he ngaahi mo’ua fakakatoa ‘oku mo’ua ki he kau memipa, pea ‘e ngofua leva ki he taha pule’i fakalao ke ne fokotu’u atu ke vahevahe totonu ‘a e mole ‘i he kau memipa ‘o fakafou ‘i ha holoki ‘i he ngaahi mo’ua ‘oku mo’ua ki he memipa taki taha.

(2) Kapau ‘e fakahoko ‘e he taha pule’i fakalao ha fokotu’u pehe, pea kapau ‘oku tali ‘a e fokotu’u ‘e he tokolahi taha ‘o e kau memipa ‘i ha fakataha ‘oku ui ke fakakaukau’i ‘a e me’a ko ia, kuo pau leva ke fakakau ‘e he taha pule’i fakalao ‘a e fokotu’u ki ha holoki ‘i he ngaahi mo’ua ‘i he palani fakalelei’i ke fakahu atu ke fakakaukau’i ‘e he Pangike Pule.

120 Teemi ‘o e taha pule’i fakalao

Kuo pau ke ngaue ‘a e taha pule’i fakalao kae’oua –

(a) kuo fakalelei’i ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga; pe

(b) kuo ‘oatu ‘e he Pangike Pule ha tu’utu’uni veteki fekau’aki mo e kautaha tanaki mo no pa’anga.

121 Hiki ‘a e pule’i ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga kuo fakalelei’i

Kapau ‘oku fakalelei’i ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga, kuo pau ke fakafoki ‘e he taha pule’i fakalao ‘a hono pule’i ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ki he poate ‘i he ngaahi teemi ‘oku fakapotopoto mo fiema’u ke ta’ofi ha toe hoko ‘a e ngaahi tu’unga na’e tupunga mei ai ‘a e fiema’u ki he pule’i fakalao.

122 Fakamole ‘o e pule’i fakalao

(1) Kuo pau ke fakapapau’i mo tali ‘e he Pangike Pule ha ngaahi fakamole fakapotopoto ‘e kau ki he ngaue ‘o ha taha pule’i fakalao.

(2) Kuo pau ke totongi ‘a e ngaahi fakamole kotoa kuo tali ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga. Kuo pau ke ma’u ‘e he Pangike Pule ha ‘eke ki he ngaahi koloa mo e pa’anga ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ke malu’i ‘a e totongi ‘o e ngaahi fakamole kuo tali.

123 Fakahoko ‘o e ngaahi fakalelei fakangaue

Kuo pau ke fakahoko ‘a e ngaahi fakalelei fakangaue ki mu’a ‘a e ngofua ki ha fakamaau’anga ke -

(a) fakapapau'i ha mafai ki ha 'eke ki he taha pule'i fakalao pe ko e kautaha tanaki mo no pa'anga; pe

(b) ta'ofi pe uesia 'a e fakahoko 'o e ngaahi mafai pe ngaahi fatongia 'o e taha pule'i fakalao.

KONGA IX – VETEKI

VAHE 1 – TU'UTU'UNI VETEKI, NGAAHI FAKAFEPAKI

124 Tu'utu'uni veteki mo e fokotu'u 'o e taha veteki

(1) 'E ngofua ki he Pangike Pule, 'i he tu'utu'uni veteki, ke fokotu'u ha taha veteki pea tu'utu'uni ke veteki 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga kapau -

(a) 'oku kole 'e he poate 'a hono foaki 'o ha tu'utu'uni veteki mo e veteki 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga 'o fakatatau ki ha tu'utu'uni 'o ha fakataha makehe 'a e kau memipa ki hono ngaue'aki ko ia;

(b) 'oku ma'u 'e he Pangike Pule 'oku 'ikai faingamalie 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga, 'e 'ikai lava 'o fakalelei'i pea 'oku 'ikai 'ataa ha patinā fakataha'i fe'unga; pe

(c) kuo fakapapau'i 'e he Pangike Pule ke to'o 'a e laiseni 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga 'o fakatatau ki he kupu 100(1)(h).

(2) Kuo pau ke fakahoko 'a e fakataha makehe 'i he kupu si'i (1) (a) 'i he founga tatau 'o hange ko ia 'oku tu'utu'uni 'i he kupu 148.

125 Tufa 'o e tu'utu'uni

Kuo pau ke tufa 'e he Pangike Pule ha tu'utu'uni veteki 'i he founga tatau 'oku tu'utu'uni ki hono tufa 'o ha tu'utu'uni pule'i fakalao.

126 Toe vakai'i fakangaue mo faka-fakamaau'anga 'o e tu'utu'uni veteki

'E ngofua ke ma'u mai 'e he Poate ha toe vakai'i fakangaue mo faka-fakamaau'anga 'o ha tu'utu'uni veteki 'o hange ko ia 'oku tu'utu'uni 'i he kupu 160 mo e 161.

127 Taha veteki

Kuo pau ke fokotu'u 'e he Pangike Pule ha taha veteki. Kuo pau ke fakahoko 'e he taha veteki 'a e ngaahi ngaue mo e ngaahi fatongia ko ia, 'oku kau ai hono fa'u 'o e ngaahi tohi ngaue, 'oku tui 'a e taha veteki 'oku fiema'u pe ala fiema'u ke fakalahi 'a e mahu'inga 'o e ngaahi koloa pe ngaahi pa'anga 'oku 'ataa ke tufaki ki he kau

memipa mo e kau kuletitoa kehe, ‘i hono faka’ataa pe fiema’u ‘i he Lao ni. Ko e taha veteki ‘oku ‘i he malumalu ‘o e tokanga’i mo e pule’i ‘a e Pangike Pule.

VAHE 2 – PULE’I ‘O E VETEKI

128 Ngaahi ngaue ‘oku ala faka’ataa ‘i he veteki

‘Oku hokohoko atu ‘a e ngaue ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘oku veteki koe’uhi ko e ngaahi taumu’a ‘o e faka’ataa ‘o e ngaahi mo’ua, tanaki mo tufaki ‘a e ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga, mo e veteki ‘a e pisinisi ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga. Tanaki atu ki ai, ‘e ngofua ki he kautaha tanaki mo no pa’anga ke faka’ilo pea faka’ilo ia ke fakamalohi’i ‘a e ngaahi mo’ua mo e ngaahi fatongia kae’oua kuo feliliuaki kakato ‘ene ngaahi ngaue.

129 Totongi huhu’i ‘a e kau ngaue mo e kau ‘ofisa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga

‘Oku ‘ikai ta’ofi ‘i he konga ni ‘a e totongi huhu’i, lolotonga ‘a e veteki ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga, ‘o e kau ngaue mo e kau ‘ofisa ‘oku vahe ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘a ia ko ‘ene ngaahi ngaue ‘oku fakapapau’i ‘e he taha veteki ‘oku fiema’u ke fakahoko totonu mo faka’ekonomika ‘a e veteki. ‘Oku lau ‘a e totongi huhu’i ko ha fakamole ‘o e veteki.

130 Ma’u, fakama’opo’opo, mo e tuku atu ‘o e ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga

Kuo pau ki he taha veteki ke ne ma’u mai mo ma’u ‘a e ngaahi tohi, ngaahi lekooti, ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga, mo e koloa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga; pea fakatau atu, fakamalohi’i ‘a e tanaki ‘o e, mo veteki ‘a e ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga mo e koloa.

131 Faka’ikai’i ‘o e ngaahi ngaue fehu’aki fakakavenga

‘E ngofua ke faka’ikai’i ‘e he taha veteki ha aleapau pe lisi ‘oku te’eki ‘osi hono ‘aonga ‘a ia ‘oku lau ‘e he taha veteki ‘oku fakakavenga ki he kautaha tanaki mo no pa’anga.

132 Ngaahi aleapau ‘oku fakahoko mo e ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga ‘oku hiki ki mu’a ‘a e veteki

(1) Ko ha aleapau ‘oku taumu’a ke fakasi’isi’i pe to’o ‘a e tupu ‘o e taha veteki ‘i ha koloa ‘oku ma’u ‘i he konga ni, ‘o tatau ai pē pe ko e malu’i ki ha no pe ‘i ha fakatau mai, ‘oku ‘ikai ‘aonga ki he taha veteki tuku kehe kapau ko e aleapau -

(a) ‘oku ‘i he tohi;

(b) ‘oku fakahoko ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga mo e taha taki taha ‘oku ‘eke’i ha tupu lahi ‘i he aleapau, kau ai ‘a e taha no, ‘i ha vaha’a taimi fakataha mo e ma’u ‘o e koloa pe pa’anga ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga;

(c) ‘oku tali ‘e he poate fakataha mo e tali ‘i hono lekooti ‘i he ngaahi miniti ‘o e poate; mo

(d) ha lekooti faka’ofisiale ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga hokohoko mei he taimi na’e fakahoko ai.

(2) ‘E ngofua ke fakahoko ‘e he taha veteki ha hopo ‘i ha fakamaau’anga ‘o e lao ko e fakafofonga ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ke toe ‘eke’i, ki he monu’ia ‘o e koloa veteki, ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga na’e hiki ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga ki ha ni’ihi kehe -

(a) ‘i loto ‘i he vaha’a taimi ‘e kamata ‘i he mahina ‘e ono ki mu’a ‘a e veteki ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga pea ngata ‘i he ‘aho ko ia;

(b) ‘a ia na’e ‘ikai ke ma’u ai ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga ha fakakaukau taau; pea

(c) ‘a ia na’e fakahoko ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga mo hono kau hiki ‘i he ‘ilo ‘e ngalingali ke hoko ‘o tokanga ange ki he kaunga ‘o e taha hiki pea kaunga kovi ki he kaunga ‘o e kau kuletitoa kehe.

133 Ngaue, mafai mo e feitu’u ‘o e fakamaau’anga

(1) ‘E ngofua ke faka’ilo ‘a he taha veteki ‘i he hingoa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga; pea taukapo’i ‘a e ngaahi ngaue ‘oku tukuaki’i ki he taha veteki pe ko e kautaha tanaki mo no pa’anga.

(2) Kuo pau ke ‘omai ha faka’ilo ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga pe ko ‘ene taha veteki lolotonga hono ngaue’aki ‘o ha tu’utu’uni veteki ki he fakamaau’anga sivile.

(3) ‘E ngofua ke faile ‘e he taha veteki ha faka’ilo ke tauhi ke tolonga, malu’i, pe tanaki ‘a e ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga pe koloa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga.

(4) Ko ha koloa pe pa’anga pe koloa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘oku kau ai ha ‘eke pe ngaue ‘oku ma’u ‘e he pe ‘e ngofua ke fakapapau’i ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga.

VAHE 3 –NGAAHI ‘EKE FELAVE’I MO E KAUTAHA TANAKI MO NO PA’ANGA ‘OKU VETEKI

134 Ngaahi ‘eke ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga

Kuo pau ki he taha veteki ke ne -

(a) fakapapau’i ‘a e ‘i ai mo e mahu’inga ‘o e ngaahi ‘eke;

(b) faka’ataa ‘a e ngaahi ‘eke ‘oku fakamo’oni’i pea fakapapau’i ‘a e ngaahi palopalema fekau’aki mo e tu’unga ‘aonga ‘o e ngaahi kaunga malu’i;

(c) fakapapau’i pe tukuange ha ‘eke ma’ae pe fakafepaki ki he kautaha tanaki mo no pa’anga;

(d) ‘ikai fakangofua ha ngaahi ‘eke ‘oku ‘ikai fakamo’oni’i, pe kaunga malu’i ‘oku ‘ikai fakamo’oni’i; pea

(e) fakahoko ha ngaahi tufa ki he mo totongi ‘a e kau kuletitoa mo e kau memipa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i he hā mai ‘enau kaunga.

135 Fanongonongo ki he kau kuletitoa mo e kau memipa

(1) Kuo pau ke ‘oatu ‘e he taha veteki ‘a e fanongonongo ki he kau kuletitoa mo e kau memipa ke fakaha mo fakamo’oni’i ‘enau ngaahi ‘eke.

(2) Tanaki atu ki ai, kuo pau ke pulusi ha fanongonongo fakalukufua tu’o taha ‘i he uike hokohoko ‘e tolu ‘i ha nusipepa fakalotofonua ‘o tufa ‘i he ‘aho na’e ngata ai ‘a e ngaahi fakahoko ngaue ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga.

136 Fakamu’omu’a ‘o e ngaahi ‘eke

Kuo pau ke ngaue’aki ‘e he taha veteki ‘a e ngaahi koloa pe nhaagi pa’anga ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ke totongi, ‘i he hokohoko ko eni –

(a) kau kuletitoa ‘oku malu’i ki he ngata’anga ‘o e mahu’inga ‘o ‘enau koloa malu’i;

(b) ngaahi fakamole ‘o e veteki, kau ai ha ponite ‘o e taha malu’i koloa kapau na’e fiema’u ia;

(c) kau fakahu pa’anga;

(d) kau kuletitoa fakalukufua, kau ai ‘a e kau kuletitoa kuo malu’i ‘o a’u ki he ngata’anga ko ‘enau ngaahi ‘eke ‘oku lahi ange ‘i he mahu’inga ‘o ‘enau koloa malu’i; mo e

(e) tufaki ki he kau memipa ke potupotutatau mo e ngaahi ‘inasi ‘oku ma’u ‘e he memipa taki taha.

137 Vahenga ‘o e ‘inasi veteki

(1) Kuo pau ki he taha veteki mei he taimi ki he taimi, kapau ‘oku fiemalie ‘oku faka’ataa ‘e he ngaahi koloa ‘o e veteki ‘a e ngaue ko eni ke malu hono fakahoko, ke ne fakahoko ha tu’unga vahenga ‘o e ‘inasi veteki ki he ngaahi ‘eke kuo fakamo’oni’i ki he fiemalie ‘o e taha veteki; pe feliliuaki ‘e ha fakamaau’anga.

(2) Hili hono veteki ‘a e ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga, kuo pau ke fakahoko ‘e he taha veteki ha toe vahenga ‘o e ‘inasi veteki ki he ngaahi ‘eke na’e fakamo’oni’i pe feliliuaki ki mu’a.

(3) Ki he ngaahi taumu’a ke fakahoko ha toe vahenga ‘o e ‘inasi veteki ‘i he kupu si’i (2), ‘e ngofua ki he taha veteki ke ne tali ‘a e fakamatala ‘o ha pa’anga ke totongi ki ha taha ‘eke ‘a ia ‘oku fakaha ‘i he ngaahi tohi mo e ngaahi lekooti ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga kae ‘ikai ko ha fakamo’oni fakalao ‘o e ‘eke kuo faile ko e fakafofonga ‘o e taha ‘eke’i.

138 Ngaahi ‘eke ‘oku ta’ofi

(1) Kuo pau ke ta’ofi, ha ‘eke ‘oku ‘ikai faile fakataha mo e fakafofonga veteki ‘i loto ‘i he mahina ‘e tolu hili ‘a e ‘aho na’e ‘uluaki ‘oatu ai ‘a e fanongonongo ke fakaha ‘a e ngaahi ‘eke.

(2) Kuo pau ke ta’ofi ha ‘eke ‘oku ‘ikai tali ‘e he taha veteki kae ‘oua kuo faile ha tangi ‘o e ‘ikai tali ‘e he taha veteki ‘o fakatatau ki he ngaahi founga ngaue ‘o e kupu 160 ‘i loto ‘i he uike ‘e 2 hili ‘a e ‘aho na’e fanongonongo ai ‘a e ‘ikai tali.

VAHE 4 – TAHA VETEKI

139 Tukuange ‘o e taha veteki

(1) ‘I hono ma’u kuo ‘ikai fakahoko lelei ‘e he taha veteki ‘a e ngaahi fatongia ‘o e taha veteki ‘i ha founga ‘oku lelei mo totonu pe kuo ne maumau’i ‘a e Lao ni pe ha tu’unga fakapotopoto, fanongonongo pe tu’utu’uni ‘oku fa’u ‘i he Lao ni, ‘e ngofua ki he Pangike Pule ‘i ha tu’utu’uni tukuange ke ne ma’u mo pule’i ‘a e ngaahi tohi, ngaahi lekooti, koloa, ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga, mo e pisinisi ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga.

(2) Kuo pau ki he tu’utu’uni tukuange ke -

(a) tukuange ‘a e taha veteki pea fokotu’u ha taha veteki ‘e hoko hake ke ne fakakakato ‘a e veteki (liquidation) mo e veteki (winding up) ‘a e ngaahi ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘o fakatatau ki he tokanga’i mo e pule ‘a e Pangike Pule; pea

(b) tufa atu ki he taha veteki ‘oku tukuange.

(3) ‘Oku kamata ngaue’aki ‘a e tu’utu’uni tukuange ‘i hono tufa.

140 Fetongi ‘o e taha veteki

Kuo pau ke fokotu’u ‘e he Pangike Pule ha taha veteki ‘e taha ke ngaue ‘i he fakafisi, mate, puke, tukuange, fakali’eli’aki, pe ta’emalava ‘a ha taha veteki.

141 Fepaki ‘a e kaunga fakataautaha

(1) ‘E ‘ikai ngofua ke ma’u ‘e he taha veteki ha koloa pe pa’anga ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘oku veteki pe fakatau mai ha no ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ta‘etomu‘a ma‘u ha tali ‘i he tohi ‘a e Pangike Pule.

(2) ‘E ‘ikai ngofua ke ma’u mai ‘e ha taha veteki mei he veteki ha totongi huhu’i pe tupu ki ha –

(a) monu’ia taautaha fakahangatonu pe ‘ikai fakahangatonu;

(b) monu’ia ‘o ha memipa ‘a e famili ‘o e pe ha taha ‘oku felave’i mo e taha veteki; pe

(c) monu’ia ‘o ha kautaha fakapisinisi ‘a ia ‘oku felave’i mo e taha veteki, kehe ange mei he kautaha tanaki mo no pa’anga.

142 Totongi huhu’i

‘Oku ‘i ai ‘a e totonu ‘a e taha veteki ke ne ma’u ha totongi huhu’i fakapotopoto lolotonga ‘a e veteki ‘i hono fakapapau’i ‘a e Pangike Pule.

VAHE 5 – KAKATO ‘O E VETEKI

143 Lipooti ‘o e veteki mo e vahevahe

Kuo pau ke fakahu atu ‘e he taha veteki ha lipooti ki he Pangike Pule ‘i loto ‘i he mahina ‘e 3 ‘o e kakato ‘a e veteki ‘o fakaha ai kuo fakahoko ‘a e vahevahe pea ‘oku kakato ‘a e veteki.

144 Kaniseli ‘o e laiseni

Kuo pau ki he Pangike Pule, ‘i hono ma’u mo tali ‘a e lipooti ‘oku fakahoko ‘i he kupu 143, ke to’o mo kaniseli ‘a e laiseni ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga.

KONGA X – VETEKI TAU’ATAINA

145 Tali ‘e he Pangike Pule

‘E ‘ikai ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ke kau ki ha veteki tau’ataina, tuku kehe ‘o ka ta‘etomu‘a ma‘u ha tali ‘i he tohi ‘a e Pangike Pule.

146 Tu'utu'uni 'a e poate

Tuku kehe 'o ka kuo foaki 'e he Pangike Pule ha tu'utu'uni veteki, 'e ngofua ke ngaue'aki 'e he poate ha tu'utu'uni 'o fokotu'u atu ai 'a e veteki (dissolution) tau'ataina 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga pea mo tu'utu'uni 'a e fakahu atu 'a e fehu'i 'o e veteki ki he kau memipa 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga.

147 Fanongonongo ki he Pangike Pule 'a e veteki 'oku fokotu'u

'Ikai toe tomui ange 'i he 'aho 'e 5 hili 'a e 'aho 'oku ngaue'aki ai 'a e tu'utu'uni 'a e poate 'o fokotu'u atu ai 'a e veteki tau'ataina, kuo pau ke fakaha 'e he 'ofisa tu'utu'uni 'o e poate ki he Pangike Pule 'i he tohi 'o fekau'aki mo e ngaahi 'uhinga ki he veteki 'oku fokotu'u.

148 Fakataha makehe 'o e kau memipa ke veteki

(1) Kuo pau ke tufa 'a e fanongonongo 'o e fakataha makehe ke fakakaukau'i 'a e veteki tau'ataina ki he memipa taki taha 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga mo e Pangike Pule 'i loto 'i he 'aho 'e 10 'o e 'aho fakataha.

(2) Kuo pau ke ui ha fakataha makehe 'o e kau memipa ke fakakaukau'i 'a e veteki 'oku fokotu'u. 'E 'ikai ngofua ke fakahoko 'a e fehu'aki kae'oua ko e tokolahi taha 'o e kau memipa kotoa 'o tatau ai pē pe 'oku 'i ai pe 'ikai, 'oku nau fili ke veteki (dissolve) mo veteki (liquidate) 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga.

149 Ngaahi fakahoko ngaue 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga ki mu'a pea hili 'a e fili

(1) 'I he hili pē 'a e fanongonongo 'i he kupu 150(1), 'e ngofua ke fakangatangata 'e he Pangike Pule 'a e pule pe 'oatu ha tu'utu'uni fekau'aki mo e hokohoko atu 'a e pisinisi 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga 'o fakatatali 'a hono fakakaukau'i 'o e veteki tau'ataina 'e he kau memipa.

(2) 'E ngofua ki he Pangike Pule, 'i he fakakaukau ma'ata'ata pē 'a'ana, ke tu'utu'uni, lolotonga 'a e vaha'a taimi ko ia, kuo pau ke 'ikai toho 'e ha memipa ha mahu'inga fakakatoa 'oku lahi ange 'i he mahu'inga ke fakapapau'i 'e he Pangike Pule.

(3) Kuo pau ke 'ikai fakapa'anga ha ngaahi fakaloloa fo'ou 'o e tanaki mo no pa'anga 'i loto 'i he vaha'a 'o e ngaue'aki 'e he kau poate talekita 'a e tu'utu'uni 'oku fokotu'u atu ai 'a e veteki tau'ataina mo e fakataha memipa 'oku ui ke fakakaukau'i 'a e veteki tau'ataina, tuku kehe 'a hono foaki 'o e ngaahi no 'oku malu'i kakato 'e ha palomesi aleapau 'o e ngaahi fakahu pa'anga mo hono fakapa'anga 'a e ngaahi tukupa ki he no hulu kuo tali ki mu'a 'a e ngaue'aki 'o e tu'utu'uni.

(4) Kapau ‘oku pau ‘a e fili ke veteki (dissolve) pe veteki (liquidate) ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga, ‘e ngofua ke fakahoko ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga ‘a e pisinisi ko ia ‘oku felave’i mo e veteki.

150 Fanongonongo ki he Pangike Pule ‘a e fili pau ke veteki

(1) Kuo pau ke fakaha ‘e he palesiteni mo e sekelitali ‘o e poate ki he Pangike Pule ‘a e fili pau ‘o e kau memipa ke veteki pea kole ha ngofua ki hono veteki ‘i loto ‘i he ‘aho ‘e 5 ‘o e fakataha makehe ‘a e kau memipa. ‘Oku totonu ke fakakau ‘i he fanongonongo ha lisi ‘o e ngaahi hingoa mo e ngaahi tu’asila ‘o e kau ‘ofisa mo e kau talekita ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga fakataha mo e fanongonongo.

(2) ‘E ngofua ke tali ‘e he Pangike Pule ha kole ‘i he kupu si’i (1) kapau ‘oku ‘ikai veteki ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga pea ‘i ai ‘a e koloa pa’anga vave fe’unga pe ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga ke liliu ki he pa’anga vave ke totongi fakafoki ki he kau fakahu pa’anga mo e kau kuletitoa kehe ‘o ‘ikai toe toloi.

151 Fokotu’u ‘o e taha veteki

Kuo pau ke fokotu’u ‘e he poate ha taha veteki ‘o fakatatau ki he fakangofua ‘a e Pangike Pule ‘i loto ‘i he ‘aho ‘e 10 ‘o e fakangofua ‘a e veteki. Kuo pau ki he taha veteki ke –

(a) tauhi mo tanaki ‘a e ngaahi koloa pe ngaahi pa’anga ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga;

(b) veteki ‘a e ngaahi ngaue ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga;

(c) tukuange ‘a e ngaahi mo’ua ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga;

(d) vahevahe ‘a e ngaahi koloa ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga; pea

(e) fakahoko ha ngaue kehe ‘oku fiema’u pea felave’i mo e veteki ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga.

152 Tokanga’i ‘o e veteki tau’ataina ‘e he Pangike Pule

(1) Kuo pau ki he founga ‘o e veteki tau’ataina ke ‘i he malumalu ‘o e tokanga’i ‘e he Pangike Pule, ‘a ia ‘e ngofua ki ai ke kole ‘a e ngaahi lipooti ko ia pea fakahoko ‘a e sivi ko ia ‘oku ne tui ‘oku fiema’u.

(2) Ko ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘oku lolotonga ‘i he ngaue ‘o e veteki (dissolution) mo e veteki (liquidation) tau’ataina ‘oku kei ‘i he malumalu ‘o e Lao ni, kau ai hono ngaahi tu’utu’uni fakamalohi’i. Kuo pau ke fakangofua ‘a e palani ‘o e veteki ‘e he Pangike Pule.

(3) Kapau ‘e fakapapau’i ‘e he Pangike Pule, kau ai ‘a e lolotonga ‘i he veteki ko ia, ‘oku ‘ikai fakapapau’i ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga ha veteki ‘oku hokohoko lelei pe ‘oku ‘ikai ke faipau ki he Lao ni pe ha ngaahi tu’utu’uni ‘oku

‘oatu ‘e he Pangike Pule, kuo pau ke veteki ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘o fakatatau ki he Konga IX ‘o e Lao ni.

KONGA XI – KAUTAHA ‘O E KAUTAHA TANAKI MO NO PA’ANGA

153 Fokotu’u mo e konisitutone ‘o e kautaha ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga

(1) ‘E ngofua ke fokotu’u mo laiseni ha kautaha ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i he Lao ni, ‘a ia kuo pau ke kau ‘i hono kau memipa ‘a e kotoa ‘o e ngaahi kautaha tanaki mo no pa’anga kuo laiseni ‘i he Lao ni.

(2) Kuo pau ki he kautaha ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga, koe’uhi ko e taumu’a ‘o e Lao ni ke hoko ko ha kautaha tanaki mo no pa’anga. Kuo pau ke fakama’opo’opo, tokoni’i mo faka’ai’ai ‘a e ngaahi kautaha tanaki mo no pa’anga kotoa pea kuo pau ke fakahoko ‘a e ngaahi fatongia ko ia ‘a ia ‘e ngofua ke tu’utu’uni ‘e he’ene kau memipa tefito.

(3) ‘E ngofua ki he kautaha ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ke -

(a) totongi ‘a e tu’unga fakamaketi ‘o e fakamatala pa’anga ‘i he’ene pule;

(b) ‘inivesi ‘i he pa’anga, ngaahi malu’i ‘a e pule’anga, ngaahi ‘inivesi kuo malu’i ‘a e pule’anga pe ngaahi ‘inivesi kehe ‘a ia ‘e fakangofua ‘e he Pangike Pule; pea

(c) fokotu’u ha komiti ‘inivesi.

(4) Kuo pau ke kau ‘i ha komiti ‘inivesi ‘oku fokotu’u ‘o fakatatau ki he kupu si’i 3(c) ha ni’ihi taautaha ‘oku nau mahino’i lelei ‘a e ngaahi fakatau’utamaki ‘o e ‘inivesi mo e pule’i ‘o e veteki pea kuo pau ke fokotu’u ki he teemi lahi taha ‘e ua ‘o e ta’u ‘e tolu taki taha.

(5) Kuo pau ke fokotu’u ‘e he komiti ‘a e ngaahi tu’utu’uni ngaue ‘inivesi ‘o e kautaha ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga pea fakama’opo’opo mo siofi ‘a ‘ene ‘inivesi fakapotungaue.

KONGA XII – NGAAHI HIA

154 Lau’ikovi

(1) ‘Oku fakahoko ‘e ha taha ha hia kapau ko e taha ko ia ‘oku ne fakahoko, tufa takai pe ‘ave ki ha taha kehe ha fakamatala loi ‘oku ne pa’usi’i ‘a e tu’unga fakapa’anga ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i he taumu’a ke fakalavea’i ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga ko ia; pe fakahinohino, tokoni’i, ma’u, pe fakaloto’i ha taha kehe ke ne fakahoko, tufa takai, pe ‘ave ha fakamatala loi

‘oku ne pa’usi’i ‘a e tu’unga fakapa’anga ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘i he taumu’a ke fakalavea’i ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga ko ia.

(2) Ko ha hia ‘i he kupu ni ‘oku ala tautea ‘i he halaia ki he ngaue popula ‘i ha vaha’a taimi ‘oku ‘ikai laka hake ‘i he ta’u ‘e 3 pe ki ha mo’ua pa’anga ‘oku ‘ikai lahi hake ‘i he $10,000 pe fakatou’osi.

155 Fakaha ‘o e fakamatala fakapulipuli

‘Oku fakahoko ‘e ha talekita, ‘ofisa, pe taha ngaue ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ha hia kapau ‘oku fakaha ‘e he taha ko ia ‘i he ‘ilo pau ‘a e fakamatala fakapulipuli ‘oku ma’u ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga kae ‘ikai ‘i ai ha ngofua pea ‘oku ala mo’ua ki he ngaue popula ki ha vaha’a taimi ‘oku ‘ikai laka hake ‘i he ta’u ‘e 10 pe ki ha mo’ua pa’anga ‘oku ‘ikai lahi hake ‘i he $100,00 pe fakatou’osi.

156 Fakafetongi ki he no, ‘inivesi, pe fakatau mai

(1) Kapau ‘oku fekau’i pe ma’u ‘i he ‘ilo pau ‘e ha talekita, memipa komiti, ‘ofisa, pe taha ngaue ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga, fakahangatonu pe ‘ikai fakahangatonu, ha fakafetongi ki hono fakahoko ‘e he kautaha tanaki mo no pa’anga ha no pe ‘inivesi pau pe fakatau mai ha koloa, ‘oku fakahoko ‘e he taha ko ia ‘a e hia.

(2) Ko ha hia ‘oku fakahoko ‘i he kupu ni ‘oku ala tautea ‘i he halaia ki he ngaue popula ki ha vaha’a taimi ‘oku ‘ikai laka hake ‘i he ta’u ‘e 10 pe ki ha mo’ua pa’anga ‘oku ‘ikai lahi hake ‘i he $1,000,000 pe fakatou’osi.

157 No ki ha taha ‘ikai memipa

(1) Kapau ‘oku faka’ataa ‘i he ‘ilo pau ‘e ha talekita, memipa komiti, ‘ofisa, pe taha ngaue ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ha no ke fakahoko ki ha taha ‘ikai memipa, ‘oku fakahoko ‘e he taha ko ia ‘a e hia.

(2) Ko ha taha ‘oku ne fakahoko ha hia ‘oku fakamatala’i ‘i he kupu si’i (1) ‘oku ala mo’ua ki he kautaha tanaki mo no pa’anga ki he mahu’inga kuo no. Ko e ta’efakalo ‘o e no ‘oku ‘ikai ko ha taukapo ‘i ha ngaue ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga ke toe tanaki ‘a e no.

(3) Ko e fakalahi ‘o e tanaki mo no pa’anga ki ha taha ‘ikai memipa ke kaungā-fakahoko no mo ha memipa ‘oku ‘ikai kau ia ki hono fakahoko ha no ki ha taha ‘ikai memipa.

158 Ngaahi fakamatala pe ngaahi tohi ngaue loi mo e faka’auha ‘o e ngaahi lekooti

(1) ‘Oku fakahoko ‘e ha taha ha hia kapau ko e taha ko ia ‘i he ‘ilo pau pea ‘i he taumu’a ke kākā –

(a) ‘oku ne fakahoko ha fakahu kākaai’i ki ha lekooti, lipooti, pe fakamatala ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga; pe

(b) ‘i he felave’i mo ha sivi pe fakatotolo ‘o ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘e he Pangike Pule, ‘oku ne fakahāhā ha pepa, me’angaue, pe malu’i ‘oku loi pe ‘oatu ‘i ha’ane fuakava ha tali ‘oku loi ki ha fehu’i ‘oku felave’i fakahangatonu mo e sivi pe fakatotolo ‘oku ‘eke ki he taha ko ia ‘e he fakafofonga ‘o e Pangike Pule.

(2) ‘Oku fakahoko ‘e ha taha ha hia kapau ‘oku ne to’o, faka’auha, pe fufuu’i ‘i he ‘ilo pau ha lekooti ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ki he taumu’a ke fufū ha mo’oni’i me’a pe fakamatala mei he fakafofonga ‘o e Pangike Pule.

(3) Ko ha hia ‘i he kupu ni ‘oku ala tautea ‘i he halaia ki he ngaue popula ki ha vaha’a taimi ‘oku ‘ikai laka hake ‘i he ta’u ‘e 10 pe ki ha mo’ua pa’anga ‘oku ‘ikai lahi hake ‘i he $1,000,000 pe fakatou’osi.

159 Tautea mo e tu’utu’uni fakangaue

(1) Kapau ‘e ‘ikai faipau ha kautaha tanaki mo no pa’anga pe taha kehe ki ha tu’utu’uni (order), tu’utu’uni (directive) pe tu’unga fakapotopoto ‘oku ‘oatu ‘e he Pangike Pule, ‘e ngofua ki he Pangike Pule, hili hono ‘oatu ‘o e fanongonongo, ke sivi’i ha tautea fakangaue ki he kautaha tanaki mo no pa’anga, taha kuo vahe’i, pe fakatou’osi, ‘i ha mahu’inga ‘oku ‘ikai si’i hifo ‘i he $100 pe lahi ange ‘i he $10,000 taki taha ki he ‘aho taki taha ‘o e maumau’i ‘o e tu’utu’uni.

(2) ‘E ‘ikai ngofua ki he kautaha tanaki mo no pa’anga ke totongi fakafoki pe faka’ataa ha taha ki ha konga ‘o e tautea fakangaue.

(3) ‘E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga pe ko ha taha kehe kuo fakahoko ki ai ‘a e sivi’i ‘o e ngaahi tautea fakangaue ke ma’u mai ha toe vakai’i fakangaue mo faka-fakamaau’anga ‘i ai ‘a ia ‘oku tu’utu’uni ‘i he kupu 160.

KONGA XIII – TOE VAKAI’I FAKANGAUE MO FAKA-FAKAMAAU’ANGA

160 Toe vakai’i fakangaue mo e toe vakai’i faka-fakamaau’anga

(1) ‘E ngofua ki ha fa’ahi ‘oku loto mamahi kaunga tonu ‘i ha tu’utu’uni aofangatuku pe tu’utu’uni ‘a e Pangike Pule pe ha tu’utu’uni ‘o ha taha veteki ki ha ‘eke ke, ‘i loto ‘i he ‘aho ‘e 14 ‘o e foaki ‘o e tu’utu’uni (order) pe tu’utu’uni (decision) ko ia, ke ma’u mai ha toe vakai’i fakangaue ‘i ai ‘aki hono faile ha kole ke toe vakai’i ‘i he Fakamaau’anga Lahi ‘o Tonga.

(2) Kuo pau ke toe vakai’i ‘e he Fakamaau’anga Lahi ‘o Tonga ‘a e tu’utu’uni (order) pe tu’utu’uni (decision) ‘a e Pangike Pule pe taha veteki pea ‘oatu ‘ene

tu'utu'uni pē 'a'ana ke fakapapau'i, liliu, tauhi fakalao pe tuku ki he tafa'aki ha tu'utu'uni (order) pe tu'utu'uni (decision).

(3) Kuo pau ke 'oatu 'e he Fakamaau'anga Lahi 'o Tonga 'ene tu'utu'uni 'i loto 'i he mahina 'e 2 'o e 'aho na'e faile ai 'a e kole ke toe vakai'i pea kuo pau ke 'ikai fakafepaki'i.

(4) Kuo pau ke 'ikai uesia 'iate ia pē 'e ha faile 'o ha kole ki he toe vakai'i fakangaue pe faka-fakamaau'anga ha ta'ofi fakataimi 'o ha tu'utu'uni 'oku fakahoko pe fakafuofua kuo hilifaki 'e he Pangike Pule.

161 Toe vakai'i fakangaue pe faka-fakamaau'anga 'o e ngaahi tu'utu'uni pule'i fakalao mo e veteki

(1) 'E ngofua ki he poate 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke ma'u mai ha toe vakai'i fakangaue mo faka-fakamaau'anga 'o e ngaahi tu'utu'uni pule'i fakalao mo e veteki 'a ia 'oku fakaha 'i he kupu 160, ka kuo pau ki he vaha'a taimi 'oku tuku atu ki he faile mo e ngaue ki he me'a ko ia ke 'i he me'a 'oku tu'utu'uni 'i he kupu ni.

(2) Kapau 'oku faile 'e he poate 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga ha kole ki ha toe vakai'i fakangaue 'o ha tu'utu'uni pule'i fakalao pe ha veteki, kuo pau ke fokotu'u taimi totonu 'e he Fakamaau'anga Lahi 'o Tonga ha 'aho 'o e hopo 'i he toe vakai'i ko ia.

(3) Kuo pau ke 'oatu taimi totonu 'e he Fakamaau'anga Lahi 'o Tonga ki he kautaha tanaki mo no pa'anga ha fanongonongo 'o e 'aho, taimi mo e feitu'u 'o e hopo.

(4) 'I loto 'i he 'aho 'e 14 'o ha hopo, kuo pau ke 'oatu 'e he Fakamaau'anga Lahi 'o Tonga 'a 'ene tu'utu'uni 'o fakapapau'i, liliu pe fakaha 'oku ta'etotonu 'a hono 'oatu 'o e tu'utu'uni pule'i fakalao pe veteki.

(5) Kuo pau ke aofangatuku ha tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga Lahi 'o Tonga.

KONGA XIV – NGAAHI ME'A KEHE

162 Ngaahi 'aho pisinisi, ngaahi 'aho malolo fakapule'anga, pisinisi mo e ngaahi fehu'aki

(1) 'I he kupu ni, ko e lea –

"'aho pisinisi" 'oku 'uhinga ko e konga 'o ha 'aho 'oku 'ataa ai ha kautaha tanaki mo no pa'anga ki he kakai ki hono fakahoko kotoa 'o hono ngaahi fatongia pe ngaahi fehu'aki;

"'aho malolo fakapule'anga" 'oku 'uhinga ki ha 'aho 'a ia 'i he lao 'oku vahe'i pe 'iloa ko ha 'aho malolo fakapule'anga; mo e

"fehu'aki" 'oku 'uhinga ki ha taha pe lahi ange 'o e ngaahi fatongia mo e ngaahi 'elemeniti 'o e pisinisi 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga pea kau ai, kae 'ikai fakangatangata ki he, ma'u mai pe 'oatu 'o ha fanongonongo; ma'u mai pe tali 'o e ngaahi fakahu pa'anga; fe'ave'aki, tali, totongi, fakata'e'aonga'i mo e 'oatu ha fanongonongo hono fakata'e'aonga'i 'o e ngaahi me'a; mo hono ngaahi fatongia mo e ngafa fekau'aki mo ia kotoa; pea ko e lea "fehu'aki" 'oku 'uhinga ki he fakahoko pe 'ikai fakahoko 'a ia ko hono ola ko ha fehu'aki.

(2) 'Oku lau ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku tapuni 'i ha 'aho, pe konga 'o ha 'aho, kapau 'oku 'ikai 'ataa ki he kakai ki hono fakahoko kotoa 'o hono ngaahi fatongia pe ngaahi fehu'aki.

(3) Kuo pau ke tapuni 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga 'i he ngaahi 'aho Sapate mo e ngaahi 'aho malolo fakapule'anga kotoa. Kapau 'oku tapuni ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'o fakatatau ki he kupu si'i (2), 'oku 'ikai ke 'i ha fatongia pe ngafa ke fakahoko 'ene pisinisi pe fakahoko ha fehu'aki.

(4) 'E ngofua ke lau ha fanongonongo, me'a (item), pe fakahu 'o e pa'anga 'oku ma'u 'i ha 'aho malolo fakapule'anga fakalao kuo ma'u 'i he fakaava 'o e 'aho pisinisi hoko, pea 'e ngofua ke lau ha fehu'aki pe pisinisi kehe 'a ia 'e pe 'oku totonu ke hoko pe kuo fehu'aki 'i ha 'aho malolo fakapule'anga kuo toloi 'i he lao ki he 'aho pisinisi hoko.

(5) 'E ngofua ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke fokotu'u 'a e ngaahi houa faka'aho 'o e 'aho pisinisi taki taha 'a ia 'e lolotonga 'ataa ai hono ngaahi va'a pe ngaahi 'ofisi taki taha.

163 Tapuni lolotonga 'a e ngaahi me'a fakafokifa mo e ngaahi 'aho makehe kehe

(1) 'I he kupu ni, ko e lea -

"me'a fakafokifa" 'oku 'uhinga ki ha tu'unga pe me'a 'oku hoko, mo'oni pe tu'u fakatu'utamaki, 'a ia 'e ala kaunga lahi ki he fakahoko 'a e ngaahi fakahoko pisinisi angamaheni 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga pe 'oku ne tuku mai ha fakatu'utamaki 'oku 'amanaki ke hoko pe 'oku lolotonga hoko ki he malu (safety) pe malu (security) 'o ha ni'ihi pe koloa, pe fakatou'osi. Kae 'ikai fakangatangata 'a e fakalukufua 'o e me'a ki mu'a, 'e ala hoko, fakatupunga, pe 'amanaki ke hoko ha me'a fakafokifa ko e ola 'o e taha pe lahi lahi ange, mo'oni pe tu'u fakatu'utamaki, 'o e ngaahi me'a ni – vela; tafea; mofuike; afaa; havili, 'uha, pe ngaahi matangi kehe; ngaahi va tamaki fakangaue mo ha ngaahi fakafepaki; mate 'a e 'uhila; tonounou fakafefononga'aki; veuki 'o e ngaahi me'angaue fetu'utaki; si'isi'i 'a e lolo, me'akai, me'a ki he fefononga'aki, pe ngaue; ngaahi kaiha'a fakamalohi pe ngaahi kaiha'a fou 'i he hae fale pe feinga ke kaiha'a fakamalohi pe kaiha'a fou 'i he hae fale; 'ohofi pe fakamanamana ke 'ohofi mo'oni 'a e fili; ngaahi to'umahaki pe ngaahi maumau kehe; pa 'o ha vela; mo e ngaahi fakamaveuveu, ngaahi fepakipaki fakasivile, mo e ngaahi ngaue kehe ta'efakalao pe fakalilifu, 'a ia 'oku mo'oni pe tu'u fakatu'utamaki; mo e

"'Ofisi" 'oku 'uhinga ki ha feitu'u 'a ia 'oku fakamafai ai ha kautaha tanaki mo no pa'anga ke fehu'aki 'ene pisinisi pe fakahoko ha ngaahi ngaue 'oku felave'i mo hono pisinisi.

Ko e ngaahi fakamafai 'i heni 'oku tuku atu ki ha kautaha ke tapuni 'o ka hoko ha me'a fakafokifa 'oku 'uhinga pea kau ki ai 'a e mafai ke 'ikai 'ataa 'i ha 'aho fakapisinisi pea, kapau 'oku 'ataa, ke tapuni pea ta'ofi fakataimi 'a e pisinisi.

(2) 'I he taimi 'oku pehe ai 'e he Pangike Pule 'oku 'i ai pe 'oku 'amanaki ke hoko ha me'a fakafokifa, 'e ngofua ki ai, 'i ha fanongonongo, ke fakamafai 'a e ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku tu'u 'i he 'elia pe ngaahi 'elia 'oku uesia ke tapuni. Ko e ngaahi kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku uesia 'i ha fanongonongo pehe 'e ngofua ke tapuni pea 'e ngofua ke kei tapuni ai pē kae'oua kuo fanongonongo 'e he Pangike Pule kuo 'osi 'a e me'a fakafokifa, pe kae'oua kuo fakapapau'i 'e he kau 'ofisa 'o e kautaha 'i he taimi vave taha kuo totonu ke toe fakaava.

(3) 'I he taimi pē 'oku pehe ai 'e he kau 'ofisa 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku 'i ai ha me'a fakafokifa, pe 'oku 'amanaki ke hoko, 'a ia 'oku ne uesia, pe te ne ala uesia, 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga, kuo pau ke nau ma'u 'a e mafai, 'i hono fakahoko fakapotopoto 'a 'enau fakakaukau ma'ata'ata pē, ke tapuni 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga 'i ha 'aho pe ngaahi 'aho fakapisinisi lolotonga 'a e hokohoko atu 'o e me'a fakafokifa ko ia, 'o tatau ai pē pe 'oku te'eki ke tuku atu pea 'ikai tuku atu 'e he Pangike Pule ha fanongonongo 'o e me'a fakafokifa. 'E ngofua ki he 'ofisi ko ia 'oku tapuni ke kei tapuni ai pē 'o a'u ki he taimi 'e toki fakapapau'i ai 'e he kau 'ofisa kuo 'osi 'a e me'a fakafokifa pea ki ha toe taimi mei ai 'e ala fakapotopoto ke fiema'u ke toe fakaava ai. Ka, 'e 'ikai ngofua 'i ha me'a pē ke kei tapuni 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga ko ia 'o fakatatau ki he kupu si'i ko eni 'o lahi ange 'i he houa hokohoko 'e 48, 'ikai kau ai 'a e ngaahi 'aho malolo fakapule'anga, ta'ekole 'a e fakangofua 'o e Pangike Pule.

(4) Kuo pau ke 'oatu 'e ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku tapuni 'i he kupu si'i (3) ha fanongonongo 'o 'ene ngaue ki he Pangike Pule 'i he taimi lelei 'oku faka'ataa fakapotopoto 'i he ngaahi tu'unga pea 'i ha ngaahi founga 'oku 'ataa fakapotopoto.

(5) 'E ngofua ke tapuni 'e he kau 'ofisa 'o ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'a e kautaha tanaki mo no pa'anga 'i ha 'aho pe ngaahi 'aho 'oku vahe'i 'i he fanongonongo 'a e Fale Alea ko ha 'aho pe ngaahi 'aho fakamamahi, fakafiefia, pe fakamanatu makehe kehe.

164 Ngaahi me'a mahu'inga 'oku hoko, fiema'u ke fanongonongo

(1) Kuo pau ke fanongonongo 'e he kautaha tanaki mo no pa'anga kotoa ki he Pangike Pule 'a e hoko 'o ha taha 'o e ngaahi me'a 'oku lisi 'i he kupu si'i (2) 'aki hono faile ha fakaha 'i ha foomu 'e toki fakamahino pau 'e he Pangike Pule. Kuo pau ke kau 'i he foomu 'a e fika mo e 'ulu'itohi 'o e ngaahi me'a kotoa 'oku ala hoko, fakataha mo ha fakama'opo'opo 'o e me'a taki taha. Kuo

pau ke fakamo'oni'i 'e he Pule Ngaue 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga 'a e ngaahi foomu kuo kakato ki he mo'oni mo e totonu.

(2) Kuo pau ke faile 'a e ngaahi me'a 'oku hoko 'i he ngaahi foomu fakaha 'i loto 'i he 'aho 'e 10 mei he hoko 'o e mea ko ia –

(a) ko e tanaki atu, fakafisi, pe tukuange 'o ha talekita, memipa komiti, 'ofisa, 'atita mei tu'a, pe fale'i mei tu'a;

(b) ko hono ma'u pe fakafoki 'o ha koloa pe pa'anga pe ngaahi koloa pe ngaahi pa'anga 'a ia ko hono mahu'inga 'oku lahi ange 'i he peseti 'e 20 'o e sino'i pa'anga ngaue 'i he 'aho 'o e kuata faka'osi ki mui ni mai;

(c) ha liliu 'i he fale'i fakalukufua;

(d) ha veuki 'a hono tokanga'i lelei 'o e malu'i;

(e) ha no fakalahi 'oku ne fakatupu 'a e mahu'inga fakakatoa 'o e ngaahi no 'i he 70(1)(d) ke lahi hake 'i he peseti 'e 20 'o e sino'i pa'anga ngaue 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga; mo e

(f) hia 'oku mahamahalo'i kuo fakahoko ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga pe kautaha ngaue. Ka, kuo pau ke 'ikai fakatupu ha mo'ua 'e ha kautaha tanaki mo no pa'anga pe kautaha ngaue ko e ola hono fakahoko ha feinga 'i he loto lelei ke fakakakato 'a e fiema'u fakaha ko eni.

(3) Kuo pau ki ha kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku 'ikai ke faile ha foomu fakaha 'i loto 'i he 'aho 'e 10 hili 'a e hoko ko ia ke ngaue'aki ki ai ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he $10,000.

165 Tauhi mo e faka'auha 'o e ngaahi lekooti pau

(1) Kuo pau ke tauhi ma'u 'a e ngaahi lekooti ko eni 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga 'o tatau ai pē pe 'i hono 'uluaki foomu pe ko ha tatau (copy) pe tatau (reproduction) 'oku faipau ki he kupu si'i (4) –

(a) laiseni, ngaahi tu'utu'uni, mo e ngaahi fakatonutonu;

(b) tohi 'akauni fakalukufua mo e ngaahi tohi 'akauni si'i poupou;

(c) ngaahi miniti 'o e ngaahi fakataha 'a e kau memipa, poate, Komiti 'o e Tanaki mo No Pa'anga mo e Komiti Tokanga'i;

(d) ngaahi lipooti 'atita mo e ngaahi fakakaukau, 'i he kupu 40 pe 41, mo ha ngaahi tohi tanaki atu, ngaahi pepa ngaue poupou, mo e ngaahi fetu'utaki 'i he vaha'a 'o e 'atita mo e kautaha tanaki mo no pa'anga 'oku felave'i mo e 'atita; mo e

(e) ngaahi lisi 'o e ngaahi lekooti kuo faka'auha.

(2) Kuo pau ke tauhi 'a e ngaahi lekooti ko eni 'o e kautaha tanaki mo no pa'anga, kapau 'oku ngaue'aki, 'o tatau ai pē pe 'i hono 'uluaki foomu pe ko ha tatau (copy) pe tatau (reproduction) 'oku faipau ki he kupu si'i (4), ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai toe si'i hifo 'i he ta'u 'e 7 –

(a) ngaahi tohi palanisi mo e ngaahi fakamatala ‘o e pa’anga hu mai mo e ngaahi fakamole;

(b) ‘inasi taautaha mo e ngaahi lekooti ‘o e no;

(c) ngaahi lekooti ‘o e pepa mo e pa’anga;

(d) ngaahi ‘akauni ‘o e pa’anga ‘oku fakataha’i;

(e) ngaahi lekooti ki he vahenga ‘o e ‘inasi;

(f) ngaahi lekooti ‘o e fakamole;

(g) ngaahi lipooti ‘o e tu’unga fakapa’anga;

(h) ngaahi lekooti ‘inivesi kuo fuoloa;

(i) fakama’opo’opo ‘o e fakamo’oni’i ‘a e ‘akauni ‘o e komiti tokanga’i pe ‘atita pe ko hono tatau ‘a ia ‘oku teuteu’i ‘e ha taha tauhi tohi fakapule’anga kuo fakamo’oni’i; mo e

(j) ngaahi tohi kole kuo tapuni ki he memipa mo e ngaahi aleapau ki he ‘akauni vahevahe.

(3) Kuo pau ke ‘ikai lau ha mo’ua ki ha kautaha tanaki mo no pa’anga ‘o faka’auha ai ha ngaahi lekooti hili ‘a e ‘osi ‘o e vaha’a taimi ‘oku tu’utu’uni ‘i he kupu si’i (2), pea ‘i ha ‘uhinga pe ngaahi hopo ‘oku ui ai pe fekau’i ha lekooti pe ngaahi faile pehe mei he kautaha tanaki mo no pa’anga pe ko ha taha ngaue ‘i ai, ko ha fakaha kuo faka’auha ‘a e ngaahi lekooti pe ngaahi faile ko ia ‘o fakatatau ki he ngaahi teemi ‘o e kupu ni ‘oku ne fakatupu ha ‘uhinga fe’unga ki he ‘ikai ke fa’u ia.

(4) ‘E ngofua ke fa’u ‘e ha kautaha tanaki mo no pa’anga ha tatau (copy) pe tatau (reproduction) ‘o ha taha ‘o hono ngaahi lekooti ‘i he ngaahi founga ko eni -

(a) lau’i ta;

(b) lau’i ta ‘ata si’isi’i;

(c) me’a tauhi fakakomipiuta; pe

(d) fa’u me’a ‘i he filimi.

(5) Kapau ‘oku fa’u ‘a e tatau (copy) pe tatau (reproduction) ‘i he founga ko ia ‘oku hā ki tu’a ai ‘a e peesi taki taha ‘i hono fakakatoa pea ‘oku fakamo’oni’i (certified) pe fakamo’oni’i (authenticated) totonu ‘e ha ‘ofisa fai fatongia ‘o e kautaha tanaki mo no pa’anga ‘a ia ‘oku ne tokanga’i ‘a hono tauhi ‘o e ngaahi lekooti, ko e tatau (copy) pe tatau (reproduction) pe ha tatau (copy) pe tatau (reproduction) kuo fakamo’oni’i (certified) pe fakamo’oni’i (authenticated) totonu ‘i ai, kuo pau ke fakahu mai pea ma’u mai ko e fakamo’oni ‘i he mafai mo hono ngaue’aki tatau ‘o hange ko e ‘uluaki lekooti.

166 Fakataimi

Kuo pau ke lau ha kautaha tanaki mo no pa’anga kuo lesisita ‘o fakatatau ki he Lao ki he Kautaha Tanaki mo Nō Pa’anga (Vahe 16.05) kuo laiseni ‘o fakatatau ki he Lao ni ki ha vaha’a taimi ko e mahina ‘e 3. Kapau ‘e ‘i he ngata ‘a e vaha’a taimi ko ia, ‘oku

‘ikai ke faipau kakato ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga ki he Lao ni, pea ‘e ngofua leva ki he Pangike Pule ke fakahoko ha fakatonutonu pe ngaue kehe ‘oku fakamafai ‘i he Lao ni ‘o fekau’aki mo e ‘ikai faipau ‘a e kautaha tanaki mo no pa’anga.

167 Fakapekia

‘Oku fakapekia heni ‘a e Lao ki he Kautaha Tanaki mo Nō Pa’anga (Vahe 16.05).

Na’e tali ‘i he Fale Alea ‘i he ‘aho **24** ni ‘o **‘Aokosi** 2021.